

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI: KÜRESEL VE BÖLGESEL
YAKLAŞIMLAR

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Ramazan ÖZDAMAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yücel ACER

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI: KÜRESEL VE BÖLGESEL YAKLAŞIMLAR

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Ramazan ÖZDAMAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yücel ACER

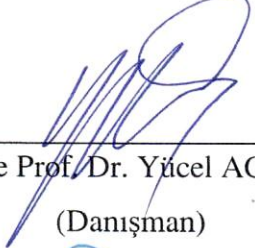
Çanakkale – 2012

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İran’ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/06/2012
Ramazan ÖZDAMAR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Ramazan ÖZDAMAR'a ait İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar
adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Yücel ACER
(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Soner KARAGÜL

Üye Yrd. Doç. Dr. S. Sami TAN

Tez No : 434439
Tez Savunma Tarihi : 22/06/2012

ONAY
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk
Enstitü Müdürü
03/07/2012

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI: KÜRESEL VE BÖLGESEL YAKLAŞIMLAR

ÖZET

İran'ın nükleer programı, dünya gündeminin ön sıralarındaki yerini korumaktadır. ABD, AB ve müttefikleri İran'ın nükleer silah geliştirdiği yolunda şüpheler olduğunu belirterek, İran'ın nükleer teknoloji elde etmesini ve geliştirmesini engellemeye dönük politikalar uygulamaktadırlar. İran ise nükleer teknoloji elde etme hakkının olduğunu belirtmekte ve bu hakkını uluslararası arenada savunmaktadır.

UAEK tarafından yürütülen denetimlerde İran'ın nükleer silah geliştirdiğine ilişkin somut bir bulgu elde edilememiştir. Bununla birlikte İran, nükleer programı nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmiştir ve Konsey kararları doğrultusunda İran'a ekonomik ve askeri yaptırımlar uygulanmaktadır.

Rusya ve Çin, BM Güvenlik Konseyi'nden kendi çıkarlarına zarar verebilecek ekonomik yaptırım kararlarının geçmesini engellemeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a destek vermektedirler. Bölge ülkeleri de genelde İran'ın barışçıl nükleer teknoloji elde etme hakkının olduğunu kabul etmektedirler ve ABD politikalarına karşı çıkmaktadırlar. Ancak İran'daki mevcut İslami rejim varlığını sürdürdükçe ve bölgedeki petrol varlığı ABD için önemli olduğu müddetçe İran'ın nükleer programı bir sorun olarak var olmaya devam edecektir.

IRAN'S NUCLEAR PROGRAMME: GLOBAL AND REGIONAL APPROACHES

ABSTRACT

Iran's nuclear programme is still at the top of world political agenda. United States, European Union and their allies claim that they have proof that Iran is trying to develop nuclear arms. So, they have been implementing policies to prevent Iran to acquire and develop nuclear technology. But Iran claims it had right to pursue a peaceful nuclear programme.

IAEA inspectors have been carrying out inspections on Iran's nuclear sites. But they've acquired no concrete evidence that Iran is developing nuclear arms. However, Iran has been referred to United Nations Security Council because of its allegedly non-peaceful nuclear programme. In accordance with Council resolutions, economic and military sanctions have been implemented on Iran.

Russia and China have been trying to prevent any kind of sanctions which could harm their interests. They, in a sense, support Iran in the Security Council. In addition to Russia and China, some regional states generally recognize Iran's right to pursue peaceful nuclear technology and object United States policies. However it is obvious that Iran's nuclear challenge will exist as long as Iran has such an Islamic regime and the regional oil reserves are so important for the United States.

ÖNSÖZ

2003 yılından bu yana gündemden pek düşmeyen İran'ın nükleer programı meselesine küresel veya bölgesel etkiye sahip olan güçlerin bakışı ve yaklaşımı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin komşusu olması yanında, bölgede büyük ve köklü geçmişe sahip bir ülke olan İran'ın, küresel nitelik kazanmış bir mesele içerisinde yer alması konunun seçiminde önemli bir faktör olmuştur. Genellikle kargaşa ortamı ile anılan Ortadoğu bölgesinde, önemli konulardan bir tanesi olan İran konusu bu çalışmada incelenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında kıymetli zamanını esirgemeyerek, değerli önerileriyle destek ve katkı sunan tez danışmanı hocam Prof. Dr. Yücel ACER'e teşekkürlerimi bildirmek isterim. Bunun yanında ders aşamasındaki destek ve katkılarından dolayı da Doç. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, Yrd. Doç. Dr. Soner KARAGÜL ve Yrd. Doç. Dr. Yunus YOLDAŞ'a ayrıca teşekkür ederim. Bunun haricinde de bana verdikleri manevi destek ve gösterdikleri sabırdan dolayı başta eşime daha sonra da mesai arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmak isterim.

Ramazan ÖZDAMAR

Haziran 2012, Çanakkale

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI: TARİHSEL GEÇMİŞ VE NİTELİKLERİ

1. TARİHSEL GEÇMİŞ	4
1.1 Şah Döneminde İran'ın Nükleer Programı.....	5
1.2 1979 İslam Devrimi ve İran'ın Nükleer Programı	7
1.3 İran – Irak Savaşı ve İran'ın Nükleer Programına Etkisi	8
1.4 İran'ın Nükleer Programı ve Rusya'nın Katkıları.....	10
1.5 İran'ın Nükleer Programı ve Çin'in Katkıları	11
1.6. İran Nükleer Krizi ve Sonrası Gelişmeler	12
2. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ GEÇMİŞTEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ NİTELİĞİ .	14
2.1 İran'ın Nükleer Programı'nın Geçmişteki Niteliği	15
2.2 İran'ın Nükleer Programı'nın Günümüzdeki Niteliği	16
3. NÜKLEER SİLAHLAR KONUSUNDA İRAN'IN ULUSLARARASI HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ	21
4. İRAN'IN NÜKLEER SİLAH ÜRETME İHTİMALİ.....	22

BÖLÜM II

ABD VE BATI ÜLKELERİ'NİN YAKLAŞIMLARI VE

ARKA PLANI

1. ABD'NİN YAKLAŞIMI.....	26
1.1 ABD-İran İlişkilerinin Arka Planı.....	26
1.2 ABD'nin İran'ın Nükleer Programına Karşı Çıkma Nedenleri.....	29
1.3 ABD'nin İran'a Karşı Politika Seçenekleri.....	32
2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YAKLAŞIMI	35
2.1 Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası	35

2.2 AB-İran İlişkilerinin Arka Planı.....	37
2.3 Avrupa Birliği'nin İran'ın Nükleer Programına Yönelik Politikası.....	39
2.3.1 Birinci Dönem: 2002-2006 Arası.....	39
2.3.2 İkinci Dönem: 2006 Sonrası.....	44

BÖLÜM III

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA BÖLGESEL YAKLAŞIMLAR

1. TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI	51
1.1 Genel Olarak Türkiye-İran İlişkileri	51
1.2 Türkiye'nin İran'ın Nükleer Programı Karşısındaki Tutumu	53
2. RUSYA'NIN YAKLAŞIMI	55
3. ÇİN'İN YAKLAŞIMI.....	57
4. İSRAİL'İN YAKLAŞIMI	59
5. ARAP ÜLKELERİNİN YAKLAŞIMI	61
5.1 Mısır	61
5.2 Suriye	63
5.3 Irak	64
5.4. Suudi Arabistan.....	65
5.5 Körfez Ülkeleri.....	67
6. DİĞER BÖLGE ÜLKELERİNİN YAKLAŞIMLARI	72
6.1 Azerbaycan.....	72
6.2 Türkmenistan.....	73
6.3 Afganistan	74
6.4 Pakistan	75

BÖLÜM IV

BM, UAEK VE İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI

1. BM KARARLARI VE ARKA PLANI, ETKİLERİ.....	77
1.1 BM Güvenlik Konseyi'nin Yetkisinin Kapsamı	77
1.2 İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne Havale Edilmesi ve 1696 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı.....	79
1.3 BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 Sayılı İlk Yaptırım Kararı.....	81
1.4 BM Güvenlik Konseyi'nin 1747 Sayılı Kararı.....	83
1.5 BM Güvenlik Konseyi'nin 1803 Sayılı Kararı.....	84
1.6 BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 Sayılı Kararı.....	85
1.7 BM Güvenlik Konseyi Kararlarının Genel Değerlendirmesi.....	87

2. UAEK’NİN DENETİM FAALİYETLERİ VE İRAN	87
2.1 Genel Olarak UAEK’nin Denetim Yetkisi ve Faaliyetleri.....	88
2.2 UAEK’nin İran’da Yürüttüğü Denetimler ve Ortaya Koyduğu Raporlar	89
2.2.1 Ek Protokol Öncesi Dönemde UAEK Denetimleri ve Raporları	90
2.2.2 Ek Protokol’ün Gönüllü Olarak Uygulandığı Dönem.....	93
2.2.3 Ek Protokol’ün Uygulanmasının Askıya Alınmasından Sonraki Dönem	95
SONUÇ	100
KAYNAKÇA.....	103

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AB3	: Avrupa Birliği Üçlüsü (İngiltere, Fransa ve Almanya)
AB3+3	: Avrupa Birliği Üçlüsü ile BM Daimi Üyesi Diğer Üç Ülke (ABD, Rusya, Çin)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ASİ	: Avrupa Siyasi İşbirliği
ASÜT	: Ağır Su Üretimi Tesisi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı
DZU	: Düşük Oranda Zenginleştirilmiş Uranyum
Ed.	: Editör
FYZT	: Fordow Yakıt Zenginleştirme Tesisi
IR-40	: İran Nükleer Araştırma Reaktörü
İAEK	: İran Atom Enerjisi Kurumu
Koord.	: Koordinator
KW	: Kilowatt
MW	: Megawatt
No.	: Numara
NSYÖA	: Nükleer Silahların Yayımını Önleme Anlaşması
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu
PYZT	: Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAR	: Tahran Araştırma Reaktörü
U-235	: Uranyum 235

U-238	: Uranyum 238
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UDT	: Uranyum Dönüştürme Tesisi
UF4	: Uranyum Tetraflorid
UF6	: Uranyum Heksaflorid
UO2	: Uranyum Dioksit
Vol.	: Volume
YÜT	: Yakıt Üretim Tesisi
YZT	: Yakıt Zenginleştirme Tesisi
YZU	: Yüksek Oranda Zenginleştirilmiş Uranyum

GİRİŞ

İran'ın nükleer programının 50 yılı aşkın bir tarihsel geçmişi varsa da dünya siyasetinin önemli bir konusu haline gelmesi 2002 yılından sonra olmuştur. 2002 yılında İranlı muhaliflerin, İran'ın el altından nükleer teknoloji geliştirdiğine ilişkin iddiaları; İran'ın nükleer silah geliştirdiği yönünde şüphelerin oluşmasına yol açmıştır. Çünkü nükleer teknoloji barışçıl amaçlar için enerji üretiminde kullanıldığı gibi nükleer bomba yapımında da kullanılabilir. ¹ Böyle hassas olan bir konuda bu şüphelerin başta ABD olmak üzere bazı çevrelerce sürekli dile getirilmesi konunun günümüzde de önemini korumasına yardım etmiştir.

İran, nükleer programının barışçıl olduğunu, nükleer teknolojiyi silah geliştirmek için değil enerji üretmek için kullandığını ifade etmektedir. Ancak ABD bu konuda henüz ikna olmuş görünmemektedir. Aksine, İran'a yönelik suçlamalarını devam ettirmektedir. Bildiğimiz gibi ABD, yakın geçmişte, dünyada ve bölgede etkileri halen silinmemiş olan Afganistan ve Irak savaşını yaşamıştır. Daha bu savaşların etkileri devam ederken, ABD'nin İran ile başka bir savaşa tutuşması bölge ve dünya açısından daha büyük etkiler doğurabilecektir. Belki de bu gerçeğin farkında olan AB'nin üç önemli ülkesi, ABD-İran geriliminin arttığı bir noktada konuya müdahil olmuş ve İran ile müzakerelere başlamıştır. ABD'nin İran ile yaşadığı gerilim yanında, AB'nin de bu üç ülke sayesinde krizin içine girmesi konunun önemini artırmıştır.

Konumuzun önemini artıran diğer bir gelişme, İran'ın yürütmekte olduğu nükleer faaliyetleri nedeniyle 2006 yılında BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, konu gündemine gelir gelmez; araştırma geliştirme dahil İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden çok endişe duyulduğuna dair açıklamalar yapmış, ² günümüze kadar olan süreçte İran'a yönelik olarak dört tane yaptırım kararı almıştır. Tüm devletler açısından hukuki bir durum ortaya çıkaran bu kararlar da İran nükleer meselesinin incelenmesi gereken diğer yönünü oluşturmuştur.

¹ Mohamed A. El-Khawas, "Iran's Nuclear Controversy: Prospects for a Diplomatic Solution", *Mediterranean Quarterly*, Vol:16, No: 4, 2005, s. 20.

² *Statement by the President of the Security Council*, United Nations Security Council, 29 Mart 2006, S/PRST/2006/15.

İran aslında büyük bir medeniyetin şekillenmesinde rol oynamış önemli bir ülkedir. Ancak bugün İran, görkemli geçmişi veya dünya medeniyetine yaptığı katkıdan çok; problemler, güvensizlik ve istikrarsızlık kavramları ile ilişkili bir ülke olarak algılanmaktadır.³ Buna rağmen İran, bugün coğrafi konumu ve zengin doğal kaynakları ile Ortadoğu bölgesinin en önemli ülkelerinden biri sayılmaktadır. İran'ın sahip olduğu enerji kaynakları ve günümüzün sürekli artış gösteren enerji ihtiyacı göz önüne alındığında bu önem rahatlıkla anlaşılabilir. Dolayısıyla enerji tedarigi bakımından böylesine önemli bir ülke konumunda olan İran'a karşı izlenecek olan politikalar ve İran'ın bu politikalara verebileceği yanıtlar önem arz etmektedir.

Yukarıda değindiğimiz hususlar çerçevesinde, bu çalışmada İran'ın nükleer programına yönelik olarak ABD'nin, AB'nin ve bölge ülkelerinin politika ve yaklaşımları incelenecektir. Buradaki amaç, İran'ın nükleer programına yaklaşımların neler olduğu ve bu yaklaşımların gerisindeki nedenleri ortaya koymaktır. Buradan hareketle ele aldığımız ülkelerin İran'ın nükleer programı karşısındaki gerçek görüş ve politikaları ortaya konabilmiş olacaktır.

Ancak konunun halen güncelliğini koruyor olması ve her gün konu ile ilgili yeni bir gelişmenin ortaya çıkması, konuyu belirli bir çerçeve ve zaman dilim içerisinde tutmak imkanını sınırlamıştır. Bu nedenle çalışmayı, olabildiğince konuyu dağıtmadan ve genel çerçeve içerisinde sunmak için gerekli çaba gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma hazırlanırken konuyla ilgili pek çok kaynağa ulaşılmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili yerli kaynağın kıt olması araştırmacıyı daha çok yabancı kaynaklara erişmeye sevk etmiştir. Bu kapsamda yerli ve yabancı gazetelerden, akademik nitelikteki dergilerden, yurt içindeki ve yurt dışındaki düşünce kuruluşlarının konu ile ilgili raporlarından ve kitaplardan mümkün olduğunca faydalanılmaya çalışılmıştır. Bunların yanında BM Güvenlik Konseyi tarafından yapılan açıklamalar ve alınan kararlar, UAEK tarafından yayınlanan raporlar tümüyle edinilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma konu başlığına ve konunun genel çerçevesine uygun olarak, giriş ve sonuç bölümleri hariç dört bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde İran'ın nükleer programının tarihsel olarak gelişimi ve niteliği açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde

³ Bülent Aras, "Ahmedinecad Başkanlığında İran'da Siyasal İktidarın Haritasını Çıkarmak", (Ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde) Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 21.

ABD ve AB'nin İran'ın nükleer programına yaklaşımları, üçüncü bölümde de bölge ülkelerinin yaklaşımları ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ise İran'ın nükleer programına ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nde alınan kararlar ve UAEK'nin raporları incelenecektir.

Birinci bölümde öncelikle İran'ın nükleer programının başlangıcından bugüne kadar ulaştığı nokta ortaya konulacak, bu noktada İran'ın nükleer teknoloji geliştirmesi aşamasında etkiye sahip olan unsurlar belirlenecektir. Daha sonra İran'ın nükleer programında geçmiş dönemde ve günümüzde askeri bir unsur olup olmadığına bakılacaktır. Ayrıca nükleer enerji ve silahlar konusunda İran'ın uluslararası hakları ve yükümlülüklerinin neler olduğu anlatılacaktır. Bu bölüm içerisinde İran'ın nükleer silah üretme ihtimaline ilişkin kısa bir değerlendirmeye de yer verilecektir.

İran'ın nükleer programı genel olarak ele alındıktan sonra ikinci bölümde de İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik ABD ve AB ülkelerinin tutumları ve politikaları değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeye ABD ile başlanılacaktır. Öncelikle ABD'nin tutumu ve politikaları incelenecek sonra da AB'nin İran'ın nükleer programına yaklaşımı ele alınacaktır. AB'nin İran'ın nükleer programına ilişkin yaklaşımının değerlendirilmesi, AB'nin dış siyaset alanında geliştirdiği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çerçevesinde yapılacaktır.

Üçüncü bölümde İran'ın nükleer programına yönelik bölge devletlerinin tutumları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öncelikle bölgesinde yükselen bir güç olan Türkiye'nin İran ile ilişkileri ve İran'ın nükleer programına ilişkin yaklaşımı ortaya konulacak, daha sonra sırasıyla Rusya, Çin, İsrail, Arap Devletleri ile İran'a komşu olan ve bölgesel etkiye sahip olan diğer devletler ele alınacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlar incelenecek ve genel olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Daha sonra da UAEK'nin İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik yaptığı denetimler ve bu denetimlere ilişkin yayınladığı raporlar ele alınacaktır. Bu çerçevede İran'ın nükleer programının niteliğinin uluslararası kurumlarca nasıl değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM I

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI: TARİHSEL GEÇMİŞ VE NİTELİKLERİ

İran'ın günümüzde yürüttüğü nükleer faaliyetlere küresel ve bölgesel düzeyde nasıl bir bakış açısı olduğunu irdelemeye geçmeden önce; İran'ın nükleer teknoloji geliştirmeye ne zaman başladığı, bu gelişime kimlerin yardımcı olduğu, İran'da meydana gelen İslam Devrimi ile İran-İrak Savaşı'nın İran'ın nükleer faaliyetlerine etkisi ve İran'ın nükleer teknolojide ulaştığı nokta gibi hususlara değinilecektir. Konumuzun anlaşılması açısından bu hususların anlatılması önem arz etmektedir.

Konumuzun anlaşılması bakımından bir diğer hususu da burada açıklamak yerinde olacaktır. Dışarıdan da rahatlıkla gözlenebildiği gibi İran'ın nükleer programı ile ilgili tezler ve tartışmalar genellikle İran ile ABD ve gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri ekseninde yürütülmektedir. Bunun en önemli nedeni, bu ülkelerin İran'ın nükleer teknoloji geliştirmeye başladığı dönemde İran'a en büyük desteği veren ülkeler olması iken günümüzde de İran'ın nükleer teknoloji elde etmesine en çok karşı çıkan ülkeler olmalarıdır. Bu çalışmada da konu yer yer bu ekseninde anlatılacağından, Batılı devletler ya da Batı kavramı sık sık kullanılacaktır. Batı ya da Batılı devletler kavramı ile bu çalışmada ABD ve gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya) kastedilmektedir.

1. TARİHSEL GEÇMİŞ

İran'ın nükleer programının gelişimine baktığımızda iki farklı dönem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Şah Muhammed Rıza Pehlevi dönemi ikincisi ise İran İslam Devrimi ile başlayan ve günümüze kadar uzanan dönemdir. Şah Döneminde İran'ın nükleer faaliyetleri Batı tarafından teşvik edilir ve desteklenirken, Devrim sonrasında tam tersi bir tablo ortaya çıkmış ve bu faaliyetler aynı ülkeler tarafından sınırlandırılmaya

çalışılmıştır. Bu başlık altında İran'ın nükleer gelişimindeki bu iki ayrı dönem işlenecek ve İran'ın nükleer gelişimine etki eden faktörler ortaya konulacaktır.

1.1 Şah Döneminde İran'ın Nükleer Programı

İran'ın nükleer programının tohumları, Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde atılmıştır. ABD ve Batılı devletlerin teşviki ve yardımları ile Şah, nükleer teknoloji elde etmek için 4 milyar dolar civarında bir harcama yapmıştır.⁴

ABD Başkanı Dwight David Eisenhower, 1953 yılında BM Genel Kurulu'nda 'Barış İçin Atom' konulu bir konuşma yapmış ve bu konuşmadan sonra ABD, kendisi ile işbirliği içerisindeki ülkelerde küçük ölçekte araştırma reaktörleri kurmaya başlamıştır. ABD, bu reaktörlerin işletilebilmesi için gerekli teknolojik ve bilimsel yardımı da bu ülkelere sağlamaya başlamıştır.⁵ Barış İçin Atom programı kapsamında İran ile ABD, 1957 yılında nükleer enerjinin barışçıl kullanımının araştırılması konusunda işbirliğini de içeren, sivil bir nükleer işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu antlaşma gereğince ABD, İran'a teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum sağlamayı yüklenmiştir.⁶

Şah 1957 yılında CENTO'nun himayesi altındaki Nükleer Bilim Enstitüsü'nü de Bağdat'tan Tahran'a taşıma kararı almış ve İran nükleer programının altyapısını kurma konusunda önemli bir aşama kaydetmiştir. İran'ın ilk önemli nükleer tesisi, kurulması Şah tarafından 1959 yılında istenen⁷ ve ancak 1967 yılında Tahran Üniversitesi'nde kurulabilen Tahran Nükleer Araştırma Merkezi olmuştur. Bu merkez ABD tarafından sağlanan 5 MW'lık bir nükleer araştırma reaktörü ile kurulduğu yıl hizmete girmiştir.⁸ Bu merkez bugün de İran'ın nükleer faaliyetlerinin en önemlilerinden bir tanesi olarak yerini korumaktadır.

ABD, 1950'li, 60'lı ve 70'li yıllarda İran'ın nükleer programına en büyük desteği veren ülke olmuştur. ABD, yeni gelişen nükleer enerji piyasasındaki rolünü ve payını artırmak için 1950'li yılların sonlarından itibaren İran'a destek vermeye başlamış ve bu desteğini 1960'lı yıllarda da sürdürmüştür. 1970'li yıllardan itibaren ise Basra Körfezi'ndeki

⁴ Namira Negm, *Transfer of Nuclear Technology under International Law Case Study of Iraq, Iran and Israel*, Martinus Nijhoff Publishers, Ekim 2009, s. 189.

⁵ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizi*, Birinci Baskı, USAK Yayınları, No:22, Ankara, Ocak 2009, s.31.

⁶ Iran Profile, Nuclear Chronology, '1957-1985'.
<http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Nuclear/chronology_1957_1985.html> (14.06.2011)

⁷ Ibid.

⁸ Mohammad Sahimi, Iran's Nuclear Program, Part I: Its History, 10.02.2003.
<<http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>> (12.06.2011)

güç ilişkilerindeki değişim ABD'nin İran'a olan desteğinde bir başka faktör olmuştur. Güç ilişkilerindeki bu değişim 1969 yılında açıklanan Nixon Doktrini ile başlamıştır. Bu doktrin ABD'nin, kendi bölgelerinin istikrar ve güvenliğini sağlamak için bölgesel etkiye sahip devletlere özel bir önem verme anlayışını getiriyordu. Böylece 1968 yılında Devlet Başkanı seçilen Nixon, bölge üzerinde Sovyetler Birliği'nin planlarını etkisiz kılmak için Şah'ın gücünü artırmak istemiş⁹ ve İran'ın nükleer teknolojiye sahip olması nedeniyle edineceği güçten faydalanmak istemiştir.

1970'li yıllarda İran'ın nükleer programının gelişimine hız kazandıran bir başka faktör 1973 Arap-İsrail Savaşı olmuştur. Bu savaş sonrasındaki krizde petrol fiyatlarının hızlı yükselişi İran'ın ekonomik olarak gelişmesine etki etmiştir.¹⁰ İran'ın bu ekonomik gelişimi ABD'de bulunan Stanford Araştırma Enstitüsü'nün gözüne çarpmış ve Enstitü tarafından 1974 yılında bir rapor yayınlanmıştır. Raporda, İran'ın bu gelişme hızıyla 1994 yılı itibariyle 20.000 MW'lık elektrik kapasitesine ihtiyaç duyacağı ortaya konulmuştur.¹¹ İran'ı, petrol dışı enerji kaynaklarını genişletmesi konusunda teşvik eden ABD Hükümeti de İran'a, Stanford Araştırma Enstitüsü raporunun öngördüğü elektrik enerjisi kapasitesine ulaşmasını önermiş ve ülkesindeki şirketlerin İran'ın enerji projelerinde yer almaları konusuna önem vermiştir.¹² Dolayısıyla bu rapor ve ABD'nin teşviki, İran'ın nükleer faaliyetlerinin hızlanmasına neden olmuştur. Bu rapor üzerine Şah, mümkün olan en kısa sürede 23.000 MW elektrik kapasiteli bir nükleer projenin gerçekleştirilmesinin planlandığını 1974 yılı Mart ayında duyurmuştur.

İran Şahı, 23.000 MW'lık nükleer enerji programını açıkladıktan sonra bir an önce projeyi hayata geçirmek istemiştir. 20'den fazla nükleer güç reaktörü kurmayı tasarladığını açıklayan Şah,¹³ öncelikle İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurmuştur.¹⁴ Daha sonra İran, Alman Kraftwerk Union şirketi ile Buşehr'de ilk reaktörün yapımı konusunda anlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmayla Alman şirket iki adet 1.200 MW'lık nükleer reaktör kurmayı üstlenmiştir.¹⁵ Bunun dışında İran, Fransız şirketi Framatome ile de bir sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşme ile Framatome şirketi, İran'ın güneydoğusundaki Darhovin'de

⁹ Mustafa Kibaroglu, "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West", *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No: 2, 2007, s. 228.

¹⁰ Mohammad Sahimi, *Iran's Nuclear ...*,

¹¹ Mustafa Kibaroglu, *Iran's Nuclear ...*, s. 229.

¹² Mohammad Sahimi, *Iran's Nuclear ...*,

¹³ Nuclear Iran, Nuclear History, <<http://www.isisnucleariran.org/nuclear-history/>> (27.09.2011)

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Mohammad Sahimi, *Iran's Nuclear ...*,

iki adet 950 MW'lık nükleer reaktör inşa etmeyi yükümlenmiştir. Fransa ve İran arasında bunların dışında da sözleşmeler imzalanmış ve o dönemde, toplamda beş nükleer reaktörün inşası için toplam değeri 4 milyar dolar olan 10 yıllık işbirliği anlaşması imzalanmıştır.¹⁶

İran, diğer taraftan ihtiyaç duyacağı zenginleştirilmiş uranyumu temin etmek için, içinde Fransa, Belçika, İspanya, İtalya'nın yer aldığı konsorsiyumun sahip olduğu Eurodif uranyum zenginleştirme şirketinin %10'luk bölümünü 1975 yılında satın almıştır. Şah tarafından imzalanmış olan antlaşmayla İran, Eurodif tarafından geliştirilecek olan uranyum zenginleştirme teknolojisine tam erişim hakkı ile birlikte zenginleştirilmiş uranyum da temin etme olanağını elde etmiştir.¹⁷

1970'li yıllarda da İran, ABD ile nükleer işbirliğine devam etmiştir. İran ile ABD 1975 Mart ayında toplam kapasitesi 8.000 MW olan 8 reaktör için 15 milyar dolarlık bir antlaşma imzalamışlardır. Yine bir antlaşma Massachusetts Teknoloji Enstitüsü ile İran Atom Enerjisi Kurumu arasında imzalanmıştır.¹⁸ Bu antlaşma ile İranlı mühendislerin ABD'de eğitim almalarının önü açılmıştır.

1.2 1979 İslam Devrimi ve İran'ın Nükleer Programı

Şubat 1979'a gelindiğinde İran'ın nükleer faaliyetlerinin bir hayli ilerleme kaydettiği görülmektedir. Bu tarihte, 6 adet nükleer reaktörün temini konusu kontrata bağlanmış, ABD, Fransa ve Almanya'dan toplam 12 reaktör alımı için çalışmalar başlatılmış ve Fransa tarafından Darhovin'de kurulacak olan 950 MW'lık reaktör için arazi hazırlıklarına yönelik çalışmalar başlamıştır.¹⁹ Ayrıca Buşehr-1 Reaktörünün % 90'ı, Buşehr-2 reaktörünün % 50'si tamamlanmış duruma getirilmiştir.²⁰

Ancak 1979 yılında meydana gelen İslam Devrimi, İran'da her şeyi değiştirmiştir. İran otokratik ve Batı yanlısı bir monarşiden, Ayetullah Humeyni liderliğinde bir İslam Cumhuriyetine²¹ dönüşmüştür. Doğal olarak İran'daki dönüşümden nükleer program da etkilenmiştir. Öncelikle İslam Devrimi ile birlikte İran'ın nükleer programını yürüten Avrupalı ve ABD'li bilim adamları ve teknik personel İran'ı terk etmek durumunda

¹⁶ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 33.

¹⁷ Negm, Namira, *Transfer of ...*, s. 189.

¹⁸ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 33.

¹⁹ Namira Negm, *Transfer of ...*, s. 189.

²⁰ Mohammad Sahimi, *Iran's Nuclear ...*,

²¹ *How Iran Went Nuclear*, New Statesman, 22 June 2009, s. 30.

kalmışlardır. İktidarı devralan Ayetullah Ruhullah Humeyni de Şah yönetiminde belli bir ivme kazanan nükleer programa sahip çıkmayınca İran’da nükleer çalışmalar durmuştur.

Ayetullah Humeyni ‘Batı karşıtlığı’ eksenine oturan söylemleri nedeniyle nükleer programa karşı çıkarken, dönemin Başbakanı olan Mehdi Bezirgan da, İran’ın nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığı kanaatini sürekli vurgulamıştır. Böylece belli bir aşamaya gelmiş bulunan Buşehr’deki nükleer çalışmalar durdurulmuş ve Kraftwerk Union şirketi de İran’dan ayrılmıştır.²² Başbakan Mehdi Bezirgan liderliğindeki yeni hükümet Nisan 1979’da İAEK’nin başına da Feridun Sahabi’yi atamıştır. Sahabi’nin görüşleri de Humeyni ve Bezirgan’dan farklı değildir. Sahabi’ye göre nükleer program aşırı bir bütçeye sahiptir. Buşehr reaktörleri neredeyse 7 milyar doları aşan bir meblağa mal olmuştur ve bu nedenle İran diğer ülkelerin endüstriyel ürünlerinin bir pazarı haline gelmiştir. Dolayısıyla Sahabi nükleer programa son verilerek İran’ın dışarıya olan bağımlılığına da son verildiğini belirtmiştir.²³

İran, Alman Kraftwerk Union şirketi ile olan bağıını koparıldıktan sonra Eurodif Konsorsiyumu’na ilişkin antlaşmadan çekildiğini de açıklamış ve konsorsiyuma yatırdığı tüm paranın iadesini istemiştir. İran aynı şekilde Fransa ile anlaşmaya vardığı iki adet nükleer santralin yapımına da son vermiştir.²⁴

1.3 İran – Irak Savaşı ve İran’ın Nükleer Programına Etkisi

İran’ın, Irak’taki Şiiileri ve ayrılıkçı Kürtleri rejim ihracı politikası çerçevesinde desteklediğinden Irak’ın şüphelenmesi ve bu şüpheler nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi,²⁵ İran ile Irak arasında Eylül 1980’de savaş çıkmasına neden olmuş ve savaş tam sekiz yıl sürmüştür. Bu savaş esnasında İran’ın kimyasal silah ve Scud füzesi saldırılarına maruz kalması nedeniyle karşılaştığı büyük çaplı insan kaybı, İran Hükümeti’nin caydırıcı bir güce ihtiyacı olduğu gerçeğini sorgulamasına neden olmuştur.²⁶

İran-İrak savaşının en büyük zararlarından birisi de İran ekonomisi üzerinde olmuştur. İran savaştan sonra gerileyen ekonomisini geliştirebilmek için elektrik enerjisine büyük oranda ihtiyaç duymuştur. Yine savaş İran’ın petrol üretiminin de düşmesine neden

²² Mohammad Sahimi, *Iran’s Nuclear ...*,

²³ *How Iran ...*, s. 30.

²⁴ *Iran Profile, Nuclear ...*,

²⁵ Atay Akdevelioğlu, *İran-İrak Savaşı Kutusu*, (ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (içinde) Cilt II, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 154.

²⁶ *Nuclear Iran...*,

olmuştur. Dolayısıyla İran zaten düşük miktarda ürettiği petrolü içerde enerji üretimine kullanmak yerine, nükleer kapasitesini geliştirip, nükleer enerjiden yararlanabilirse, petrol ihraç kapasitesini artırdığı ve ciddi miktarda döviz geliri elde edebileceğini düşünmüştür.²⁷ Tüm bu nedenlerden dolayı İran, nükleer projelerine yeniden başlamaya karar vermiştir.

İran daha savaş sürerken nükleer teknoloji konusunda bir takım adımlar atmaya başlamıştır. 1984 yılında İsfahan Üniversitesi'nde Fransa'nın desteğiyle yeni bir Nükleer Araştırma Merkezi kurulmuştur. 1987 yılında da Yezd kentinde sarı pasta²⁸ üretimi için bir tesis planladığını duyurmuştur. Bu yıllarda lazer izotop ayırma²⁹ da ilgi göstermeye başlayan İran, teknik personelini eğitmek amacıyla Jabir İbn al Hayan Laboratuvarı'nı açmıştır. İran 1987 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu'nda çalışan uzmanlarını eğitmek için Pakistan ile de bir anlaşma imzalamıştır. Yine 1987 yılında Arjantin ile İran, İranlı teknik personelin Jose Balaserio Nükleer Enstitüsü'nde eğitilmesi ve Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanılmak üzere İran'a 5.5 milyon dolar değerinde uranyum satılması konusunda anlaşmışlardır.³⁰

Savaştan sonra İran Hükümeti, savaş sırasında tam altı kez bombalanan Buşehr santrallerinin, Alman Kraftwerk Union şirketi tarafından tamamlanmasını istemiştir. Ancak ABD baskısı altındaki şirket bu talebi kabul etmemiştir. Bunun üzerine İran, Almanya'dan Kraftwerk Union şirketine reaktör parçalarının ve teknik dokümanların İran'a gönderilmesi konusunda izin verilmesini istemiş fakat bu talep de Alman Hükümeti tarafından reddedilmiştir.³¹

İran'ın ABD baskısı nedeniyle yarım kalmış Buşehr projesini tamamlamak da dahil olmak üzere nükleer faaliyetlerini geliştirmek için, diğer Batılı devletlerden destek bulamaması İran'ı, başta Çin ve Sovyetler Birliği olmak üzere Batı dışındaki devletlere yöneltmiştir.

²⁷ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 36-37.

²⁸ Uranyum cevherinin uranyum elde edebilmek için kimyasal işleme tabi tutulmasından sonra geldiği hal sarı pasta olarak adlandırılmaktadır. Bkz. *Günümüzde Nükleer Enerji*, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, Temmuz 2010, s. 16.

²⁹ Lazer kullanılarak zenginleştirme yapan sistemin tekniklerinden bir tanesi.

³⁰ Namira Negm, *Transfer of ...*, s. 190-191.

³¹ Mohammad Sahimi, *Iran's Nuclear ...*,

1.4 İran'ın Nükleer Programı ve Rusya'nın Katkıları

İran Rusya ilişkilerinde yakınlaşma 1990'larda, Haşimi Rafsancani liderliğindeki liberallerin yönetimi döneminde başlamıştır. Bu dönemden itibaren Tahran yönetiminin sürdürdüğü yumuşak politika sonucunda İran ile Rusya arasında gelişen diyalogla, iki ülke nükleer enerji ve diğer konularda ortak karar alabilme seviyesine gelmiştir.³² İlişkilerin olumlu yönde gelişmesiyle beraber Rusya ile İran Ağustos 1992'de, İran'da nükleer tesis kurmak ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin iki anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaların kapsamına; İran'a nükleer tesis kurulması, nükleer yakıt sağlanması, araştırma reaktörleri tedarik edilmesi, kullanılmış yakıtların yeniden işlenmesi, bilimsel ve medikal araştırmalar için gerekli olan maddelerin üretimi ve İranlı nükleer bilimcilerin Moskova Mühendislik ve Fizik Enstitüsü'nde eğitilmesi girmiştir.³³

İran Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Rıza Amrollahi ile Rusya Federasyonu Atom Enerjisi Bakanı Viktor Mikhailov 8 Ocak 1995 tarihinde yarım kalan Buşehr nükleer santralini tamamlamak konusunda bir protokol imzalamışlardır. Bu protokol kapsamında İran ile Rusya, Buşehr'deki nükleer enerji santralinin bir numaralı ünitesinin inşa edilmesi, inşa sırasında mümkün olduğu ölçüde İranlı personel kullanılması ve santral için gerekli olan yakıtın teslimatının piyasa fiyatları üzerinden yapılması hususlarında mutabakata varmışlardır. Bu protokolle Rusya ve İran, 30 ya da 50 MW'lık bir hafif su reaktörü ile 2000 ton doğal uranyum teslimatı, yılda 10 ila 20 bilim insanının Rus akademik kurumlarında İran Atom Enerjisi Kurumu için eğitilmesi ve İran'da uranyum zenginleştirmek için santrifüj tesisi kurulması için de mukaveleler imzalama konusunda anlaşmaya varmışlardır.³⁴ Bu protokol 1998 yılında genişletilmiştir. Yeni protokole göre Rusya, Buşehr nükleer santralinin 2 ünitesini de anahtar teslimi olarak inşa edecek ayrıca İran'a yakıt ihtiyacı için zenginleştirilmiş uranyum satacaktı. Böylece iki ülke arasındaki nükleer işbirliği stratejik ortaklık olarak değerlendirilebilecek bir nitelik kazanmıştır.³⁵

³² Konstantin Bogdanov, "Bushehr power plant: Russia balances on the edge of a sword", *Ria Novosti*, 23.08.2010, <<http://en.rian.ru/analysis/20100823/160312619.html>> (23.06.2011)

³³ Vladimir A. Orlov, Alexander Vinikov, "The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue", *The Washington Quarterly*, Vol: 28, No: 2, 2005, s. 50.

³⁴ *Protocol Of Negotiations Between Iran and Russia, Signed by V.N. Mikhailov and R. Amrollakhi*, 1995, <<http://www.iranwatch.org/government/Russia/russia-iran-protocolofnegotiations.htm>> (29.09.2011)

³⁵ Fatih Özbay, "Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünyadan Bugüne Rusya-İran İlişkileri", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 186.

2002 yılında İranlı muhaliflerin İran'ın Natanz ve Arak'taki iki gizli nükleer tesisini açığa çıkarmasından sonra Rusya, İran'a destek konusunda biraz daha temkinli yaklaşmaya başlamışsa da, daha sonra İran ile olan anlaşmalarına sadık olduğunu ve yükümlülüklerini yerine getireceğini açıklamıştır. Rusya, İran nükleer krizinde, Batı'nın çifte standart uyguladığı ve krizi kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda kullandığına inanmıştır. Rusya, İran söz konusu olduğunda kullanılan nükleer silahların yayılması konusunun, Rusya'nın İran pazarından çıkarılması için bir araç olarak kullanıldığı görüşünü dile getirerek³⁶ İran ile işbirliğinde devam etmiştir.

Rusya ile İran arasında Buşehr nükleer santralinde kullanılmak üzere nükleer yakıt çubuklarının satışına ilişkin anlaşma 27 Şubat 2005 tarihinde imzalanmıştır. Ancak anlaşmayla sağlanan yakıt sayesinde İran'ın nükleer silah geliştirmesinin engellenmesi için kullanılmış yakıtın Rusya'ya geri verilmesi öngörülmüştür.³⁷ Rusya anlaşma kapsamında İran'a ilk kez 17 Aralık 2008 tarihinde 80 tonluk uranyum yakıt çubuklarını vermiştir. Satışlarına devam eden Rusya İran'a en son satışını İran Atom Enerjisi Kurumu yetkilisi Hamid Hadim Geylani'nin belirttiğine göre 4, 8 ve 10 Mayıs 2011 tarihlerinde üç aşamada yapmış ve son partide 30 tonluk bir satış yapmıştır.³⁸

1.5 İran'ın Nükleer Programı ve Çin'in Katkıları

Batı ile ilişkilerini koparmasından itibaren İran, nükleer faaliyetleri konusunda Rusya'dan sonra en çok desteği Çin'den görmüştür. İran ile Çin arasındaki işbirliği 1980'li yıllarda başlamıştır. 1984 yılında İran, Çin'in desteğiyle İsfahan'da bir kısmı yer altında olan ve pek çok binadan oluşan bir nükleer araştırma merkezi kurmuş ve Çin, İran'a bir araştırma reaktörü tedarik etmiştir. 1985 yılında iki ülke arasında Çin Hükümeti tarafından varlığı resmen kabul edilmeyen gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Çin, İran Atom Enerjisi Kurumu personelini eğitecek, İran'a nükleer ekipman sağlayacak ve tesis kurmak için gerekli bilgiyi verecektir.³⁹

İran ile Çin işbirliği 1990'lı yıllarda da devam etmiş ve iki ülke 1990 yılında da bir nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır.⁴⁰ 1991 yılında İran, Çin'den gizlice 1 ton uranyum

³⁶ Ibid, s. 189-190.

³⁷ Ibid, s.192.

³⁸ Parisa Hafezi, "Iran gets another nuclear fuel batch from Russia: report", *Reuters*, 11 May 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/05/11/us-nuclear-iran-russia-idUSTRE74A44F20110511>> (11 Mayıs 2011)

³⁹ *Iran Profile, Nuclear ...*,

⁴⁰ Namira Negm, *Transfer of ...*, s. 191.

heksaflorid (UF6) ithal etmiştir.⁴¹ İran daha sonra da uranyum heksaflorid yanında 400 kg uranyum tetraflorid, 400 kg uranyum dioksit edindiğini kabul etmiştir.⁴² Ayrıca İran, 2 Haziran 1991’de Çin’in Ulusal Savunma İçin Bilim, Teknoloji ve Endüstri Komisyonu ile İsfahan’daki araştırma merkezine 27 KW’lık küçük bir araştırma reaktörü yapılması konusunda bir anlaşma yapmıştır.⁴³

Eylül 1992’de Rafsancani’nin Pekin’i ziyareti sırasında, İran ile Çin Halk Cumhuriyeti 300-330 MW’lık iki adet reaktör satın alınması konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşma, ziyaret esnasında İran Savunma Bakanı tarafından açıklanmıştır. 1995 ortalarında İran ile Çin, 800 ila 900 milyon dolarlık bir anlaşma daha yapmışlardır. Doğal olarak bu anlaşmalar, ABD’nin yoğun protestosuna neden olmuştur. Yoğun ABD baskısı nedeniyle bazı ABD kaynaklı raporlarda bu anlaşmaların Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yerine getirilmediği belirtilmiş⁴⁴ ve Çin’in tek taraflı olarak anlaşmalarda öngörülen satışları iptal ettiği ileri sürülmüştür.⁴⁵ Bununla birlikte İran ilerleyen yıllarda az da olsa Çin Halk Cumhuriyeti’nden nükleer teknoloji elde etmeye devam etse de, Çin, İran’ın nükleer programı konusundaki şüphelerin ve ABD baskısının artmasıyla en azından hassas teknoloji transferi konusunda daha dikkatli davranmaya başlamıştır.

1.6. İran Nükleer Krizi ve Sonrası Gelişmeler

14 Ağustos 2002 tarihinde, İran Ulusal Direniş Konseyi temsilcisi Alireza Jafarzadeh, İran’ın Buşehr projesi dışında Natanz ve Arak’ta gizli nükleer tesisleri olduğunu, İran yönetiminin 1983 yılından bu yana stratejik nükleer araştırmalar yaptığını, askeri amaçlar için ve nükleer bomba yapmak için nükleer teknoloji geliştirdiğini açıklamıştır.⁴⁶ Bu açıklamadan sonra İran’ın nükleer programı ile ilgili tartışmalar daha yoğun bir hal almış ve ABD ile İran arasında bir krize dönüşmüştür. ABD, İran’ın nükleer

⁴¹ *Nuclear Iran...*,

⁴² Mohammad Sahimi, *Iran’s Nuclear ...*,

⁴³ Antony H. Cordesman, *Iran and Nuclear Weapons, Background Paper for the Senate Foreign Relations Committee*, Center for Strategic and International Studies, Washington, 24 March 2000, s. 7-8.

⁴⁴ *Ibid*, s. 9-10.

⁴⁵ Cenap Çakmak, “ABD ve Nükleer İran Krizi: Sorun Nereye Gidiyor?”, (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran ‘Nükleer Program’*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.103.

⁴⁶ *New Information On Top Secret Projects Of The Iranian Regime’s Nuclear Program, Remarks by Alireza Jafarzadeh U.S. Representative Office, National Council of Resistance of Iran*, Iran Watch, 14 August 2002, <<http://www.iranwatch.org/privateviews/NCRI/perspex-ncri-topsecretprojects-081402.htm>> (05.10.2011)

silahlar geliştirdiği iddiasında haklı çıktığını dile getirmeye başlamış ve İnan üzerindeki baskılarını artırmaya başlamıştır.⁴⁷

ABD'nin İnan'a yönelik bu katı tutumunu yumuşatmak amacıyla AB3⁴⁸ krize müdahil olmuş ve İnan ile müzakerelere başlamıştır. Müzakereler iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi İnan elde ettiği nükleer teknolojiyi silah yapımı için kullanmayacak ve bu konuda uluslararası topluma güvence verecek, ikincisi de AB3 İnan'a sivil amaçlı nükleer teknoloji konusunda destek verecek ve İnan UAEK'nin kurallarını gözettiği sürece BM yaptırımlarına maruz kalmayacaktı.⁴⁹ Dolayısıyla İnan konunun BM'ye havale edilmemesi ve yaptırımlara maruz kalmamak için uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak durdurduğunu açıklamış ve o zamana kadar imzalamaktan imtina ettiği, UAEK'ye daha geniş denetim yetkisi veren NSYA'nın Ek Protokolünü Ekim 2003'te imzalamıştır.⁵⁰

Ek Protokol'n hayata geçmesi için İnan Meclisi tarafından onaylanması gerekmekte idi ancak İnan güven artırıcı bir nlem olarak Meclis onayından geçmeden Ek Protokol' gönüllü olarak uygulamaya başlamış ve bu sayede UAEK yetkilileri İnan'da denetimler yapabilmışlerdir.⁵¹ Ancak 2005 yılının Ağustos ayında AB3 ile İnan ilişkileri kopmuş, İnan AB3'n önerdiği anlaşma koşullarını reddetmiş ve İsfahan'daki uranyum dönüştürme faaliyetlerine yeniden başlamıştır.⁵² 2006 yılında ise İnan Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisinde durdurduğu faaliyetlerine devam etme kararı almış ve Ek Protokol'n uygulanmasını da askıya almıştır. Bunun zerine UAEK, İnan konusunu 2006 yılının şubat ayında BM Güvenlik Konseyi'ne havale etmiştir.⁵³

BM Güvenlik Konseyi Haziran 2006'da İnan'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemiş, ancak İnan bu talebi reddedince⁵⁴ 27 Aralık 2006 tarihli kararı çıkartarak İnan'a yaptırımlar uygulanmasına karar vermiştir. BM Güvenlik Konseyi

⁴⁷ Arzu Celalifer Ekinci, *İnan Nükleer ...*, s. 42

⁴⁸ İnan'ın nükleer meselesinde İngiltere, Fransa ve Almanya AB adına İnan ile müzakereleri yürütmeye başlamışlar, halen müzakerelerde ABD, Çin ve Rusya ile AB3+3 devletleri olarak yer almaktadırlar.

⁴⁹ Adam Tarock, "Iran's Nuclear Programme and the West", *Third World Quarterly*, Vol: 27, No: 4, 2006, s.657.

⁵⁰ *Nuclear Overview*, February 2011, <http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Nuclear/index.html> (05.10.2011)

⁵¹ Arzu Celalifer Ekinci, *İnan Nükleer ...*, s. 52.

⁵² *Nuclear Overview*, ...,

⁵³ *Iran Profile, Nuclear ...*,

⁵⁴ "Iran Sanctions", *International Debates*, Vol: 8, No: 9, 2010, s. 3.

2007, 2008 ve 2010 yıllarında da İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçirmek için yaptırım kararları⁵⁵ almıştır.

İran, 2007 yılının ikinci yarısında Qom şehrindeki Fordow sitesini İran Atom Enerjisi Kurumu'na tahsis etmiş ve bu bölgede başka bir uranyum zenginleştirme tesisi yapımına başlamıştır. Bu tesisin yapılma gerekçesini İran, UAEEK'ye yazdığı 28 Ekim 2009 tarihli raporda açıklamıştır. Buna göre İran, kendisine karşı pek çok askeri tehdit yöneltildiğinden yeni merkezler kurma kararı almıştır. Natanz Zenginleştirme Tesisi de askeri saldırı tehdidi altındaki hedeflerden birisidir ve Fordow Zenginleştirme Tesisi sayesinde, olası bir saldırı durumunda İran, zenginleştirme faaliyetlerine devam edebilecektir.⁵⁶ Yapımı halen devam eden tesisin 2011 yılında faaliyete geçmesi planlanmıştır.

İran'a yaptırım uygulanmasına yönelik politikaya Avrupa Birliği de destek vermiş ve BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararına paralel olarak, 27 Şubat 2007 tarihinde İran'ın nükleer faaliyetlerine katkı sağlayan satış, teknik yardım, eğitim ve yatırımları yasaklayan, İran nükleer faaliyetleriyle ilgili bireylere seyahat kısıtlaması getiren Avrupa Birliği ortak tutumunu kabul etmiştir.⁵⁷ Avrupa Birliği bu yaptırım kararlarına daha sonra yenilerini ilave etmiş⁵⁸ ve İran'ın nükleer programını engellemeye çalışmıştır.

2. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMININ GEÇMİŞTEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ NİTELİĞİ

Bir önceki bölümden anlaşıldığı üzere 2003 yılında İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili ortaya çıkan gelişmeler İran'ın nükleer programının silah geliştirme amacına yönelik olduğu konusunda bazı şüpheler ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten itibaren ABD'nin İran'a karşı söylemi daha da sertleşmiş ve İran gizli olarak nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlanmıştır. Bu nedenle İran'ın nükleer teknolojiye geçmişteki ve günümüzdeki yaklaşımı ile İran'ın elindeki teknolojinin askeri bir nitelik taşıyıp taşımadığı bu başlık altında incelenmeye çalışılacaktır.

⁵⁵ Bunlar 1737, 1747, 1803 ve 1929 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarıdır.

⁵⁶ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran*, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2009/74, 16 November 2009.

⁵⁷ *Council Common Position 2007/140/CFSP of 27 February 2007 concerning restrictive measures against Iran*, Official Journal of the European Union, 28.02.2007.

⁵⁸ Dan Bilefsky, "Europe Approves More Sanctions Against Iran", *The New York Times*, 24 April 2007, <<http://www.nytimes.com/2007/04/24/world/europe/24nukes.html>> (06.10.2011)

2.1 İran'ın Nükleer Programı'nın Geçmişteki Niteliği

Daha önce de bahsettiğimiz gibi İran'ın nükleer programı, ABD ile 1950'li yıllarda yapılan anlaşmalarla başlamıştır. Bu anlaşmalar neticesinde ABD, İran'a teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum sağlamıştır. Dolayısıyla, İran'ın nükleer programı ilk başlarda ABD ve diğer Batılı ülkelere bağlı idi ve bu ülkeler ile şirketleri İran'daki monarşik rejim ile nükleer programı geliştirme konusunda yakın işbirliği içerisinde çalışmışlardır.⁵⁹

İran'ın nükleer programı, aynı zamanda Şah'ın, İran'ı modernleştirme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şah, nükleer faaliyetlerini ilerletmek için, ABD ve diğer Batılı devletlerle imzaladığı anlaşmalar yanında, kendi teknolojisini de geliştirme konusunda kararlı davranmıştır.⁶⁰ Şah nükleer enerji konusunda çok istekli olmasına karşın, nükleer silah geliştirme amacına yönelik bir niyet beyanı yapmamıştır. Resmi açıklamalarda, nükleer silah geliştirme gibi bir istek veya düşünce olmadığı, yapımı planlanan tesislerde elektrik üretimi gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Şah, o dönemde hem komşularının İran kadar gelişmiş silah ve teknolojiye sahip olmadıkları varsayımı ile hem de nükleer silahlara sahip Sovyetler Birliği karşısında üretilecek birkaç nükleer silahın İran'a sıkıntı getireceği gerçeğinden hareketle İran'ın nükleer silahlara ihtiyacı olmadığını belirtmiştir.⁶¹

Ancak Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin nükleer silah geliştirmeye yönelik adımlar attığı da iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre Şah, iktidarının sonlarına doğru, ülkesinin gecikmeksizin nükleer silahlara sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Devrimden sonra Tahran'da ele geçirildiği belirtilen belgelerden anlaşıldığına göre, İran nükleer başlık taşıyan füzeler edinmek amacıyla 1970'li yılların sonunda İsrail ile müzakereler yapmıştır. Bu belgelerde İsrail ve İranlı yetkililerin konuşmaları yer almıştır ve bu müzakerelerin ABD'den gizlendiği de anlaşılmıştır. Bu iddiaya göre eğer Şah'ın iktidarı daha uzun sürseydi İran'ın yıllar önce nükleer bir güç olarak ortaya çıkması yüksek bir ihtimaldi.⁶² Dolayısıyla İslam Devrimi bu iddiaya göre böyle bir ihtimali engellemiştir.

⁵⁹ Gawdat Bahgat, "Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran", *Iranian Studies*, Vol: 39, No: 3, 2006, s. 309.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Arzu Celalifer, *İran Nükleer ...*, s. 35.

⁶² Elaine Sciolino, "The World; Nuclear Ambitions Aren't New for Iran", *The New York Times*, 22 June 2003, <<http://www.nytimes.com/2003/06/22/weekinreview/the-world-nuclear-ambitions-aren-t-new-for-iran.html?pagewanted=all&src=pm>> (02.10.2011)

2.2 İran'ın Nükleer Programı'nın Günümüzdeki Niteliği

İran'ın yürüttüğü nükleer programa baktığımızda, İran'ın kapasitesini bir hayli geliştirdiğini söyleyebiliriz. İran, 2010 yılının Şubat ayından itibaren uranyum zenginleştirme seviyesini %20 oranına çıkarmış,⁶³ kendi yakıt çubuklarını üretme kapasite erişmiş,⁶⁴ ilk yerli yakıt çubuğunu Şubat 2012'de Tahran Araştırma Reaktörüne yüklemiştir.⁶⁵ İran ilk defa yapımına başladığı tarihten itibaren geçen 40 yılın sonunda, yapımını bitirdiği tek nükleer santralinden ürettiği elektriği, 2011 Eylül'ünde elektrik şebekesine bağlamıştır.⁶⁶

İran'ın nükleer programının günümüzde ulaştığı noktayı anlamak açısından faaliyetlerini yürüttüğü uranyum zenginleştirme tesislerine ve buradaki faaliyetlerine göz atmak yerinde olacaktır. İran halihazırda üç önemli nükleer tesisinde uranyum zenginleştirme faaliyeti yürütmektedir. Bunlardan iki tanesi Natanz'da bir tanesi de Qom şehri yakınlarındadır. İran ayrıca 10 tane yeni uranyum zenginleştirme tesisi daha kurulacağını duyurmuş, bunların beş tanesinin yapımına karar verilmiş ve bir tanesinin de yapımına 2011 yılı içerisinde başlanmıştır.⁶⁷

İran Natanz'daki merkezinde, Yakıt Zenginleştirme Tesisi ve Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi olmak üzere iki tesise sahiptir. İran, Natanz'daki Yakıt Zenginleştirme Tesisindeki zenginleştirme kaskadlarında, düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum (DZU) elde etmek amacıyla Şubat 2007'de uranyum heksaflorid hammaddesi işlemeye başlamıştır. Bu santralde, UAEK verilerine göre Şubat 2007-Ekim 2010 tarihleri arasında 3135 kg., Ekim 2010'dan sonra İran tahminlerine göre de 970 kg. olmak üzere toplam 4105 kg DZU üretilmiştir.⁶⁸

⁶³ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran*, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/29, 24 May 2011, s. 3.

⁶⁴ Iran says can produce nuclear fuel, *RIA Novosti*, 08.01.2011
<<http://en.rian.ru/world/20110108/162075715-print.html>> (23.06.2011)

⁶⁵ İlk yakıt çubuğu yüklendi, *CNN Türk*, 16.02.2012,
<<http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/02/16/ilk.yakit.cubugu.yuklendi/649375.0/index.html>> (30.05.2012)

⁶⁶ Andrew Osborn, "Iran's nuclear power station hooked up to national grid", *The Telegraph*, 04.09.2011, <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/8740328/irans-nuclear-power-station-hooked-up-to-national-grid.html>> (09.09.2011)

⁶⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran*, Report by Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/54, 24 September 2011, s. 3-5.

⁶⁸ *Implementation of ...*, GOV/2011/29, s. 3.

Natanz'daki Pilot Uranyum Zenginleştirme Santrali ise Ekim 2003'te faaliyetlerine başlayan, araştırma geliştirme ve düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum üretme tesisidir. Santralin üretime ayrılmış olan bölümünde bulunan Tahran Araştırma Reaktörü'nde yakıt olarak kullanılmak üzere %20 oranına kadar uranyum zenginleştirme işlemi 9 Şubat 2010 tarihinden beri yürütülmektedir. İran tahminlerine göre bu santralde Şubat 2010'dan beri toplam olarak yaklaşık 56.7 kg %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum üretilmiştir.⁶⁹ İran'ın UAEEK'ye bildirdiği ve UAEEK tarafından herhangi bir uygunsuz dönüştürme işlemi yapılmadığı teyit edilen diğer tesislere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

⁶⁹

Ibid.

Tablo 1.1
Temmuz 2011 Tarihi İtibariyle UA EK'ye Bildirilen Nükleer Tesisler⁷⁰

Konum	Tesis Adı
Tahran	Tahran Araştırma Reaktörü
	Molybdenum, Iodine ve Xenon Radyoizotop Üretim Tesis
	Jabr İbn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarı
İsfahan	Minyatür Nötron Kaynak Reaktörü
	İkincil Derecede Kritik Hafif Su Reaktörü
	Sıfır Güç Ağır Su Reaktörü
	Yakıt Üretim Laboratuvarı
	Uranyum Dönüştürme Tesis
	Yakıt Üretim Tesis
Natanz	Yakıt Zenginleştirme Tesis
	Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesis
Fordow	Fordow Yakıt Zenginleştirme Tesis
Arak	İran Nükleer Araştırma Reaktörü (IR-40)
Karaj	Karaj Radyoaktif Atık Deposu
Buşehr	Buşehr Nükleer Güç Santrali
Darkhovin	360 MW Nükleer Güç Santrali
Diğer	Nükleer materyal kullanılan diğer yerler (hastanelerde konumlanmıştır.)

⁷⁰ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/7, 25 February 2011.*

UAEK raporları incelendiğinde, UAEK denetçileri tarafından İran'da nükleer silah yapımına yönelik bir somut faaliyet tespit edilmediği anlaşılmaktadır. Bu raporlarda İran sadece bazı konularda gerekli olan işbirliğini göstermediği için eleştirilmekte ve bu nedenle UAEK'nin İran'da bilinmeyen nükleer materyal veya aktiviteler olmadığı konusunda güvence vermesinin zor olduğu belirtilmektedir.⁷¹ İran'ın UAEK ile işbirliği göstermediği konular Tablo 1.2'de gösterilmiştir.

Ancak son dönemde UAEK, raporlarında İran'ın nükleer programının askeri niteliği olabileceği olasılığını artıran şüphelerden bahsetmeye başlamıştır. Buna göre İran'ın; nükleer programının muhtemel askeri yönlerini ilgilendiren yerlere, ekipmanlara, kişilere ve dokümanlara erişim sağlama konusunda UAEK'ye izin vermemesi ve bu konularla ilgili UAEK'nin isteklerine cevap vermemesi şüpheleri artırmaktadır. Şüpheleri artıran bir diğer faktör ise İran'ın füze sistemi için nükleer başlık geliştirdiği iddiaları konusunda UAEK ile işbirliği içerisinde olmamasıdır. İran işbirliği içerisinde olmadığı bu iddia kapsamındaki faaliyetlerden bazıları şunlardır:⁷²

- a) Nötron üretimi faaliyetleri,
- b) Uranyum dönüştürme ve metalurji,
- c) Güçlü patalayıcı üretimi ve test faaliyetleri,
- d) Patlatıcılar konusunda faaliyetler,
- e) Nükleer bir başlık taşıyacak füzenin atmosfere girişini sağlayacak aygıt tasarımı faaliyetleri.

UAEK'ye göre İran'ın barışçıl olmayan nükleer faaliyetler yürüttüğü konusunda uluslararası alanda şüpheleri artıran bir başka konu da İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili tutumudur. Buna göre İran, askeri anlamda nükleer faaliyetler yürütmediği konusunda başından beri muğlak kalmayı yeğlemektedir. İran, UAEK raporlarına da yansıyan çözüm bekleyen konularda herhangi bir adım atmamaktadır. Hatta Ağustos 2008'den beri bu konuları UAEK ile tartışmayı, bu konular hakkında bilgi sağlamayı veya sorunların merkezi olan tesislere UAEK'in erişim sağlamasını reddetmektedir.⁷³

⁷¹ *Implementation of ...*, GOV/2011/29, s. 9.

⁷² *Implementation of ...*, GOV/2011/7, s. 12.

⁷³ *Ibid*, s. 7.

Tablo 1.2

İran'ın Yerine Getirmediği Yükümlülüklerine İlişkin Faaliyetler⁷⁴

1	Uranyum Zenginleştirme ile İlgili Durdurmadığı Faaliyetler
	Uranyum Dönüştürme Tesisinde UF6 üretimi
	Santrifüj parçaları üretimi, santrifüj montajı ve test faaliyetleri
	Zenginleştirme ile ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetleri
	Yakıt Zenginleştirme Tesisinde %3,5 oranında uranyum zenginleştirme faaliyetleri
	Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisinde %3,5 oranında uranyum zenginleştirme faaliyetleri
	Fordow Yakıt Zenginleştirme Tesisinde yürütülen yapım faaliyetleri
2	Ağır Su Projesi ile İlgili Durdurmadığı Faaliyetler
	Tahran Araştırma Reaktörü'nün yapım faaliyetleri
	Ağır Su Üretim Tesisinde, ağır su üretimi
	IR-40 Reaktörü yakıtında kullanılmak üzere UO2 üretimi için dönüştürme aktiviteleri hazırlığı
	IR-40 Reaktörü için yakıt çubuğu üretimi
3	Ağır Su Projesi ile İlgili UAEK'ye İzin Vermediği Hususlar
	Uranyum Dönüştürme Tesisi'nden örnekler alınması
	Ağır Su Üretim Tesisi'ne giriş
4	Proje Bilgisi Sağlamadığı Tesisler
	Tahran Araştırma Reaktörü
	Duyurulan yeni zenginleştirme tesisleri
	Duyurulan yeni nükleer reaktör

74

Ibid.

3. NÜKLEER SİLAHLAR KONUSUNDA İRAN'IN ULUSLARARASI HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Nükleer silahlar hakkında tartışmalar 40 yıldan fazla bir süredir devam etmektedir. Ancak bu tartışmaların sonucunda genel bir yasaklama ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte nükleer silahların sınırlandırılmasına yönelik birkaç antlaşma yapılabilmektedir. Özellikle nükleer silahların kazanılması, üretilmesi, denenmesi gibi konuları kapsayan bu anlaşmalar devletlerin ya da uluslararası toplumun nükleer silahlardan kaynaklanan tehditler konusunda bilinç artışına işaret etmektedir.⁷⁵ Bu antlaşmalardan bir tanesi ve konumuz açısından önemli olanı da Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NSYÖA)'dır.

1 Haziran 1968 tarihinde, imzaya açıldığı gün NSYÖA'yı imzalayan İran, 2 Şubat 1970 tarihinde bu antlaşmayı onaylamıştır.⁷⁶ Böylece İran, antlaşmanın taraf ülkelere tanıdığı, barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini devam ettirme, üretim ve araştırma yapma, ve bu faaliyetler için gerekli olan malzeme ve teknolojiyi elde etme hakkına sahip olmuştur.

Ancak İran bu antlaşmayı imzalayarak bazı yükümlülükler de sahip olmuştur. NSYÖA'nın 2. maddesi İran'a 'nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı, nükleer silahları veya diğer patlayıcı araçları üretmemeyi veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların üretimi için herhangi bir yardım aramama veya almama' yükümlülüğü vermektedir.

İran NSYÖA'nın 3. maddesi ile nükleer enerjinin barışçıl amaçlarından nükleer silah üretimine saptırılmasını önlemek, nükleer faaliyetleri ile ilgili tüm malzemelerini UAEK'nin koruması ve kontrolü altında sağlamak amacıyla, UAEK ile müzakere ederek bir sözleşme yapma yükümlülüğü altına da girmiştir. İran, UAEK ile bu maddeye dayanılarak hazırlanan sözleşmeyi (Güvenlik Denetimi Anlaşması)⁷⁷ onaylamış ve sözleşme 15 Mayıs 1974 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁷⁵ Ayşe Nur Tütüncü, "Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2004, s. 22.

⁷⁶ *Iran Profile, Nuclear ...*,

⁷⁷ Sözleşmenin tam adı: Agreement Between Iran And The International Atomic Energy Agency For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons.

UAEK ile devletler arasında ‘Güvenlik Denetimi Anlaşması’ imzalanmasının arkasında, şüphesiz, nükleer silah sahibi olmayan devletlerin, nükleer maddeleri nükleer silah veya nükleer patlayıcı araçlara dönüştürülmemesini garanti altına almak yatmaktadır. Güvenlik Denetimi Anlaşmaları bunun yanında devletlerin ellerinde bulundurdukları nükleer materyallerin çeşitlerini ve miktarını UAEK’ye bildirmesini sağlamak, bu nükleer materyallerin UAEK tarafından gözetim ve denetim altında tutulmasını sağlamak ve bu materyallerle ilgili olarak UAEK tarafından denetimler yürütülmesini sağlamak gibi fonksiyonları yerine getirmektedir.⁷⁸

İran’ın UAEK ile yaptığı Güvenlik Denetimi Anlaşması da bu fonksiyonların yerine getirilmesine yöneliktir. Antlaşmanın 8. maddesine göre İran, anlaşma kapsamına giren nükleer maddeleri ve bu maddelerle ilgili tesislerin özellikleri konusunda UAEK’yi bilgilendirecektir. Antlaşmanın 34. maddesi, İran’ın zenginleştirdiği veya nükleer yakıt çevriminin ileri safhalarında ürettiği nükleer maddeleri güvenlik denetimi prosedürü içerisine almakta ve bu zenginleştirilmiş maddeler dahil, Antlaşma’nın 98. maddesinde tanımlanan ithalat, ihracat, üretim, kayıp veya atık yoluyla meydana gelen envanter değişikliklerini de UAEK’ye bildirme yükümlülüğü getirmektedir.

Antlaşma’nın önemli bir maddesi de UAEK’ye teftiş yetkisi veren 76. maddedir. Bu maddeye göre İran, UAEK’ye, İran’ın nükleer maddeleri hakkında verdiği bilgileri ve bu bilgilerde daha sonra oluşacak olan değişiklikleri doğrulamak amacıyla UAEK müfettişlerine nükleer maddelerin bulunduğu yerlere erişim imkanı sağlayacaktır. Böyle bir erişim imkanı ayrıca müfettişlere İran’ın verdiği raporlarla kayıtların birbirlerine uygunluğunu doğrulamak imkanı da sağlayacaktır.

4. İRAN’IN NÜKLEER SİLAH ÜRETME İHTİMALİ

Nükleer silah üretme yolunda uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olmak ve bir uranyum zenginleştirme tesisi kurmak önemli kilometre taşlarından birisidir. İran, Yazd bölgesinde Ortadoğu’nun en büyük uranyum rezervlerinden birine sahiptir. Ancak en az 5.000 ton uranyum cevheri içeren bu maden, zenginleştirme teknolojisine sahip olunmadığında İran için bir anlam ifade etmeyecektir.

Uranyum zenginleştirme işlemi hayli karmaşık ve uzun bir süreçtir. Öncelikle uranyum madeni sarı pasta olarak da adlandırılan bir toz haline getirilmektedir. Daha sonra

⁷⁸ Samar El-Masri, “Iran: Between International Right and Duty”, *Middle East Policy*, Vol: XVII, No:3, 2010, s. 92-93.

bu sarı pasta tekrar işleme sokularak, uranyum heksaflorid (UF6) üretilmektedir. UF6 iki önemli izotop ihtiva etmektedir. Uranyum 235 (U-235) ve uranyum 238 (U-238). Nükleer silah elde etmek için veya nükleer reaktörlerde yakıt olarak kullanmak için U-238 kullanılmaktadır ve bu amaçlar için UF6'nın tekrar işleme tabi tutularak U235 ve U-238 izotoplarının ayrıştırılması gerekmektedir.⁷⁹

İran'ın Ardakan'da inşa ettiği tesis sarı pasta üretimi yapmak için, Esfahan'daki tesisi ise UF6 üretmek içindir. Esfahan'daki tesis hem askeri hem de sivil amaçlı kullanım için uranyum zenginleştirmekte kullanılmaktadır. Natanz'daki tesis ise daha hafif izotoplar olan U-235'in, daha ağır olan U-238'lerden ayrıştırılması için gerekli ekipmanlara ev sahipliği yapmaktadır.⁸⁰

1980'lerin ortalarından beri İsrail, ABD ve diğer Batılı güçler, İran'ı nükleer silah üretme çalışmalarına yöneldiği gerekçesiyle suçlamışlardır. İran da bu suçlamaları sürekli olarak reddederek, nükleer programının tamamen sivil amaçlı olduğunu iddia etmiştir. Ancak 2000'li yılların başlarında, İran'ın daha önce dünya kamuoyu tarafından bilinmeyen nükleer aktiviteleri olduğu ortaya çıkmış ve İran'ın nükleer silah edinme çabaları olduğuna dair suçlamalar yoğunluk kazanmıştır.

İran'ın nükleer silaha sahip olacağına inanan ve bu konuda en çok tahmin belirten ülke ABD'dir. Mesela, Institute for Foreign Policy Analysis analisti David R. Tanks 1997 yılında İran'ın 2000 yılına kadar nükleer silah üretebileceğini, ayrıca Şahab 4, Şahab 5 ve Şahab 6 füzelerini 2010 yılına kadar geliştirip ABD'yi vurabileceğini iddia etmiştir. Anthony Cordesman 1998 yılında İran'ın zincirleme nükleer reaksiyonun gerçekleştirmesini sağlayan materyali elde etmesi halinde 1-2 yıl içerisinde, bu aracı (fissile material) kendi üretmek istediği takdirde de 5-10 yıl içerisinde nükleer silahlar yapabileceğini iddia etmiştir.⁸¹

ABD'nin hükümet organları da geçmişte bu konuda tahminler yürütmüş ve günümüzde de yürütmektedirler. Amerika Savunma Bakanlığı raporları İran'ın plütonyum üretme ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine dikkat çekerken, Bush Yönetimi'nde Savunma Bakanı ve Bakan Yardımcısı olan Donald Rumsfeld ve Paul Wolfowitz, 1998

⁷⁹ Mohammad Sahimi, Iran's Nuclear Program. Part III: The Emerging Crisis, 10.06.2003, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1039.html>> (12.06.2011)

⁸⁰ Ibid,

⁸¹ Güner Özkan, "ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 44, Sayı: 509, 2007, s. 25.

yılında hazırladıkları raporda İran'ın beş yıl içinde nükleer silaha kavuşacağını ileri sürmüşleridir. Benzer şekilde Amerika Savunma İstihbarat Servisinden yöneticiler de İran'ın nükleer silah kapasitesi ve füzeleri ile ilgili tahminlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır.⁸²

Bazı uzmanlara göre, İran'ın plütonyum ayırma araştırmaları yürüttüğü konusunda bazı emareler mevcuttur ve nükleer silah geliştirmede kullanılan tiryum hakkında İranlı bilim adamlarının araştırmaları yayınlanmıştır. İran ayrıca nükleer silah geliştirme uygulamaları konusunda çok geniş ölçüde ABD ve diğer kaynaklardan literatür elde etmiş durumdadır. Dolayısıyla İran'ın nükleer araştırma çabaları silah geliştirme potansiyeline sahiptir.⁸³

İran'ın nükleer silahları nasıl elde edebileceği konusunda tam bir konsensüs olmamakla beraber, günümüzde İran'ın nükleer silah tasarlamak ve test etmek için gerekli bilgi ve deneyime sahip olduğu UAEK raporlarından anlaşılmaktadır. Ancak İran'ın silah yapımına hazır (weapon-grade) uranyuma sahip olmaması, önündeki en büyük engeldir.⁸⁴

İran'ın bu eksikliği giderebilmesinin birinci yolu, İran'ın bilinen veya gizli bir uranyum zenginleştirme tesisinde gerekli olan uranyumu üretmeye başlamasıdır. Böyle bir yola başvurması için İran'ın UAEK'in bilgisi dahilinde olan uranyumu kullanması gerekecektir. Ancak böyle bir senaryo aylarca süren zaman gerektireceği için UAEK denetimlerinde zenginleştirilmiş uranyumu teşhis edebilecek ve böylece İran gerekli uranyumu elde edemeden yoğun diplomatik ve askeri baskıya maruz kalabilecektir.⁸⁵

İran böyle bir riske maruz kalmamak için ikinci bir yola da sahiptir. Göreceli olarak diğerine göre daha açık bir yol olan bu senaryoya göre İran silah yapımına uygun uranyumu yavaş yavaş ve aşamalı olarak elde edebilir.⁸⁶ İran zaten silah yapımı için gerekli olan uranyum zenginleştirme basamaklarının ilk ikisini (% 3,5 ve % 19,75 oranında uranyum zenginleştirme) çıkmıştır. İran %60 ve %90 oranında zenginleştirme seviyelerine

⁸² Ibid.

⁸³ Antony H. Cordesman, *Iran and ...*, s. 8.

⁸⁴ David Albright, Christina Walrond, "Determining the purpose of Iran's growing stock of 19.75 percent enriched uranium: Production should be capped.", *Institute for Science and International Security*, 21 September 2011,

<http://isis-online.org/isis-reports/detail/determining-the-purpose-of-irans-growing-stock-of-19.75-percent-enriched-ur/> (22.09.2011)

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

gelmek için kendine mazeretler (araştırma ve geliştirme gibi) bulma konusunda başarılı olabilirse nükleer silah elde edebilecektir.

İran'ın nükleer programının günümüzde ulaştığı seviyenin, Arak ve Natanz 'daki tesislerin açığa çıktığı 2003 yılındaki seviyeden oldukça ileri olduğu açıktır. Bugün İsfahan'daki uranyum dönüştürme tesisi 371 ton uranyum heksaflorid üretmektedir. Natanz'daki yaklaşık 8000 santrifüj ile de bu hammadde zenginleştirilmeye tabi tutulmaktadır. İran 2010 yılının Şubat ayında uranyum zenginleştirme seviyesini %20'ye çıkarmıştır. Bu durum atom bombası yapımına İran'ı bir adım daha yaklaştırmıştır, çünkü bu seviyede zenginleştirilmiş olan uranyumun silah yapımına uygun oranda zenginleştirilmesi sadece birkaç ay sürecektir. İran bunun yanında Natanz'daki uranyum zenginleştirme faaliyetlerini Fordow'a taşıyacağını ve faaliyetlerini üç katına çıkaracağını açıklamıştır.

UAEK eski başkan yardımcılarında Olli Heinonen'e göre bu gelişmeler İran'ın nükleer programının sivil amaçlı olduğu konusunda ciddi şüpheler uyandırmaktadır. Heinonen'e göre elektrik üretmek için %20 oranında zenginleştirilmiş uranyuma ihtiyaç yoktur. Aynı zamanda İran'ın zenginleştirdiği miktar araştırma reaktörleri için gereken miktarın da çok üzerindedir. Üstelik İran 10 tane yeni uranyum zenginleştirme tesisi daha kuracağını ilan etmiş ve İranlı uzmanlar nötronlarla ilgili ve askeri uygulamaları olan güçlü patlatıcılarla ilgili deneyler yürütmektedirler. İran aynı zamanda Arak'taki ağır su reaktörü çalışmalarında da ciddi ilerleme kaydetmiştir ve böylece 2014 yılı itibariyle nükleer bomba için gerekli olan plütonyumu elde etmiş olacaktır.⁸⁷

⁸⁷ Spiegel Interview with Former Nuclear Watchdog, The Iranians 'Tricked and Mised Us', *Spiegel Online International*, 06.10.2011, <<http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,790042,00.html>> (06.10.2011)

BÖLÜM II

ABD VE BATI ÜLKELERİ'NİN YAKLAŞIMLARI VE ARKA PLANI

Geçtiğimiz bölümde İran'ın nükleer programının tarihsel gelişimi ile geçmişteki ve günümüzdeki niteliği ortaya konulmuştur. Bu bölümde İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik ABD ve AB ülkelerinin tutumları ve politikaları değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeye ABD ile başlanılacaktır. Öncelikle ABD'nin tutumu ve politikaları incelenecek sonra da AB'nin İran'ın nükleer programına yaklaşımı ele alınacaktır. Bu kapsamda değerlendirme AB ülkeleri bakımından tek tek yapılmayacak, AB'nin dış siyaset alanında geliştirdiği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çerçevesinde yapılacaktır.

1. ABD'NİN YAKLAŞIMI

Daha önceki bölümden hatırlanacağı gibi ABD geçmişte İran'a nükleer teknoloji elde etmesi konusunda destek olmuş, hatta İran ABD'nin teşvikiyle nükleer santral yapımına başlamıştır. Ancak günümüzde İran, nükleer teknoloji konusunda en çok suçlamayı ABD'den almaktadır. Bu başlık altında ABD'nin İran'a yönelik bu farklı politikalarının gerekçeleri anlatılmaya çalışılacak ve ABD'nin tutumu ortaya konulacaktır.

1.1 ABD-İran İlişkilerinin Arka Planı

ABD'nin, İran'ın nükleer programına yaklaşımını anlayabilmek için daha geniş bir perspektiften olayları incelemek gerekmektedir. ABD'nin Orta Doğu'ya olan ilgisi ve bakışıyla, ABD'nin İran ile olan ilişkilerini dönüştüren olaylar hesaba katılmaksızın yapılacak olan değerlendirmeler eksik olacaktır. ABD'nin Orta Doğu bölgesine olan ilgisinin başlangıcı II. Dünya Savaşı'nın sonuna rastlamaktadır. ABD'nin bu dönemde Orta Doğu'ya yönelik izlediği politikanın temel amaçlarından birisi, bölgeye muhtemel bir

Sovyet yayılmasını engellemek, ikincisi ise bölgede yeni kurulmuş olan İsrail devletinin güvenliğini garanti altına almaktı.⁸⁸

Zaman içerisinde bölgeden çıkarılan petrolü, gelişmiş Batı pazarlarına güvenli bir şekilde aktarmak da ABD'nin politikasına yön veren bir diğer amaç olmuştur. ABD, 1990'da Sovyet Bloku'nun dağılmasından ve SSCB'nin yıkılmasından sonra yeni stratejisini petrol-doğalgaz egemenliği üzerine kurmayı tasarlamıştır.⁸⁹ Birinci Irak Savaşı'nda ABD petrol konusunda duyarlılığını ortaya koymuş,⁹⁰ Irak'ın ikinci kez işgalinden sonra ise İran rejimi sıradaki hedef olmuştur.⁹¹

İran, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin müttefik devletlerinden birisiydi ve bu nedenle İran'ın nükleer enerjiye sahip olması bugün olduğu gibi bir kriz meselesi değildi. Dolayısıyla 1970'lerin ortalarında ABD, İran'ın ihtiyacı olan ve gelecekte olması beklenen elektrik enerjisini elde etmek için, daha fazla reaktöre ihtiyacı olduğu konusunda Şah'ı ikna etmeye çalışmış, ve Şah'ın petrol dışı enerji kaynağını genişletmesi konusunda etkilemiştir. ABD yönetimi bu çerçevede ülkesindeki şirketlerin de İran'daki nükleer enerji yatırımları içerisinde yer almasını istemiştir. Böylece Şah, ihtiyacı olan reaktörlerin yapımı ve silah alımı konusunda ABD'nin desteğini alırken, ABD de İran'dan aldığı petrolün karşılığını bütçesinden para çıkarmadan karşılamış olmaktadır.⁹²

Şubat 1979'da İran İslam Devrimi sonrası ABD'nin müttefiki olan Şah'ın iktidardan düşmesiyle, ABD-İran ilişkileri köklü değişikliklere uğramıştır. Devrimin akabinde 4 Kasım 1979'da devrim yanlısı bir öğrenci grubunun Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ni basması ve 52 Amerikalı diplomatı 444 gün boyunca rehin tutması İran ile ABD'yi savaşın eşiğine getirmiştir. Bu kriz 20 Ocak 1981'de ABD'de Ronald Reagan'ın başkanlık koltuğuna oturması ile son bulmuş ise de⁹³ ABD-İran ilişkileri derin yaralar almıştır. Rehine krizi sonrasında iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkileri askıya alınmış, ABD uluslararası alanda İran'ı yalnızlaştırmak için elinden geleni yapmıştır.

⁸⁸ Evren İşbilen, Nükleer Satranç, İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 144.

⁸⁹ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet, Yeni Ekonomik Düzen*, 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.122.

⁹⁰ Ibid, s. 121.

⁹¹ Adam Tarock, *Iran's Nuclear ...*, s. 645.

⁹² Mohammad Sahimi, *Iran's Nuclear Program, Part I: ...*,

⁹³ Kenneth Katzman, *Iran: U.S. Concerns and Policy Responses*, Congressional Research Service, CRS Report for Congress, 8 August 2011, RL32048, s. 52-53.

ABD, 1980-1988 İran-İrak Savaşı'nda Irak'ın yanında yer almıştır. ABD, bu savaş sırasında diplomatik çabalarını İran'a silah satışlarını engellemek yönünde harcayarak ve Irak'a askeri istihbarat sağlayarak Irak'a destek olmuştur.⁹⁴

1990'lı yılların başlaması ile İran'ın hissettiği ABD baskısı, öncelikle ülkenin kuzeyindeki Sovyetler Birliği'nin parçalanması daha sonra da 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi ile daha da artmıştır. ABD bölgede 'Sovyet tehdidi'nden kurtulmuş ama yerini 11 Eylül 2001 saldırıları ile 'terör tehdidi' almıştır. ABD'ye göre Ortadoğu'daki Müslümanların da içinde bulunduğu yerleşik totaliter kültür; terörü, özellikle de El Kaide'yi besleyen bir bataklığı ve kurutulması gerekiyordu. Bunun yolu da Ortadoğu'da demokratik, özgürlüklere saygılı eşitlikçi hukuk düzenini sağlayan liberal bir düşünce sistemi oluşturmaktan geçiyordu.⁹⁵ Böylece 11 Eylül sonrasında ABD, Ortadoğu'yu küresel sistemin bir parçası haline getirmek için Afganistan ve Irak'a saldırmış ve bölgede ciddi bir askeri varlık oluşturmuştur. Bu nedenle Rusya'nın daha önce kendi arka bahçesi olarak tanımladığı Kafkasya ve Orta Asya'da ABD etkisinin artması İran'ı rahatsız eden bir gelişme olmuştur.⁹⁶

1995-1996 yıllarında Bill Clinton yönetimi, İran'a yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar, İran'ın kitle imha silahı geliştirdiğine yönelik şüphelerin artması ve İran'ın barış karşıtı militanları destekleyerek, Arap-İsrail barış sürecini baltalamaya çabalamasına cevap olarak uygulanmıştır.⁹⁷ Böylece sertleşen ilişkiler, Mayıs 1997'de ılımlı ve liberal yönleri ile öne çıkan Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde kısa bir süreliğine de olsa yumuşama göstermiştir. Muhammed Hatemi Amerikan CNN televizyonunu ile yaptığı mülakatta, büyük Amerikan ulusuna saygılarını iletmiş, ayrıca barış ve sükunetten bahsederek iki ülkenin diyalog geliştirebileceği mesajlarını vermiştir. Ancak İran'ın yeni yönetiminin ABD ile ilişkileri düzeltme girişimleri, ABD yönetiminden karşılık bulmamış ve yumuşama; kültür, eğitim ve spor alanlarında birkaç adım atılmasından öte gitmemiştir.⁹⁸

⁹⁴ Ibid, s. 53.

⁹⁵ Erhan Akdemir, "11 Eylül Sonrası Amerika'nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları", (ed. Sedat Laçiner, Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde) USAK Yayınları, No: 51, Ankara 2011, s. 317.

⁹⁶ Güner Özkan, *ABD-İran ...*, s. 23.

⁹⁷ Kenneth Katzman, *Iran: U.S. ...*, s. 53.

⁹⁸ Giray Saynur Bozkurt, "11 Eylül Sonrası Amerika-İran İlişkileri", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 82.

ABD yönetimine George W. Bush'un gelmesiyle birlikte ABD-İran ilişkileri tekrar sert bir döneme girmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının gerçekleşmesi, İsrail'de Ariel Sharon'un iktidara gelmesi ve ABD-İsrail politikalarının birbiriyle örtüşmesi ABD-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, dış politikasında terörle mücadeleyi önemli bir unsur haline getirmiş, bu doğrultuda teröre destek verdiği gerekçesiyle Afganistan'ı, kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesiyle de Irak'ı işgal etmiş,⁹⁹ İran'ı da Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "şer eksenini" devletler içinde sayarak (askeri yöntemler de dahil olmak üzere) çeşitli yöntemlerle yönetimini devirmeyi tasarlamıştır.¹⁰⁰

Ancak Barack Obama yönetiminin İran'a karşı izlediği politikanın -bütün seçenekleri masada tutmakla birlikte- İran'daki mevcut rejimi değiştirme veya İran'a bir askeri müdahale yapma seçeneklerini desteklemediğini söyleyebiliriz. Barack Obama yönetime geldiğinde İran'ın nükleer faaliyetlerini ilerletmemesi konusunda ikna edilebileceğini, bunun için bir fırsat olduğunu belirtmiştir. İran'ın nükleer programıyla ilgili uzlaşma sağlanması karşılığında İran'ın dünya ekonomisine entegre olmasını önermiştir.¹⁰¹ Ancak Barack Obama'nın 20 Mart 2010 tarihli konuşmasında İran'dan diplomatik yakınlık konusunda yakınması¹⁰² ABD'nin yeni politikasıyla amacına kolay ulaşamayacağını göstermiştir.

1.2 ABD'nin İran'ın Nükleer Programına Karşı Çıkma Nedenleri

ABD, İran'da İslam Devrimi gerçekleşikten sonra ve özellikle rehine krizinden itibaren İran ile gerilimli bir döneme girmiş ve İran'ın nükleer programını her fırsatta baltalamaya çalışmıştır.¹⁰³ ABD İran'ın nükleer programını baltalamak için sürekli olarak İran'ın faaliyetlerinin barışçı bir nitelik taşımadığını ileri sürmekte ve İran'ı nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlamaktadır.

ABD'nin İran'ın nükleer programına karşı çıkma nedenlerini dikkatli olarak incelediğimizde, bu nedenlerin iki grup halinde sınıflandırılabiliriz. Birinci grup nedenler daha çok ABD'nin uluslararası toplumu ikna etmeye yönelik

⁹⁹ Ibid, s. 83.

¹⁰⁰ Kenneth Katzman, *Iran: U.S. ...*, s. 54.

¹⁰¹ Ibid, s. 55.

¹⁰² Helene Cooper, "Obama Offers Engagement in Video Message to Iranians", *The New York Times*, 20 March 2010, <<http://www.nytimes.com/2010/03/21/world/middleeast/21nowruz.html>> (20 Ağustos 2011)

¹⁰³ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 41.

geliştirdiği argümanlara dayanmaktadır. İkinci grup nedenler ise ABD'nin geçmişten beri sürdürdüğü bölgeye ilişkin politikasına ve çıkarlarına ilişkindir.

Birinci grup argümanlardan bir tanesi, İran'ın nükleer programını sürdürürken takındığı tutuma dayanmaktadır. Buna argümana göre ABD, İran'ın nükleer silah üretmeye çalıştığına yönelik bir takım emareler olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden uluslararası toplum İran'ın nükleer programının karşısında yer almalı ve bu konuda ABD'yi desteklemelidir.

Bu emarelerin başında İran'ın nükleer faaliyetlerini yıllarca gizlilik içerisinde yürütmesi gelmektedir. İran, nükleer faaliyetleri hakkında UAEK'yi bilgilendirmeyerek NSYÖA'yı ihlal etmiştir. Buna göre eğer İran nükleer faaliyetlerini barışçıl amaçlar için gerçekleştiriyor olsaydı, gizlilik gibi bir yola başvurmak ihtiyacı hissetmez ve faaliyetlerini dünya kamuoyu ile paylaşırdı. İkinci olarak İran UAEK yetkililerine bütün zenginleştirme tesislerini göstermemiştir. Bu tesislerden bazıları yer altına inşa edilmiş ve muhtemel hava saldırılarına karşı duvarlarla güçlendirilmişlerdir. Üçüncü olarak UAEK yetkilileri İran'da gerçekleştirdikleri denetimlerde yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyuma rastlamışlardır. Her ne kadar İran bu uranyum kalıntılarının cihazlar ithal edildiği için daha önceden bulaşmış olduğunu iddia etse de, ABD bu iddiayı kabul etmemekte ve bu durumu İran'ın nükleer silahlanma çabaları içerisinde olduğunu kanıtı saymaktadır. Dördüncü olarak İran, nükleer silah üretmek için altyapısını sürekli geliştirmektedir. İran'ın Arak yakınlarında inşa ettirdiği ağır su reaktörü silahlanma çabalarının bir diğer göstergesidir. Çünkü bu reaktör plütonyum üretebilmektedir ve ABD, Fransa ve Rusya'nın ilk zamanlarında nükleer silah üretmekte kullandıkları reaktörlere çok benzemektedir.¹⁰⁴

ABD'nin uluslararası toplumu ikna etmek için geliştirdiği diğer bir argümana göre, İran'ın nükleer silah elde etmesi sonucu bir takım tehditler ortaya çıkabilecektir. Bu tehditlerden bir tanesi böyle bir gelişmenin domino etkisi yaratma ihtimalidir. Şayet İran nükleer silah sahibi olursa, bölge ülkelerinden Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkeler de böyle bir çaba içerisine girebileceklerdir.¹⁰⁵ Böyle bir durumda da ABD bölgede mevcut dengeleri korumak ve çıkarlarını sürdürebilmek için daha az politika seçeneğine sahip olacaktır. Zaten bölgede nükleer devletler olarak İsrail, Hindistan ve Pakistan'ın olması, İran'ın da bu ülkelere katılacak olması ABD'yi endişelendirmektedir.

¹⁰⁴ Mohamed A. El-Khawas, *Iran's Nuclear ...*, s. 27.

¹⁰⁵ Cenap Çakmak, *ABD ve Nükleer ...*, s.110.

ABD'nin sık sık dile getirdiği diğer bir argüman, İran'ın nükleer silah elde etmesi halinde, bu silahların terörist grupların eline geçmesi zor olmayacağıdır. Çünkü ABD'ye göre İran bölgede terörist grupları zaten desteklemekte ve istikrarı bozmaktadır.¹⁰⁶ Dönemin ABD Başkanı George W. Bush 2 Şubat 2005 tarihinde yaptığı konuşmada; İran'ı terörün sponsoru olarak tanımlamış, İran'ı nükleer silahlar peşinde koşarak kendi halkının özgürlüğünü elinden almakla suçlamıştır.¹⁰⁷ Benzer şekilde ABD'nin eski dışişleri bakanlarından Condoleezza Rice, 9 Mart 2006 tarihli konuşmasında Tahran'ın, Orta Doğu'da, ABD'nin çıkarlarına zarar verebilecek aşırı grupları ve İsrail karşıtı militanları desteklediğini ifade etmiş ve İran'ı nükleer silah geliştirmeye kararlı ve 'terörün merkez bankası' gibi bir ülke olarak nitelemiştir.¹⁰⁸

Ancak ABD'nin İran'ın nükleer programına karşı çıkarken dile getirmediği ancak herkesçe bilinen önemli bir faktör, ABD'nin dış politikası ve ulusal güvenliği ile ilişkilendirdiği petrol konusu ve bu nedenle Ortadoğu'ya olan yakın ilgisidir.¹⁰⁹ Bilindiği gibi İran, enerji kaynağı açısından petrol ve doğalgaz zengini bir ülkedir. İran'ın kanıtlanmış petrol rezervi 2010 yılı sonu itibarıyla 137 milyar varil ile dünyadaki tüm rezervlerin %9,9'unu oluşturmakta ve Suudi Arabistan'dan sonra en büyük rezerv olma özelliğini taşımaktadır. Doğalgaz rezervi ise 29,6 trilyon metreküp ile dünyadaki tüm rezervlerin %15,8'ini oluşturmakta ve Rusya Federasyonu'ndan sonra en büyük rezerv olma özelliğini taşımaktadır.¹¹⁰ Dolayısıyla İran, bu kadar zengin enerji kaynaklarına ABD açısından asla kendi başına bırakılmayacak bir ülke konumundadır. Petrol kaynaklarının kıtlaştığı ve fiyatlarının arttığı bir dönemde İran'ın nükleer bir güç olarak Ortadoğu'da yükselmesi ABD için kabul edilemez bir durumdur.

ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik politikasını anlamaya çalışırken göz ardı edilmemesi gereken bir faktör de İsrail'in ABD ile ilişkileri ve Orta Doğu'daki konumudur. İsrail, çok kalabalık bir Arap ve Müslüman nüfusun ortasında yer almasından dolayı kendisini tehdit altında hissettiğini ifade etmekte ve İran'ın nükleer faaliyetlerine kesinlikle karşı çıkmaktadır. ABD ile İsrail'in geçmişten gelen ilişkileri ve ABD'de etkin

¹⁰⁶ Ibid, s. 109.

¹⁰⁷ Mohamed A. El-Khawas, *Iran's Nuclear ...*, s.26.

¹⁰⁸ Rice: Iran 'central bank for terrorism', 9 Mart 2006,

<http://www.msnbc.msn.com/id/11724558/ns/world_news-mideast_n_africa/t/rice-iran-central-bank-terrorism/> (12.09.2011)

¹⁰⁹ Adam Tarock, *Iran's Nuclear ...*, s. 645.

¹¹⁰ *Statistical Review of World Energy*, BP, June 2011, s. 6,10.

<www.bp.com/statisticalreview> (04.10.2011)

olan Yahudi lobisini göz önüne aldığımızda, ABD ile İran arasındaki nükleer çatışmanın bir ayağının da İsrail olduğunu¹¹¹ ve ortada çok boyutlu stratejik ve güvenlik meselelerinin olduğunu ifade edebiliriz.

İsrail'in konumu ve ABD'nin petrol odaklı siyaseti göz önüne alındığında; ABD'nin, İran'ın nükleer silah geliştireceği konusundaki inancını abarttığı yönündeki görüşler haklılık kazanabilecek bir niteliğe dönüşmektedir. Nitekim bazı analistler tarafından ABD'nin İran'ın nükleer programına olan bu söylemleri abartılı bulunmaktadır. Buna göre ABD'nin İran'ın nükleer silah geliştireceği yönündeki inancı somut delillerden ziyade, ABD'nin İran'a karşı olan güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bütün dünya gibi ABD yöneticileri de İran'ın nükleer silahlar konusundaki gerçek niyetini bilmemektedirler. Dolayısıyla ABD, İran'a bilmedikleri üzerinden yani endişeleri üzerinden politika geliştirmekte¹¹² ve bu nedenle İran'ın nükleer programına karşı çıkmaktadır.

Bu görüşten hareketle İranlı yetkililer, İran'ın nükleer faaliyetlerini durdursalar bile ABD'nin İran üzerindeki ekonomik, siyasi ve askeri baskıyı azaltmayacağını ifade etmektedirler. Böyle bir düşüncüyü haklı çıkaran da ABD'nin Irak'ı işgali örneği olmuştur. Bilindiği gibi ABD Irak'ı çok büyük bir tehlike oluşturabilecek kitle imha silahlarına sahip olmadığı halde işgal etmiştir. Dolayısıyla İran'da İslami rejim sürdüğü müddetçe ABD'nin İran'a olan güvensizliği devam edecek ve İran gerçek anlamda nükleer faaliyetlerini bıraksa bile ABD'yi ikna etmesi güç olacaktır.¹¹³

1.3 ABD'nin İran'a Karşı Politika Seçenekleri

İran'ın nükleer teknoloji sahibi olmasını önlemek halen ABD hükümetlerinin en öncelikli amaçlarından biridir ve halen ABD hükümeti İran'ın nükleer silah sahibi olma niyetinden duyduğu endişeleri dile getirmektedir.¹¹⁴ Amerika Birleşik Devletleri nükleer güce sahip bir İran'ı, hem müttefiklerine hem de bölgedeki çıkarlarına tehdit oluşturacağı gerekçesiyle kesinlikle kabul edilmez bulmaktadır. ABD ve bölgedeki müttefiki İsrail, İran'ın nükleer güce erişmesi durumunda Orta Doğu'daki dengenin bozulacağını ve barışın ve istikrarın yok olacağını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla ABD, böyle bir gelişmeyi

¹¹¹ Güner Özkan, *ABD-İran ...*, s. 28-31.

¹¹² *Ibid*, s. 26.

¹¹³ *Ibid*, s.28.

¹¹⁴ *Joint Statement on Iran Sanctions*, U. S. Department of State, 23 June 2011, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/06/166814.htm>> (24.09.2011)

engellemek için bir takım politikalar uygulamakta ve bir takım politikaları da masada tutmaktadır.

ABD'nin İran'ı nükleer programından vazgeçirmek için ya da daha geniş bir perspektifle bölgede etkinliğini azaltmak için uyguladığı politikalar ile bu politikaların sınırlılıkları bu başlık altında incelenmeye çalışılacaktır. Bu politikalar ekonomik ve siyasal yaptırımlar uygulama, müzakere etme, askeri bir müdahaleyi gündemde tutma, çevreleme ve rejim değiştirme olarak sıralanabilir.

İran'ın nükleer faaliyetlerini engellemeye yönelik politikalardan bir tanesi BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'a uygulanmasına karar verilen yaptırımlardır. BM Güvenlik Konseyi 2006 yılından itibaren aldığı kararlarla İran'a yönelik ambargo uygulanmasını istemiştir. Ancak İran ile güçlü ticari ilişkileri olan devletlerin, özellikle Rusya ve Çin'in muhalefetleri sonucu ambargo kararı Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde çıkmıştır. Dolayısıyla enerji sektörü dahil bir çok alan ambargo kapsamının dışında kalmıştır.¹¹⁵

Dolayısıyla ABD, BM ambargosunu yetersiz bulmuş ve tek taraflı olarak da ambargo uygulayarak bu yaptırımları desteklemeye çalışmıştır. Hatta ekonomik gücünü kullanarak başka ülkeleri de bu ambargoya uymaya zorlamıştır. Nitekim ABD'den sonra AB, Kanada, Japonya, Güney Kore ve Avustralya da tek taraflı olarak İran'a ambargo uygulamaya başlamışlardır.¹¹⁶ ABD uluslararası toplumun bu yaptırımları ve baskıları genişleterek artırmasının zorunlu olduğu konusunda tam bir bağlanmışlık içindedir ve İran'a karşı diğer devlet ve örgütlerin uygulamaya koyduğu yaptırımları memnuniyetle karşılamaktadır.¹¹⁷ Ancak ABD'nin uyguladığı ve desteklediği bu yaptırımın başarıya ulaşması bazı çevreler tarafından kuşkuyla karşılanmaktadır. ABD her ne kadar yaptırımlarla İran Hükümeti'nin hedefte olduğunu ifade ediyorsa da, bu yaptırımlar nihayetinde İran halkına zarar verecektir. Böyle bir durum da yaptırımlara karşı mücadelede ve hükümetin ülke içerisinde nükleer politikasını meşru bir temele oturtmada elini güçlendirecek ve İran halkı böylesine stratejik bir meselede yaptırımlardan dolayı kendi hükümetini eleştirmeyecektir.¹¹⁸

¹¹⁵ Abdullah Yuvacı, "Ekonomik Yaptırımlar, İran Ambargosu ve Türkiye", *Stratejik Düşünce*, Yıl: 2, Sayı: 17, 2011, s. 40.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ *Joint Statement on ...*,

¹¹⁸ Kayhan Barzegar, "ABD ile İran'ın Nükleer Uzlaşması", *New Perspectives Quarterly*, Cilt: 8, Sayı: 5, 2011, s.21-22.

ABD geçmişte İran'ı nükleer çalışmalarından vazgeçirebilmek için müzakereleri ve diplomatik yolları da seçenek olarak göz önüne almıştır. Ancak ABD yönetimi, diplomasi ve müzakerelerle başarılı olunamayacağı varsayımını her fırsatta dile getirmiş ve müzakereleri bir tehdit unsuru olarak kullanmıştır. ABD'nin bu politikasına göre müzakereler başarısız olduğu takdirde –ki öyle olacaktır- İran'a müdahale olabilecektir. Bu durumu ABD Başkan yardımcısı Dick Cheney açık bir dille ifade etmiştir. Zaten ABD böyle bir politikanın içini doldurmak amacıyla da İsrail'e 500 adet akıllı bomba satmıştır ve bu dönemde ABD'nin İsrail'den İran'ın nükleer tesislerine yönelik askeri bir müdahale beklediği ve ABD'nin İsrail'e bombalama izni verildiği düşünülmüştür.¹¹⁹

Ancak İran'a askeri bir müdahale yapılmasının da netice vermeyeceği öngörülmektedir. İran'a karşı askeri bir saldırı ihtimali topyekün bir saldırı anlamında düşünülüyor ise ABD'nin içinde bulunduğu durum, kamuoyu ve müttefiklerinin muhalefeti nedeniyle ihtimal dışı görünmektedir. Ancak bugüne kadar daha sık olarak dile getirildiği gibi nükleer tesislere yönelik bir saldırı anlamında düşünülüyor ise, bu seçenek kalıcı bir çözüm getirmemektedir. Böyle bir olasılık İran'ın nükleer silahların yayılmasını önleme müzakerelerinden çekilip, nükleer silah üretimine yoğunlaşması gibi bir sonuç doğuracaktır.¹²⁰ İran'ın nükleer tesislerinin bombalanmasını eski Mossad Başkanı Meir Dagan gibi UAEK eski başkan yardımcısı Olli Heinonen de delilik olarak görmektedir. Bu görüşe göre İran'ın gizli nükleer tesisleri ve saklanmış nükleer materyalleri mevcuttur ve eğer Natanz başta olmak üzere İran'ın uranyum zenginleştirme tesisleri bombalanırsa, İran hiç zaman kaybetmeden yeniden uranyum zenginleştirmeye başlayacaktır. Ayrıca İran UAEK yetkililerine bir daha ülkesine giriş izni de vermeyecek ve tüm çabasını nükleer silah üretmeye yöneltecektir. Ve bu konuda da geniş halk desteğini arkasına alacaktır.¹²¹

ABD'nin bir diğer politika seçeneği olarak askeri müdahale defalarca gündeme gelmiş olmakla beraber, uygulanması yönünde bir adım atılmamıştır. 2000'li yılların başında özellikle George W. Bush döneminde İran'ın nükleer alanlarını vurmaktan pek çok kez söz edilmiştir. Çünkü George W. Bush iktidarının ilk yıllarında diplomasiyi pek önemseyecek bir durumda değildi. Zira ABD, 11 Eylül saldırıları nedeniyle kriz durumundaydı ve Orta Doğu'daki düşmanlarına karşı şiddet kullanmaya hazırды. George W. Bush, takip ettiği önleyici vuruş doktrini çerçevesinde Orta Doğuda 2001 ve 2003

¹¹⁹ Cenap Çakmak, *ABD ve Nükleer ...*, s. 112.

¹²⁰ Kayhan Barzegar, *ABD ile İran'ın ...*, s. 22.

¹²¹ *Spiegel Interview with ...*,

yılları arasında iki savaş sürdürüyordu ve bu politikası da sertlik yanlısı Başkan yardımcısı Dick Cheney ve destekçileri Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Paul Wolfowitz tarafından yürütülüyordu. Güç politikası taraftarı olan bu yönetim İran'a karşı sertlikten yanaydı ve bunlara göre ABD'nin süper bir güç olarak İran'a karşı herhangi bir müdahalede Avrupalı müttefiklerinin onayını almasına gerek yoktu.¹²²

ABD, İran'ın uranyum zenginleştirme gibi nükleer faaliyetlerini durdurmasını istemekle beraber, diğer ülkelerin bu yöndeki politikalarına da çeşitli gerekçelerle destek vermemektedir. Örneğin AB üçlüsü (Almanya, İngiltere, Fransa) ile İran arasındaki görüşmeler neticesinde 15 Kasım 2004'te imzalanan Antlaşmaya,¹²³ ABD yönetimi İran'ı ödüllendirdiği gerekçesiyle karşı çıkmış ve antlaşmadan beklenen neticeler alınamamıştır.¹²⁴

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YAKLAŞIMI

ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik olarak tutumunu ve uygulayabileceği politika seçeneklerini ortaya koyduktan sonra bu başlık altında da AB'nin tutumu ve politikaları incelenecektir. Bu kapsamda bu başlık altında AB'nin ortak dış ve güvenlik politikasına ilişkin kısa bir bilgi verilecek, AB'nin yaklaşımının ABD'nin yaklaşımı ile benzer olan ve olmayan yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1 Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

Avrupa Birliği'nin siyasi alanda entegrasyon sağlama konusundaki başarısı ekonomik entegrasyon konusundaki başarısı gibi olmamıştır. Siyasetin önemli bir alanı olan dış politika konusunda ortak bir tutum takınılması konusunda Topluluğu oluşturan temel metinlerde ilk başlarda hiçbir hüküm konulmamıştır. Topluluk bu konudaki eksikliğini 1970'li yıllarda yayınlanan Devignon Raporları ile bir ölçüde gidermeye çalışmış ve ilk adımları atmaya başlamıştır. Bu raporlarla Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) projesi başlatılmış ve dış politika alanında Topluluk üyesi devletlerin birbirlerine danışacakları ve dış politikayı ilgilendiren konularda uygulayacakları politika hakkında diğer üyeleri haberdar edecekleri hükme bağlanmıştır.¹²⁵ Ancak ASİ ile getirilen

¹²² Mohamed A. El-Khawas, *Iran's Nuclear ...*, s. 25.

¹²³ Bu antlaşma göre İran nükleer faaliyetlerini askıda tutacak, buna karşılık AB üçlüsü İran ile ticaret konusunda işbirliği yapacak ve İran'ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğini destekleyecektir.

¹²⁴ Güner Özkan, *ABD-İran ...*, s. 27.

¹²⁵ Hakkı Büyükbaş, "Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2006, s. 40.

mekanizma Topluluk organlarından bağımsız ve sadece danışma niteliğine haiz bir yapı olarak öngörüldüğünden dış politikada ortak hareket etmenin önünü açamamıştır.

ASİ'nin Topluluğu kuran anlaşmalara dahil edilmesi 1986 yılında kabul edilen Avrupa Tek Senedi ile gerçekleşmiş ve hukuki olarak Avrupa Dış Politikası'nın temelleri atılmıştır. Ancak atılan bu adım da ASİ'nin işleyişini çok fazla ileri götürememiş ve üye devletlerin dış politika konusundaki yetkileri aynen devam etmiştir. Bununla birlikte Topluluk, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi platformlarda tek bir aktör olarak boy göstermeye başlamıştır.¹²⁶

Avrupa Dış Politikasının temelleri niteliğindeki ASİ, 1992 tarihli Maastricht Anlaşması ile isim değiştirmiş ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) olarak adlandırılmıştır.¹²⁷ Maastricht Anlaşması ile ODGP, AB'yi oluşturan sütunlardan biri olarak daha güçlü bir yere oturmuş ve dış politika alanında üye devletler arasındaki işbirliğini daha ileriye götürmeyi hedeflemiştir.

1997 tarihli Amsterdam, 2001 tarihli Nice ve 2007 tarihli Lizbon Anlaşmaları ile ODGP konusunda bir takım yeni düzenlemelere gidilmiş olmasına rağmen Avrupa Birliği tam anlamıyla ortak bir dış politika izlemekte yetersiz kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz AB'nin bağımsız ulusal devletler tarafından oluşuyor olması ve üye devletlerin geleneksel ulusal dış politikalarını yürütmeye çalışıyor olmasıdır.

Bu nedenle 2003 yılında ABD'nin öncülüğünde Irak'ta başlatılan savaşta olduğu gibi AB ülkeleri uluslararası çatışmalarda ortak bir tutum takınamamışlar¹²⁸ ve benzer bir tutum İran Nükleer Krizi sırasında da ortaya çıkmıştır. Ancak Irak örneğindeki parçalanmışlığı tekrar yaşamak istemeyen ve bölgede ikinci bir savaşı önlemek isteyen AB ülkeleri İran konusunda tek ses olmaya çabalamışlardır.¹²⁹ AB İran konusunda bunu büyük ölçüde başarmıştır. AB'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikası İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin de katılımıyla şekillenmiştir.

¹²⁶ Ibid, s. 41.

¹²⁷ Maastricht Anlaşmasının J1. (1) maddesi 'Birlik ve Üye Devletler belirtilen dış ve güvenlik politikasının tüm alanlarında ortak dış politikası tanımlar ve uygular' hükmünü getirmiştir.

¹²⁸ Irak'ın işgaline Fransa ve Almanya başta olmak üzere bazı ülkeler karşı çıkarken, İngiltere, İspanya başta olmak üzere bazı ülkeler destek vermiştir.

¹²⁹ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 177.

2.2 AB-İran İlişkilerinin Arka Planı

İran, mevcut petrol kaynakları sayesinde Batı Avrupa için 1945'lerden sonra önemli bir devlet konumunda olmuştur. 1973 petrol krizinden sonra da, İran Avrupa'nın ihracatı için ciddi bir pazar olmaya başlamıştır. Bu dönemde küresel para sistemi olan Bretton Woods sisteminin de çökmesiyle ekonomik olarak tedbir arayışına giren Avrupa, Orta Doğu'ya yönelmiştir. Ancak 1979 İran İslam Devrimi ve İran ile ABD arasında yaşanan 'rehine krizi'nin arkasından AB üye ülkeleri ile İran arasındaki ilişkiler yeni bir safhaya geçmiştir. AB üyesi ülkeler tüm ekonomik çıkarlarına rağmen ABD ile dayanışma içerisine girmişler ve İran ile ilişkilerini minimize etmişlerdir.¹³⁰

Dolayısıyla 1980'lerden 1990'lı yılların başına kadar Avrupa Birliği ile İran arasında siyasi ve ekonomik anlamda ciddi bir ilişki söz konusu olmamıştır. AB ile İran arasındaki ilişkilerin canlanması, 1989'da hayatını kaybeden dini lider Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin yerine daha pragmatist yaklaşımlara sahip olan Ayetullah Ali Hamaney'in dini liderliği, Haşimi Rafsancani'nin de devlet başkanlığını devralmasından sonraya rastlamıştır.

Rafsancani'nin izlediği yumuşak politika neticesinde İran'ın uluslararası toplumdan tecrit edilmesi kısmen son bulmuştur. Rafsancani'nin temelde ekonomik kaygılarla yürüttüğü bu politika sonucunda Batı dünyasının devrimci İran algısı değişmeye başlamıştır. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında İran'ın tarafsız kalması ve BM kararları ile uyumlu hareket etmesi bu yeni politikanın işaretleri olmuş ve Avrupa kapılarının İran'a açılmasını sağlamıştır. Sonuç olarak Avrupa Birliği üyesi devletler bu yeni politikaya anında cevap vermişler ve 1990 yılında İran'a uyguladıkları ekonomik yaptırımları kaldırdıklarını ve İran ile ilişkilerini normalleştirdiklerini açıklamışlardır.¹³¹

Avrupa Birliği bu normalleşmeyle birlikte ekonomik ve stratejik çıkarlarını da göz önüne alarak 1992 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen Edinburgh Zirvesinde İran'a karşı 'eleştirel diyalog' süreci izleyeceğini açıklamıştır. AB, eleştirel diyalog süreci ile bir takım ekonomik imtiyazlar ve işbirliği anlaşmaları vasıtasıyla İran'ı uluslararası sisteme entegre etmek ve Ortadoğu barış süreci, kitle imha silahları, insan hakları ve uluslararası terörizm

¹³⁰ Aylin Ünver Noi, "Iran's Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US' Approach", *Perceptions Journal of International Affairs*, X, Spring 2005, s. 83.

¹³¹ Shabriar Sabet-Saedi, "Iranian European Relations: A Strategic Partnership?", (ed. Esteshami, Anoushiravan, Zweiri Mahjoob), *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, (içinde) Ithaca Press, 2008, s. 57-58.

gibi konularda davranışlarını değiştirmek amacını gütmüştür.¹³² Ancak bu eleştirel diyalog süreci amaçlarına ulaşmadan 1997 tarihinde Berlin Mahkemesi'nin aldığı Mykonos Kararı¹³³ üzerine askıya alınmıştır.

İran'da 1997 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerini Batı yanlısı ve reformist kimliği ile öne çıkan Muhammed Hatemi kazanmıştır. Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi AB ülkeleri ile İran arasındaki ilişkilerin yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede AB ülkeleri liderleri ve İranlı yetkililer birbirlerine bir dizi diplomatik ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Örneğin dönemin İtalya Başbakanı Romano Prodi 1997 yılında Tahran'ı ziyaret etmiş, buna karşılık Muhammed Hatemi de İtalya ve Fransa'yı ziyaret etmiştir. Yine Avusturya ve Yunanistan cumhurbaşkanları da İran'ı ziyaret etmişlerdir.¹³⁴

Bu olumlu ortamda İran ile ilişkilerini geliştirmek isteyen AB, Mykonos kararı sonrasında askıya aldığı 'eleştirel diyalog' sürecini 'kapsamlı diyalog' süreci adı altında tekrar başlatmıştır. Altı ayda bir troyka formatında toplantılar düzenlenmesini öngören bu süreç ile, AB ile İran arasında terörizm, insan hakları ve silahsızlanma gibi küresel konular, Irak, Basra Körfezi, Orta Asya ve Ortadoğu barış süreci gibi bölgesel konular ve uyuşturucu ile mücadele, mülteciler, enerji, ticaret ve yatırım gibi konularda işbirliği gibi geniş bir alanda görüş alışverişi sağlanması hedeflenmiştir.¹³⁵

Muhammed Hatemi döneminde, İran da AB ile ilişkilerini güçlendirmek için büyük çaba göstermiştir. Hatta Hatemi'nin en büyük amaçlarından bir tanesi AB ile bir işbirliği anlaşması imzalayarak gelişmiş ilişkilere sahip olmak olmuştur.¹³⁶ Bu nedenle 2001 yılında Muhammed Hatemi yeniden cumhurbaşkanı seçilince AB ile ilişkilerini bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile daha da genişletme arayışına girmiş ve 2002 yılında bu anlaşma ile ilgili ilk toplantı düzenlenmiştir. Ancak 2003 yılında Dostluk ve İşbirliği süreci bir

¹³² Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 191.

¹³³ Berlin'de 1992 yılında Mykonos adlı bir lokantada öldürülen üç İran uyruklu Kürt muhalifin öldürülmesinden, İran yönetiminin sorumlu olduğunu kabul eden karar tarihe Mykonos Kararı olarak geçmiştir. Bkz. Alan Cowell, "Berlin Court Says Top Iran Leaders Ordered Killings", *The New York Times*, 11.04.1997, <<http://www.nytimes.com/1997/04/11/world/berlin-court-says-top-iran-leaders-ordered-killings.html?pagewanted=all&src=pm>> (14.11.2011)

¹³⁴ Kenan Dağcı, "AB-İran İlişkileri ve Parametreleri", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 129.

¹³⁵ *Communication From The Commission To The European Parliament And The Council EU Relations With The Islamic Republic Of Iran*, EU Commission, 07.02.2001.

<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52001DC0071:EN:NOT>> (11.11.2011)

¹³⁶ Ibid.

taraftan ABD Devlet Başkanı George W. Bush'un İran'ı 'şer eksenli' devletler içerisinde göstermesi, diğer taraftan Muhammed Hatemi'nin halk desteğini kaybetmeye başlaması ile zorlu bir döneme girmiştir. Durum İran'ın nükleer programının uluslararası gündemin ilk sıralarına oturması ile daha da kötüleşmiş, AB Dostluk ve İşbirliği ile Kapsamlı Diyalog süreçlerini ilgilendiren konuları bir kenara bırakmak durumunda kalmıştır.¹³⁷

Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ise İran'lı politikacıların Batı'daki tek partneri olarak gördüğü AB ile ilişkilerinin yönü tamamen değişmeye başlamıştır. Mahmud Ahmedinejad Batı Avrupa yönlü İran dış politikasını Latin Amerika, Rusya ve Çin'e yöneltmiştir. Bunun en önemli nedeni Ahmedinejad'ın, İran'ın dış politikada Afrika ve Latin Amerika ülkelerini dışlamasının pek çok fırsatın kaçırılmasına neden olduğunu düşünmesi ve İran'ın bu ülkelerden büyük kazançlar sağlayacağını beklemesidir. Dolayısıyla Mahmud Ahmedinejad'ın bu politikası nedeniyle İran, Avrupa Birliğinden uzaklaşmış ve İran ile AB arasındaki karşılıklı güven kaybolmuştur.¹³⁸

2.3 Avrupa Birliği'nin İran'ın Nükleer Programına Yönelik Politikası

Avrupa Birliği'nin İran'ın nükleer programına ilişkin politikası iki dönem halinde ele alınabilir. Birinci dönem İran'ın nükleer programı dosyasının BM gündeminde olmadığı dönem, ikinci dönem ise İran dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi ile başlayan ve günümüzde de devam eden süreci kapsayan dönemdir.

2.3.1 Birinci Dönem: 2002-2006 Arası

Avrupa Birliği, ABD ve İsrail'in sık sık dile getirdiği askeri çözümün aksine İran nükleer krizinin çözümünde önceliği sürekli olarak diplomatik yollara tanıma çabası içerisinde olmuş ve bunu her fırsatta dile getirmiştir. AB, NSYÖA'nın destekçisi olduğunu ve İran'ın nükleer enerjiden barışçıl amaçlarla faydalanmasının da hakkı olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla AB, İran nükleer silah geliştirmemesi kaydıyla nükleer enerjiden yararlanabileceğini ifade etmektedir ve İran'ın nükleer programının tamamen UAEK

¹³⁷ Nathalie Tocci, Benedetta Voltolini, "Europe, the Mediterranean, and the Middle East: A Story of Concentric Circles", (ed. Tiersky, Ronald, John Van Oudenaren), *European Foreign Policies: Does Europe Still Matter?*, (içinde) Rowman & Littlefield Publishers Inc, Plymouth, 2010, s. 124.

¹³⁸ Shabriar Sabet-Saedi, *Iranian European ...*, s. 57.

kontrolünde olmasını istemektedir.¹³⁹ Bu nedenle zaman zaman İran'ın nükleer silah yaptığına dair kuşkuların yükselmesi İran ile AB arasında gerilimlere yol açmaktadır.

Daha önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere 2002 yılında İran'ın gizli nükleer faaliyetler yürüttüğü açığa çıkmış ve UAİK İran'ın nükleer programı üzerinde daha ciddi olarak durmaya başlamıştır. UAİK Başkanlığı tarafından 2003 Haziranında yayınlanan raporla¹⁴⁰ İran'ın NSYÖA'yı ihlal ettiğinin saptaması Avrupa Birliği'ni de harekete geçirmiştir. Avrupa Birliği üç büyük ve etkili üyesi İngiltere, Fransa ve Almanya (AB3)¹⁴¹ vasıtasıyla İran nükleer krizinin çözümünde gönüllü olarak arabuluculuk rolünü üstlenmiştir.

Avrupa Birliği'nin bu rolü üstlenmesine üç temel faktör etki etmiştir. Bunlardan birincisi, AB bölgede Irak benzeri bir tecrübe yaşanmasını istemiyordu ve bu nedenle ABD'nin sert politikalarını dengelemek istiyordu. İkincisi İran AB için ticari açıdan önemli bir yere sahipti ve AB böyle bir ticari partneri kaybetmemeliydi. Üçüncü olarak da İran nükleer krizinin çözümünü sağlamak, küresel bir aktör olma hedefine sahip olan AB'nin saygınlığını artıracak ve böyle bir gelişme Avrupa Birliği'nin ODGP'nin hanesine bir başarı olarak yazılacaktı.¹⁴²

Avrupa Birliği İran'ın nükleer programı ile ilgili önemli ilk tepkilerden birisini 2003 Haziranında aldığı bir kararla¹⁴³ vermiştir. Dönemin Yunanistan Dışişleri Bakanı Giorgos Papandreou başkanlığında toplanan AB Dışişleri Bakanları, UAİK'nin 6 Haziran tarihli raporunu endişe verici bulmuşlardır. AB toplantı sonunda yayınladıkları raporla İran'dan UAİK ile işbirliği yapmasını, Ajans'ın cevap beklediği sorulara zamanında cevap vermesini istemiştir. AB ayrıca İran'dan zaman kaybetmeden ve koşulsuz olarak NSYÖA'ya Ek Protokolü kabul etmesi ve yürürlüğe koyması konusunda çağrı yapmıştır. AB, İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl olduğu konusunda böyle bir adımın önemli

¹³⁹ *Iran's Nuclear Programme*, European Union External Action, <http://eeas.europa.eu/iran/nuclear_en.htm> (18.11.2011)

¹⁴⁰ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran*, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/40, 6 June 2003.

¹⁴¹ AB3, AB içerisinde kurumsallaşmış bir yapı değildir yani AB mevzuatında böyle bir oluşumun yeri yoktur. Ancak AB3 diplomatik faaliyetlerini tüm AB adına yürütmüştür. AB3 2003 yılı sonundan itibaren ODGP Yüksek Temsilcisini de içine almıştır ve AB Bakanlar Konseyi'ni sürekli bilgilendirmektedir. Bkz. Efe Çaman, "Avrupa Birliği'nin Güvenlik Algılamaları ve Politikalarında İran'ın Nükleer Programı", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.143.

¹⁴² Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 217.

¹⁴³ *2518th, Council Meeting on External Relations*, Council of the European Union, 10369/03 (Presse 166), Luxembourg, 16 June 2003, s. 24.

olacağını savunmuştur. En önemlisi de AB bu raporuyla İran ile yürüttüğü diyalog ve işbirliğinin nükleer program ile ilgili gelişmelere sıkı sıkıya bağlı olduğunu deklare etmiştir. AB benzer taleplerini 19-20 Haziran 2003'te toplanan Selanik Zirvesi'nde yinelemiş ve en üst seviyeden bildirmiştir.¹⁴⁴

AB, bu süreçte konunun öncelikle diplomatik yollardan çözümünden yana tavır almış ve İran Hükümeti'nin İngiltere, Fransa ve Almanya Dışişleri Bakanlarını ülkesine davetini kabul etmiştir. İran Hükümetinin de diplomatik müzakerelerle zaman kazanma arayışı içerisinde olduğu bu dönemde AB ile İran bir anlaşmaya varmış ve 21 Ekim 2003'te bir deklarasyonla bunu ilan etmişlerdir.¹⁴⁵ Bu deklarasyon ile İran Hükümeti UAEEK ile tam bir işbirliği içerisinde olmayı, nükleer programı hakkında bilgi vermeyi, Ek Protokolü imzalamayı ve gönüllü olarak tüm uranyum zenginleştirme işlemlerini durdurmayı kabul etmiştir. Karşılığında da AB, İran'ın NSYÖA çerçevesinde nükleer enerjiden barışçıl amaçlarla yararlanma hakkı olduğunu kabul etmiş, bunun yanında işbirliğine devam etmesi koşuluyla teknik destek vermeyi taahhüt etmiştir.¹⁴⁶

Tahran Deklarasyonu olarak da bilinen bu anlaşma AB'nin büyük bir diplomatik başarısı olarak kabul edilmiştir. Öncelikle AB tek sesle konuşmuş ve ortak hareket edebilmiş, sonuç olarak da İran üzerinde etki gösterebilmiştir. Ayrıca bu anlaşma UAEEK'nin rolünü güçlendirmiş üstelik İran ile ABD arasındaki gerginliği de bir ölçüde düşürmüştür.¹⁴⁷

Ancak Tahran Deklarasyonu'nun içeriğinin çok zayıf olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Deklarasyonda İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini nasıl durduracağı, hangi faaliyetlerin zenginleştirme kapsamına girdiği ve AB'nin İran'a hangi teknolojileri geliştirme konusunda yardımcı olacağı gibi konular açık olarak yer almadığı için ihtilaflar çıkmaya başlamıştır.¹⁴⁸ İran'ın da nükleer faaliyetlerine son vermesinin nükleer haklarında vazgeçtiği anlamına gelmediğini sürekli tekrar etmesi ve bu açıklamaların deklarasyonu

¹⁴⁴ *Presidency Conclusions*, Council of the European Union, 11638/03, Brussels, 1 October 2003, s. 26.

¹⁴⁵ *Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers*, International Atomic Energy Agency, 21 October 2003, <http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeairan/statement_iran21102003.shtml> (17.11.2011)

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Pierre-Emmanuel Dupont, "The EU-Iran Dialogue in the Context of the Ongoing Nuclear Crisis", *CEJISS*, Vol: 3, No: 1, 2009, s. 100.

¹⁴⁸ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükeer ...*, s. 222.

zaman kazanmak için imzaladığını ortaya koyması¹⁴⁹ AB ile İran arasında Tahran deklarasyonu ile başlayan müzakerelerin bir sonuca varamamasına neden olmuştur.

AB-İran müzakerelerinin sekteye uğramasının bir diğer nedeni de UAEK tarafından yayınlanan 18 Haziran 2004 tarihli rapor¹⁵⁰ olmuştur. Bu rapor İran'ın UAEK ile tam ve zamanında işbirliği sağlamadığını ortaya koymuş bunun üzerine de İran tepki olarak Natanz tesislerindeki mühürleri kırarak zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Ayrıca İran AB ile yürüttüğü müzakereleri de askıya aldığını duyurmuştur.¹⁵¹

İran'ın UAEK ile işbirliği yapmadığı yönündeki rapor ABD'nin İran konusunu BM Güvenlik Konseyine havale etme yönündeki ısrarlarını artırmasına neden olmuştur. Ancak AB, ABD'nin bu talebine direnmiş ve konunun BM'ye havalesi için henüz erken olduğunu ileri sürmüştür. AB, İran'ın BM'ye havale edilmesi durumunda UAEK ile işbirliğini tamamen bitirebileceğini ve NSYÖA'dan da çekilebileceğini düşünerek İran ile müzakerelerin devam ettirilmesi yönünde davranma kararı almıştır. Bu karar üzerine AB3 ile İran arasındaki yoğun müzakereler yeniden başlamış ve 15 Kasım 2004 tarihinde 'Paris Anlaşması' olarak da bilinen yeni bir anlaşmayla sonuçlanmıştır.¹⁵²

Bu anlaşmayla İran ikinci kez, gönüllü olarak uranyum zenginleştirme ve dönüştürme faaliyetlerini askıya almayı, Ek Protokol'ü gönüllü olarak uygulamayı ve UAEK ile işbirliği içerisinde olmayı ve nükleer faaliyetleri konusunda şeffaf olmayı kabul etmiştir. Karşılığında da AB, İran'ın NSYÖA'dan doğan haklarını tanıdığını belirterek, İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik görüşmelerine aktif olarak destek vermeyi ve İran ile Ticaret ve İşbirliği Anlaşması müzakerelerini yeniden başlatmayı kabul etmiştir.¹⁵³

Ancak Paris Anlaşması sonrasında başlatılan müzakerelerde de kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Çünkü İran'ın nükleer programının geleceği en büyük tartışma konusu olmaya devam etmiştir. AB, İran'ın nükleer programının barışçıl olduğunun kanıtlanması için İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini sürekli olarak durdurması gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Ayrıca İran'ın Arak'ta mevcut olan ağır su reaktörünün yerine

¹⁴⁹ Efe Çaman, *Avrupa Birliği'nin ...*, s. 144.

¹⁵⁰ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran*, Resolution Adopted by the Board on 18 June 2004, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/49, 18 June 2004, s. 2

¹⁵¹ Nuclear Overview ...,

¹⁵² Pierre-Emmanuel Dupont, *The EU-Iran ...*, s. 101.

¹⁵³ *Communication dated 26 November 2004 received from Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/637, 26 November 2004,

AB'nin desteğinde bir hafif su reaktörü edinmesi konusunda da söz vermesini istemişlerdir. Ancak İran zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak askıya aldığını ve sivil amaçlar için uranyum zenginleştirme gibi NSYÖA'dan doğan haklarından vazgeçmeyeceğini belirterek bu talepleri kabul etmemiştir.¹⁵⁴ Ağustos 2005'te Muhammed Hatemi'nin görev süresinin dolması üzerine Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi müzakerelerin gidişatını etkileyen diğer önemli bir etken olmuştur. Çünkü Mahmud Ahmedinejad, Muhammed Hatemi'nin aksine nükleer politikada biraz daha sert ve radikal bir çizgiyi tercih etmiş ve Batı'dan gelen taleplere daha temkinli yaklaşmıştır.

Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra da AB, İran ile müzakereleri devam ettirmek istemiştir. Bunun için 5 Ağustos 2005 tarihinde İran'a oldukça kapsamlı bir öneri paketi sunmuştur.¹⁵⁵ Ancak İran, AB'nin daha önceki önerilerine benzer olan ve zenginleştirme faaliyetlerini tamamen askıya almasını isteyen bu öneri paketini kabul edilemez bulmuş ve 8 Ağustos 2005 tarihinde İsfahan'daki uranyum dönüştürme faaliyetlerini yeniden başlattığını ilan etmiştir.¹⁵⁶ Bunun üzerine UAEK Genel Kurulu 24 Eylül 2005 tarihinde İran'ın NSYÖA'dan doğan yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair bir karar almış¹⁵⁷, İran da tepki olarak gönüllü olarak askıya aldığı uranyum dönüştürme faaliyetlerini Natanz'daki tesislerinde yeniden başlatmaya karar vermiştir. Konu üzerinde tarafların sertlik düzeyi karşılıklı olarak artınca AB'nin tutumu ABD'nin tutumuna yakınlaşmış ve 31 Ocak 2006'da Londra'da yapılan toplantıda¹⁵⁸ Güvenlik Konseyi'nin diğer üyeleri Rusya ve Çin ikna edilerek İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹ Nihayet 4 Şubat 2006 tarihinde UAEK Genel Kurul toplantısında İran konusunun BM Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesi hususu oylanmış ve kabul edilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Shannon N. Kile, "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2006, s. 619,620.

¹⁵⁵ *Communication dated 8 August 2005 from the Resident Representatives of France, Germany and the United Kingdom to the Agency*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/651, 8 August 2005.

¹⁵⁶ Shannon N. Kile, *Nuclear arms ...*, s. 623.

¹⁵⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted on 24 September 2005*, International Atomic Energy Agency, GOV/2005/77, 24 September 2005, s. 2.

¹⁵⁸ Toplantıya P5+1 olarak tanımlanan Güvenlik Konseyi daimi üyesi 5 ülke ile Almanya katılmıştır.

¹⁵⁹ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükeer ...*, s. 238-240.

¹⁶⁰ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted on 4 February 2006*, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/14, 4 February 2006, s. 2.

2.3.2 İkinci Dönem: 2006 Sonrası

AB, İran konusunda müzakerelerle istediği sonucu almayacağını kabul ettikten sonra politikasında değişiklik yapma ihtiyacı duymuş ve 2006 yılından sonra diplomasi temelli ‘double-track’ politikası¹⁶¹ izlemeye başlamıştır. Bu politikada da temel amaç konunun diplomatik yollardan çözümü ve İran ile AB arasında karşılıklı güvenin oluşturulmasıdır. Ancak bunu yaparken AB, İran’a bir taraftan baskı uygulamakta diğer taraftan da müzakerelere devam etmektedir.

AB, yer yer İran’a sert yaptırımlar uygulamaktan çekinmese de askeri seçenek ve İran’daki mevcut rejimi değiştirmek gibi politikalara yeşil ışık yakmamıştır. Hatta Avrupa Parlamentosu 2008 yılında aldığı bir kararda ağır yaptırımları desteklediğini ancak ABD’den askeri seçenekleri ve rejim değişikliği içeren söylemini terk etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Parlamento, ‘double-track’ politikası çerçevesinde yaptırımların dengeli ve kararlı bir şekilde devam ettirilmesini, diplomasinin daima birinci seçenek olmasını istemiştir.¹⁶²

AB’nin, ABD’den farklı olarak İran ile diplomasi temelli bir çözümü ön plana çıkarmasının bazı sebepleri vardır. Öncelikle AB de, ABD gibi İran’ın kitle imha silahları elde etmesi ve terör faaliyetlerine destek vermesi konusundaki kaygıları paylaşmaktadır. Ancak AB, İran’ı sisteme kazandırılması gereken önemli bir ülke olarak görmektedir. İran’ın sahip olduğu genç nüfus ve jeostratejik önem AB için İran’ın gözden çıkarılmaması için ciddi nedenler oluşturmaktadır. Bu nedenle AB, İran konusunda daha yapıcı politikalar izleme çabasıdadır.¹⁶³

İkinci olarak AB üye devletleri kendilerini ‘ticaret devleti’ olarak nitelemektedirler. Doğal olarak bu algılama AB’nin, kendini ‘güvenlik devleti’ olarak gören ABD’den farklı bir dış politika anlayışı sürdürmesine neden olmaktadır. Üçüncü sebep ise İran’ı bölgenin eski ve güçlü bir devleti olarak gören AB’nin, İran’ı öldürmek yerine tedavi etmek istemesi İran’a yönelik askeri bir müdahaleye karşı çıkmasını sağlamaktadır. AB, İran’ı

¹⁶¹ *The EU’s Approach to Iran*, European Parliament Speech by Catherine Ashton,, SPEECH/11/160, 09.03.2011 <<http://europa.eu>> (23.11.2011)

¹⁶² Ruth Hanau Santini, “European Union discourses and practices on the Iranian nuclear programme”, *European Security*, Vol: 19, No: 3, 2010, s. 483.

¹⁶³ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer ...*, s. 365.

güçlü bir ülke olarak görmesi nedeniyle böyle güçlü bir ülkede statükonun sağlanmasını ve böyle bir ülkenin sisteme kazandırılmasını istemektedir.¹⁶⁴

Aralarında bu yaklaşım farkına rağmen AB3 ve ABD, İran'ın nükleer programı konusundaki tutumunu değiştirmemesi ve askıya aldığı faaliyetlerini yeniden başlatması sonucunda bir araya gelmişler; Rusya ve Çin'i de ikna ederek konuyu Şubat 2006'da BM Güvenlik Konseyine bildirmişlerdir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi Başkanlığınca, İran'ın yeniden başlattığı uranyum zenginleştirme ve dönüştürme faaliyetlerinin Güvenlik Konseyince ciddi bir endişe kaynağı olduğunu belirten, İran'ın UAEK'nin Şubat ayında aldığı kararlar istediği adımları atmasını isteyen, ancak bağlayıcı hükümler ihtiva etmeyen bir açıklama yapılmıştır.¹⁶⁵ Ancak bu faaliyetler İran üzerinde beklenen tam tersi yönde etkiler doğurmuştur. İran, bu açıklama üzerine NSYÖA'nın bir tarafı olarak barışçıl amaçlarla nükleer enerjiden faydalanma hakkı olduğunu belirtmiş, çok geçmeden, 11 Nisan 2006 tarihinde %3,5 seviyesinde uranyum zenginleştirme konusunda başarılı olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁶

AB, İran ile ilişkilerin tekrar çıkmaza girmemesi için ve de BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik ciddi yaptırımlar uygulamanın zemini henüz oluşmadığı için İran'a imtiyazlar ve yaptırımlar öngören bir öneri paketi hazırlamıştır. Hazırlanan bu paket Güvenlik Konseyi'nin diğer daimi üyeleri olan ABD, Çin ve Rusya tarafından da uygun görülerek 6 Haziran 2006 tarihinde AB3+3 devletleri adına İran'a sunulmuştur.¹⁶⁷ Pakette İran ile müzakerelerin devam edeceği uygun koşulların oluşabilmesi için, AB3+3'ün İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerjiden yararlanmasının NSYÖA'dan doğan bir hakkı olduğunun kabul edileceği ve konunun BM Güvenlik Konseyi'nde tartışılmasının askıya alınmasının destekleneceği açıklanmıştır. Ancak İran'ın da Ek Protokol'ü uygulamaya devam etmesi ve UAEK ve BM Güvenlik Konseyi'nin taleplerini yerine getirmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bunun yanında pakette, İran'a nükleer başta olmak üzere ekonomik ve siyasi alanda işbirliği içeren öneriler yer almıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Ibid, s. 365-366.

¹⁶⁵ *Security Council in Presidential Statement Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full Sustained Suspension of Uranium-Enrichment Activities*, United Nations Security Council, SC/8679, 29 March 2006.

¹⁶⁶ Shannon N. Kile, "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2007, s. 489.

¹⁶⁷ Ibid, s. 490.

¹⁶⁸ *Elements of Proposal to Iran as approved on 1 June 2006 at the meeting in Vienna of China, France, Germany, the Russian Federation, the United Kingdom, the United States of America and the*

AB3+3 devletleri, 6 Haziran tarihli öneri paketinde, cevap verilmesi için İran'a bir mühlet vermemelerine rağmen, aradan üç haftalık zaman geçince İran'ın zaman kazanma arayışı içerisinde olduğundan şüphelenmiş ve İran'ı zorlamak için BM Güvenlik Konseyi'nden herhangi bir yaptırım içermeyen 31 Temmuz 2006 tarihli 1696 sayılı kararın çıkmasını sağlamışlardır.¹⁶⁹ Ancak bu kararlar İran'a nükleer faaliyetlerini tümüyle ve sürekli olarak durdurması için 31 Ağustos'a kadar süre tanınmış aksi halde yaptırımlar uygulanacağı belirtilmiştir.¹⁷⁰ İran, BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararına çok sert bir tepki vermekle beraber 6 Haziran tarihli öneriye de 22 Ağustos tarihinde 21 sayfalık bir cevap vermiştir. İran, cevabında önerilerin çok muğlak olduğunu ifade etmiş fakat müzakerelere hemen başlayacağını duyurmuştur.¹⁷¹ Bununla birlikte uranyum zenginleştirme programını durdurmayı müzakereler için bir ön şart olarak kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Yani İran, Güvenlik Konseyi'nin isteklerini yerine getirme konusunda isteksiz bir davranış sergilemiştir. Bunun üzerine de BM Güvenlik Konseyi'nde AB3+3 devletleri diğer Konsey üyelerini de ikna ederek İran'a karşı yaptırımlar içeren ilk Güvenlik Konseyi kararının çıkmasını sağlamışlardır.¹⁷²

1737 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı Rusya ve Çin'in pek çok kez itiraz etmesine rağmen, AB3 devletlerinin desteğiyle çıkarılmıştır. Bu karar ABD ve AB3'ün İran konusunda ne kadar kararlı olduklarını ifade etmesi bakımından önemli olmuştur. Ayrıca bu kararlar İran'ın hassas nükleer ve füze teknolojisi geliştirmesine ciddi sınırlamalar getirilmiştir. Çünkü bu karar BM'ye üye devletlere, nükleer silah ve füze sistemi geliştirmeye yarayan maddelerin İran'a satışı ve transferini engelleme konusunda gerekli önlemleri alma yükümlüğü getirmiştir.¹⁷³ AB, BM Güvenlik Konseyi'nin kararının hemen ardından yaptığı açıklamada, kararı memnuniyetle karşıladığını belirtmiş ve tüm AB üyesi devletlerden kararın gecikmeden uygulanmasını istemiştir. Bununla birlikte BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararının, AB'nin müzakerelerle çözüm politikasına destek

European Union, European Union External Action, S202/06, <http://eeas.europa.eu/iran/docs/index_en.htm> (15.11.2011)

¹⁶⁹ Shannon N. Kile, *Nuclær arms ...*, 2007, s. 491.

¹⁷⁰ *Resolution 1696 (2006) Adopted by the Security Council at its 5500th meeting, on 31 July 2006*, United Nations Security Council, S/RES/1696 (2006), 31 July 2006.

¹⁷¹ Islamic Republic of Iran's Response to the Package Presented on June 6, 2006, *Institute for Science and International Security*, <<http://isis-online.org/publications/iran/responsetext.pdf>>, (24.11.2011)

¹⁷² *Resolution 1737 (2006) Adopted by the Security Council at its 5612th meeting, on 23 December 2006*, United Nations Security Council, S/RES/1737 (2006), 27 December 2006.

¹⁷³ Ibid.

anlamına da geldiğini belirterek bu kararın İran için de müzakereler yoluyla çözüme ulaşmak için bir fırsat sunduğunu açıklamıştır.¹⁷⁴

Ancak İran 1737 sayılı Güvenlik Konseyi kararına riayet etmeyince, Güvenlik Konseyi etkiyi daha da artırmayı amaçlayan 1747 sayılı yaptırım kararını¹⁷⁵ kabul etmiş, bu kararlar da İran yola gelmeyince İran-Batı ilişkileri tırmanmaya başlamıştır. Bu ortamda AB3 İran'ın kısmen zenginleştirme faaliyetlerini askıya almasını öngören bir uzlaşma zemini için öneriler düşünmeye başlamış ve 23 Ekim 2007'de Javier Solana, İran'ın nükleer müzakerecisi Saeed Jalili ile Roma'da bir araya gelmiştir. Javier Solana İran'ın geçici olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması karşılığında BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarının da durdurulacağı bir anlaşma önermiştir. Fakat Saeed Jalili zenginleştirme faaliyetlerinden taviz vermeyi reddetmiştir. Saeed Jalili ve Javier Solana 30 Kasım'da tekrar bir araya gelmişler fakat bu görüşme de sonuçsuz kalmıştır.¹⁷⁶

İran'ın Güvenlik Konseyi kararlarına riayet etmekteki isteksizliği BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Mart 2008'de tekrar yaptırımlar içeren bir karar almasına neden olmuştur. Üçüncü kez yaptırımlar içeren bu karar üzerine AB3+3 Mayıs ayının başında toplanmış ve İran'a, 2006 Haziranında yaptıkları öneriyi gözden geçirip, güncelleyerek tekrar sunmaya karar vermişlerdir.¹⁷⁷ Öneri, 12 Haziran 2008 tarihli bir mektupla İran Hükümetine gönderilmiş,¹⁷⁸ konu ile ilgili de AB3+3 devletleri ile İran'dan katılımcılar Cenevre'de toplanmışlardır. Ancak İran'ın tutumunda bir değişiklik olmaması¹⁷⁹ ve UAEK Genel Direktörü'nün İran'ın nükleer faaliyetlerinde ciddi ilerlemeler sağladığı yönündeki raporu¹⁸⁰ nedeniyle AB3+3 arasında çözüm konusunda farklılıklar belirginleşmeye

¹⁷⁴ Council Conclusions – Iran – 2004-2008, European Union External Action, <http://eeas.europa.eu/iran/docs/iran_council_2004-08_en.pdf> (24.11.2011)

¹⁷⁵ Resolution 1747 (2007) Adopted by the Security Council at its 5647th meeting, on 24 March 2007, United Nations Security Council, S/RES/1747 (2007), 24 March 2007.

¹⁷⁶ Shannon N. Kile, "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2008, s. 345.

¹⁷⁷ Statement on Iran's Nuclear Programme, Council of the European Union, 2 Mayıs 2008, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)

¹⁷⁸ Communication dated 25 June 2008 received from the Resident Representative of the United Kingdom to the Agency concerning a letter and offer of 12 June 2008 delivered to the Islamic Republic of Iran, International Atomic Energy Agency, INF/CIRC/730, 01 July 2008.

¹⁷⁹ Shannon N. Kile, "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2009, s. 391.

¹⁸⁰ Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/38, 15 September 2008.

başlamıştır. Fransa, İngiltere ve ABD yaptırımların daha da ağırlaştırılmasını isterken Rusya ve Çin bu isteğe karşı çıkmışlardır.¹⁸¹

2009 yılının Nisan ayında ABD, İran'a yönelik politikasında ciddi bir değişiklik yaparak İran ile müzakerelere resmi olarak ve üst düzeyde katılacağını açıklamıştır. George W. Bush'un, İran'ın nükleer programını sonlandırmadan hiçbir şekilde İran ile masaya oturmama politikasının Barack Obama yönetimi ile birlikte değişmesi,¹⁸² AB tarafından memnuniyetle karşılanmış ve İran ile olan sorunların çözümü yolunda büyük bir fırsat olarak tanımlanmıştır.¹⁸³ ABD'nin bu kararını açıklamasıyla birlikte AB3+3 Haziran 2008'de İran'a yaptığı öneriyi tartışmak üzere tekrar masaya davet etmiştir.¹⁸⁴

Nihayet 15 ay aradan sonra, 1 Ekim'de Cenevre'de yapılan AB3+3 toplantısında bir araya gelen ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Başkanı Saeed Jalili nükleer müzakerelere yeni bir yön verebilecek karara varmışlardır. Buna göre Solana ve Jalili, İran'ın ürettiği düşük oranlı zenginleştirilmiş uranyumun üçüncü bir ülkede zenginleştirilmesi konusunda prensipte anlaşmışlar ve detayların UAEK ve İran'lı uzmanlar tarafından görüşülmesi için 18 Ekim'de Viyana'da toplantı düzenlenmesini kararlaştırmışlardır.¹⁸⁵ Viyana'da düzenlenen toplantı sonucunda taraflar, İran'ın 1.200 kg miktarındaki düşük oranlı zenginleştirilmiş uranyumu, Tahran'daki araştırma reaktöründe yakıt olarak kullanılabilir seviyede zenginleştirilmek üzere üçüncü bir ülkeye gönderilmesi konusunda ön anlaşmaya varmışlardır.¹⁸⁶ Ancak Tahran yönetimi 18 Kasım'da bu konudaki kesin kararını açıklamış ve ön anlaşmayı uygun bulmadığını, uranyum takası yapılacaksa bunun kendi ülkesi sınırları içerisinde olması

¹⁸¹ Shannon N. Kile, *Nuclear Arms ...*, 2009, s. 392.

¹⁸² U.S. to join nuclear talks with Iran, State Department says, *CNN*, 08 April 2009, <http://articles.cnn.com/2009-04-08/politics/us.iran.nuclear_1_un-s-nuclear-watchdog-agency-nuclear-program-iranian-program?_s=PM:POLITICS> (25.11.2011)

¹⁸³ *Council conclusions on Iran, 2938th GENERAL AFFAIRS Council meeting*, Council of the European Union, Luxembourg, 27 Nisan 2009

¹⁸⁴ *E3+3 Statement on Iran's nuclear programme*, Council of the European Union, S214/09, New York, 23 September 2009, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)

¹⁸⁵ *Introductory remarks by Javier SOLANA, EU High Representative for the CFSP, at the press conference in Geneva following his meeting with Saeed JALILI, Secretary of the Iranian Supreme National Security Council*, Council of the European Union, S220/09, Geneva, 1 October 2009, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)

¹⁸⁶ Julian Borger, "Iran nuclear talks reach draft deal to export enriched uranium", *The Guardian*, 21 October 2009, <<http://www.guardian.co.uk/world/2009/oct/21/iran-nuclear-talks-vienna>> (25.11.2011)

gerektiğini uluslararası kamuoyuna ilan etmiştir. Bu koşulu da ABD, Fransa ve Rusya kabul etmemiştir.¹⁸⁷

İran'ın 8 Şubat 2010 tarihinde Tahran'da bulunan araştırma reaktöründe yakıt olarak kullanılmak üzere %20 oranında uranyum zenginleştirmeye başlaması¹⁸⁸ başta ABD olmak üzere Batılı Devletler tarafından kabul edilemez bulunmuştur. ODGP Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, İran'ın %20 oranında uranyum zenginleştirme faaliyetinin BM Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı olduğunu ve İran'ın nükleer programının niteliğine ilişkin soru işaretlerine neden olduğunu açıklamıştır.¹⁸⁹ Avrupa Birliği Konseyi de, Şubat toplantısında, AB'nin izlediği 'double-track' politikasının devam edeceğini belirterek İran'a karşı yaptırımların artacağını işaretini vermiştir. AB Konseyi yine de müzakerelerle ulaşılabilecek bir çözümün yanında olduğunu yinelemiştir.¹⁹⁰

İran'ın uranyum takası anlaşması konusunda ret kararı vermesi ve uranyum zenginleştirme konusunda bir adım daha atarak %20 oranında zenginleştirmeye gitmesi İran'a yaptırım arayışlarının artmasına neden olmuştur. Nitekim 9 Haziran 2010 tarihinde toplanan BM Güvenlik Konseyi'nde, Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'nin önerdiği karar taslağı oylanmış ve 12'ye karşı, 2 karşı oy (Türkiye, Brezilya) ve 1 çekimser oy (Lübnan) ile İran'a ilave yaptırımlar uygulanması onaylanmıştır.¹⁹¹ AB liderleri de bu karara uygun olarak 17 Haziranda bir araya gelmişler ve İran'a ticaret, finansal hizmetler, taşımacılık ve enerji alanında pek çok yasaklamalar getiren bir yaptırım kararı almayı kararlaştırmışlardır.¹⁹²

Batı'nın İran'a karşı yaptırımları arttırdığı bir dönemde doğal olarak müzakerelerde bir ilerleme kaydedilememiştir. 7 Aralık'ta 2010'da Cenevre'de bir araya gelen AB3+3 ile İran arasında Ocak ayında İstanbul'da tekrar bir araya gelmek dışında hiçbir konuda anlaşmaya varılamamıştır.¹⁹³ 21-22 Ocak'ta taraflar İstanbul'da tekrar bir araya gelmişler

¹⁸⁷ Murat Yeşiltaş, "İran 2009", (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yılığ* 2009, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 67.

¹⁸⁸ Iran Profile, Nuclear ... ,

¹⁸⁹ *Statement by HR Catherine Ashton, on Iranian nuclear activities*, Council of the European Union, A14/10, 9 February 2010, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)

¹⁹⁰ *Press Release 2996th Council Meeting*, Council of the European Union, 6739/10, 22 February 2010, s. 7, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)

¹⁹¹ *Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, Voting 12 in Favour To 2 Against With 1 Abstention*, United Nations Security Council, SC/9948, 9 June 2010, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm>> [(28.11.2011)

¹⁹² *Conclusions*, Council of the European Union, EUCO 13/10, 17 June 2010, s. 14.

¹⁹³ Julian Borger, "Iran nuclear talks end on a vague note", *The Guardian*, 7 December 2010, <<http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/07/iran-nuclear-talks-end>> (28.11.2010)

fakat sonuç AB açısından yine hayal kırıklığı olmuştur. AB3+3 müzakerelerde, daha önce İran'a sunduğu yakıt takası anlaşmasını yenilenmiş haliyle sunmuş ve nükleer programında şeffaflık getireceğini umduğu önerileri tekrar ortaya koymuş fakat İran'dan olumlu bir yanıt alamamıştır.¹⁹⁴ İran, programından taviz vermeyen tutumunu İstanbul'da da sürdürmüş, herhangi bir anlaşmaya varabilmek için ön şart olarak yaptırımların hemen sona erdirilmesini ileri sürmüştür. Ayrıca İran'ın, uranyum zenginleştirme dahil nükleer yakıt çevriminin her evresinde faaliyetlerini sürdürme hakkının resmi olarak tanınmasını istemiştir.¹⁹⁵ AB3+3 tarafından kabul edilmesi çok zor olan bu talepler nedeniyle İstanbul toplantıları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İran ile müzakerelerden sonuç alınamaması ve İran'ın nükleer programındaki gelişmelerin hız kesmesi AB'nin yaptırımları artırmasına neden olmuştur. Nitekim Avrupa Birliği Konseyi 23 Mayıs'ta aldığı kararla, yaptırım listesine yeni şahıs ve şirketler eklemiştir. Listeye eklenen şahıslara seyahat yasağı getirilirken, şirketlerin de malvarlıklarının dondurulmasına karar verilmiştir.¹⁹⁶ Ama yaptırımların İran'ın nükleer programında geri adım atmasında bir etkisi olmadığı UAEK'nin 8 Kasım 2011 tarihli raporuyla ortaya çıkmıştır. Önceki metinlerden farklı bir niteliğe sahip olan bu raporla ilk defa İran'ın nükleer programının askeri bir boyuta sahip olabileceği ortaya konulmuştur.¹⁹⁷ Dolayısıyla AB, uyguladığı politika ile şu ana kadar beklediği sonucu alamamıştır.

¹⁹⁴ *Statement by the EU High Representative Catherine Ashton on behalf of E3+3 following the talks with Iran in İstanbul, 21 and 22 January 2011*, Council of the European Union, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)

¹⁹⁵ Joby Warrick, "Nuclear talks with Iran edge toward collapse", *The Washington Post*, 21 January 2011, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/01/21/AR2011012106297_pf.html> (25.11.2011)

¹⁹⁶ "COUNCIL IMPLEMENTING REGULATION (EU) No 503/2011 of 23 May 2011 implementing Regulation (EU) No 961/2010 on restrictive measures against Iran", *Official Journal of the European Union*, L 136/26, 24 Mayıs 2011.

¹⁹⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/65, 8 November 2011.

BÖLÜM III

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA BÖLGESEL YAKLAŞIMLAR

Bundan önceki iki bölümde İran'ın nükleer faaliyetlerinin kapsamı, programının ana hatları ortaya konmuş; küresel güçler olarak tabir edebileceğimiz ABD'nin ve AB'nin yaklaşımları ele alınmıştır. Bu bölümde de İran'ın nükleer programına yönelik bölge devletlerinin tutumları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öncelikle bölgesinde yükselen bir güç olan Türkiye'nin İran ile ilişkileri ve İran'ın nükleer programına ilişkin yaklaşımı ortaya konulacak, daha sonra sırasıyla Rusya, Çin, İsrail, Arap Devletleri ile İran'a komşu olan ve bölgesel etkiye sahip olan diğer devletler ele alınacaktır.

1. TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

1.1 Genel Olarak Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye'nin İran'ın nükleer faaliyetlerine yaklaşımına geçmeden önce Türkiye-İran ilişkilerinin tarihçesine bakmak konunun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. Türkiye ve İran, bazen işbirliğinin bazen de çatışmaların ön plana çıktığı bir komşuluk ilişkisi ile yüzyıllardan beri aynı coğrafyada varlıklarını sürdürmektedirler. Türkiye ile İran 17nci yüzyılda sınırlarını çizmiş ve uzun yıllardan beri herhangi bir ciddi çatışmaya girmemiştir. Ancak iki ülke arasında güvenlik nedeniyle yaşanan gerilimler geçmişten günümüze pek eksik olmadığı gibi, işbirliği yaptıkları alanlar da olmuştur.¹⁹⁸

Türkiye ile İran arasında, bazen bölgesel hırs ve kaygılardan bazen de dinsel nedenlerden dolayı gerilimler ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere Türkiye halkının önemli bir kısmı İslam'ın Sünni koluna dahil iken, İran'da ise halkın çoğunluğu Şii koluna dahildir.

¹⁹⁸ Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, "Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme", 4. *Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul, 24 Eylül 2005, Atatürk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 1

Dolayısıyla İran'ın 1979 yılında yapılan devrimle İslam Cumhuriyeti kurduğunu ilan etmesi, Türkiye'nin laikliği devletin temel prensiplerinden biri olarak kabul etmesi nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşeceği şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak, Türkiye'nin yeni kurulan İslam Cumhuriyeti'ni hemen tanıması ve ilişkilerinde ekonomiyi ön plana çıkararak faydacı bir yaklaşım göstermesi nedeniyle bu değerlendirmeler boşa çıkmıştır.¹⁹⁹

İran ve Türkiye'nin dış politikalarının yönelimi 1979 İran İslam Devrimi ile tamamen farklılaşsa da, Türkiye İran'daki yeni rejimi devrimden üç gün sonra hızlı bir şekilde tanımıştır. Türk Hükümeti'nin, İran'daki rejimi hemen tanımmasının sebeplerinden birisi dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Şah rejimine karşıt bir politikaya sahip olması iken daha önemli olan diğer sebep Türk Hükümeti'nin, zayıf bir İran'ın Türkiye için daha iyi bir ticari partner olacağını düşünmüş olmasıdır.²⁰⁰

Günümüzde, Türkiye ile İran'ın geliştirdikleri güçlü boyuttaki ekonomik ilişkilerin yanı sıra 11 Eylül sonrası dönemde ortaya çıkan bölgesel ve uluslararası gelişmeler de iki ülkenin birbirlerine daha da yaklaşmasını ve işbirliğini geliştirmelerini zorunlu kılmıştır. Çünkü anlayış ve yönetim şekilleri bakımından farklı olsalar da iki ülke aynı coğrafya içerisinde yaşamakta ve sorunları çözümlmek için ortak yöntemler üretmek durumundadırlar. Nitekim, son dönemde, iki ülke arasındaki ilişkilerin görünümü bu yönde politikalar izlendiğini doğrulamaktadır.²⁰¹

Türkiye ile İran arasındaki en önemli işbirliği güvenlik konusunda yürütülmektedir. Güvenlik konusu içerisinde uyuşturucu kaçakçılığı, insan kaçakçılığı ve yasadışı göç ile mücadele önemli yer tutmaktadır ancak en önemli işbirliği terörle mücadele alanında yapılmaktadır. Terörle mücadele alanında işbirliğinin artırılmasında 2002 yılından itibaren PKK'nın kolu olan PJAK'ın İran'daki terör faaliyetlerini artırması önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle iki ülke PKK/PJAK'a karşı ortak mücadele etmeye başlamışlar,

¹⁹⁹ Casey L. Addis (Koord.) *Iran: Regional Perspectives and U.S. Policy*, Congressional Research Service, 2009.

²⁰⁰ Nihat Ali Özcan, Özgür Özdamar, "Uneasy Neighbors: Turkish – Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution", *Middle East Policy*, Vol: XVII, No: 3, 2010, s. 105.

²⁰¹ Arzu Celalifer Ekinci, "11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi", (Ed. Sedat Laçiner, Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde) USAK Yayınları, Ankara 2011, s. 117.

2008 yılının Ağustos ayında da iki ülke terörizmle mücadele konusunda işbirliği anlaşması imzalamışlardır.²⁰²

1.2 Türkiye'nin İran'ın Nükleer Programı Karşısındaki Tutumu

İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerde son yıllarda kaydedilen bu ilerlemeler neticesinde Türkiye, İran ile ilgili konularda daha hassas bir hale gelmiştir. Dolayısıyla İran'ın yürüttüğü nükleer program ve yürütülen bu programın olası sonuçları da bu hassasiyet içerisinde yer almaktadır. Ayrıca İran'ın nükleer programının gelecekte yol açabileceği bölgesel etkiler ve ABD başta olmak üzere AB'nin önde gelen ülkelerinin Türkiye'ye, İran'a karşı işbirliği konusunda baskı uygulamaları Türkiye'nin İran konusundaki hassasiyetini artırmaktadır.²⁰³

Türkiye'nin İran'ın nükleer programı karşısındaki tutumu, ABD ve AB'den farklı unsurlar içermektedir. Türkiye bölgesinde ihtilaf, aşırılık ve kitle imha silahları istememektedir.²⁰⁴ Bununla birlikte Türkiye, ABD ve AB'den farklı olarak İran'ın barışçıl amaçlar için nükleer teknoloji geliştirmesi hakkının olduğunu açıkça kabul etmekte ve desteklemektedir. Nitekim Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, BBC yayın kuruluşuna verdiği demeçte İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ı 'yakın dost' olarak nitelmiş ve İran'ın nükleer programının barışçıl amaç taşıdığından emin olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵ Buna karşılık, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İsrail'in herhangi bir gerekçesi olmadığı halde bölgede nükleer bombaya sahip tek devlet olduğunu ifade etmiş ve İran'a karşı faraziyeler üzerinden davranış sergilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁰⁶

Türkiye, İran'da Irak benzeri bir savaş yaşanmasının bölgenin ekonomik ve güvenliğine ciddi bir darbe indireceği kanaatini taşımaktadır. Bu nedenle de son yıllarda daha fazla inisiyatif almaya başlamış ve sorunun diplomatik yollardan çözümü için

²⁰² Ibid.

²⁰³ Bayram Sinkaya, "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 18, 2010, s. 67.

²⁰⁴ *İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu*, Dışişleri Bakanlığı, 17 Haziran 2010, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf> (23.03.2012)

²⁰⁵ "Turkey 'trusts Iran nuclear aims'", *BBC News*, 16 March 2010, <http://www.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8570842.stm> (23.03.2012)

²⁰⁶ "Erdogan says sanctions on Tehran based on presumptions unacceptable", *Mehr News*, 26 September 2011, <<http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?NewsID=1417469>> (28.09.2011)

çabalarını artırmıştır.²⁰⁷ Bu çerçevede Türkiye, İran ve Brezilya tarafından 17 Mayıs 2010 tarihinde Tahran'da imzalanan Ortak Bildiri bu çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye sorunun diplomasi ile çözümü için gerekli çabayı göstermeye, İran ile AB3+3 arasındaki diyalogun bozulduğu 2006 sonlarından itibaren başlamıştır. 17 Nisan 2007 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Manuचेhr Mottaki, plansız Türkiye ziyareti esnasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a, İran Hükümeti'nin AB3+3 ile müzakerelere yeniden başlamak istediğini söylemiştir. Bunun üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile yaptığı telefon diplomasisi ile müzakerelerin yeniden başlamasını sağlayacak olan görüşme takvimini belirlemiştir.²⁰⁸

Türkiye'nin sorunun çözümünde gösterdiği çabalar, Türkiye'nin konumunu 2009 yılında farklı bir evreye taşımıştır. Şöyle ki, 2009 yılında, İran'ın o güne kadar ürettiği ve uluslararası toplumu tedirgin eden düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumu Rusya veya Fransa'ya göndererek, karşılığında ülkesindeki nükleer faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gerekli olan nükleer yakıtı alması formülü gündeme gelmiştir. Dönemin UAEK Başkanı Muhammed El-Baradey de, İran'ın Türkiye'ye olan güvenini gerekçe göstererek takasın Türkiye'de yapılması önerisini gündeme getirmiştir. Ancak İran'ın gönülsüz davranması nedeniyle bu takas işlemi bir türlü gerçekleşmemiştir.²⁰⁹

Bu öneriden 7 ay sonra Brezilya da takas sürecine katkı sağlamak istediğini açıklamış ve Türkiye ve Brezilya, İran ile görüşmelere başlamışlardır. Sonuç olarak 17 Mayıs 2010 tarihinde üçlü bir zirve yaparak Tahran Deklarasyonu'nu imzalamışlardır. Buna göre İran, o güne kadar zenginleştirdiği 1.200 kg uranyumu depolanmak üzere Türkiye'ye gönderecek ve karşılığında Tahran Araştırma Reaktörü'nde kullanılmak üzere 120 kg nükleer yakıt alacaktı. Bu takas Türkiye topraklarında gerçekleşecekti. Ancak anlaşmanın aylar sonra gerçekleşmesi nedeniyle İran'ın elindeki düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum miktarını artırmış olması, bu sırada BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı yeni bir yaptırım kararı çıkarılması çabalarının hız kazanmış olması ve İran'ın

²⁰⁷ Kemal İnät, "Türkiye'nin İran Politikası 2009", (Ed. Kemal İnät, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 14.

²⁰⁸ "Turkey Secures Iran-E.U. Talks", *The Journal Of Turkish Weekly*, 22 April 2007, <<http://www.turkishweekly.net/news/44402/turkey-secures-iran-e-u-talks.html>> (10.04.2012)

²⁰⁹ Arzu Celalifer Ekinci, 11 Eylül ..., s. 159-162.

bu kararı engellemek için söz konusu anlaşmayı imzaladığının düşünülmesi gibi nedenlerden dolayı anlaşma pek çok eleştiri almıştır.²¹⁰

Türkiye, bu eleştirilere, varılan anlaşmayı savunarak cevap vermiştir. Anlaşmanın kolay başarılmadığını savunan Türkiye, AB3+3 ile danışarak ve işbirliği içerisinde yürütülen çalışmaların bir ürünü olarak bu belgenin ortaya çıktığını savunmuştur. Ayrıca Türkiye'nin konuyu kapsamlı bir şekilde ele almadığını sadece konunun kapsamlı olarak ele alınabilmesi için başlangıç ve katalizör rolü oynama amacı güttüğünü ifade etmiştir.²¹¹ Türkiye, kendi ulusal ve bölgesel çıkarlarını göz önünde tutarak ve kendi gerekçelerini ileri sürerek BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a karşı aldığı 1929 (2010) sayılı yaptırım kararına da hayır oyu kullanmıştır.²¹²

Türkiye, İran ile ABD ve AB arasındaki krizin halen diplomatik yollardan çözümünden yana olduğunu ve Tahran Anlaşması ile ortaya koyduğu tavrının devam ettiğini her fırsatta dile getirmektedir. Nitekim Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, aralarında Dışişleri Bakanı, Ekonomi Bakanı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'nın da bulunduğu kalabalık bir heyetle 28 Mart 2012 tarihinde başlayan ve iki gün süren resmi İran ziyaretinde bu hususu vurgulamıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 2011 başındaki AB3+3-İran görüşmelerin çıkmaza girmesi nedeniyle ABD ve AB ülkelerinin İran'a yönelik yaptırımlarını artırdığı bir döneme denk gelen bu önemli ziyareti esnasında, İran'ın barışçıl nükleer enerjiyi kullanma hakkı olduğunu yinelemiş ve İran ile AB3+3 arasındaki görüşmelere ev sahipliği yapmak istediğini dile getirmiştir.²¹³

2. RUSYA'NIN YAKLAŞIMI

Rusya, 1990'lı yıllardan itibaren İran'ın nükleer alanındaki en önde gelen destekçisidir. Rusya, İran'a sadece nükleer tesis ve teknolojisini geliştirmekte değil, İran'ın barışçıl enerji üretme hakkına sahip olma gibi tezlerini uluslararası alanda ifade ederek destek vermektedir. Bu desteğin, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olduğu göz önüne alındığında ne ölçüde büyük olduğu ortadadır.²¹⁴

²¹⁰ Ibid, s. 162-165.

²¹¹ *İran'ın Nükleer Programına ...*,

²¹² Tolga Tanış, "Türkiye'den Yaptırıma Hayır", *Hürriyet*, 10 Haziran 2010, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14980061.asp>> (10.04.2012)

²¹³ Pınar Arıkan Sinkaya, "Başbakan Erdoğan'ın Son İran Ziyaretine Dair", *ORSAM*, 02 Nisan 2012, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3380>> (10.04.2012)

²¹⁴ Evren İşbilen, *Nükleer Satranç ...*, s.151.

Rusya'nın, İran'a uluslararası alanda desteği genellikle BM Güvenlik Konseyi'nde olmaktadır. 2002 yılında İran'ın gizli tesislerinin ortaya çıkmasından sonraki süreçte ABD, İran konusunu BM Güvenlik Konseyi'ne havale etmek için aşırı bir çaba sarf etmiştir. Ancak Rusya böyle bir adıma sürekli karşı çıkarak dosyanın Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesini engellemiştir.²¹⁵ Ancak 2005 yılında iktidara gelen Mahmud Ahmedinejad'ın ABD ve İsrail'e karşı sert söylemleri yüzünden Batı karşısında sürekli zorda kalan Rusya Şubat 2006'da UAİK toplantısında İran konusunun Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesine yönelik oylamada olumlu oy kullanmıştır.²¹⁶ Ancak Rusya BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı güç kullanma seçeneğine sürekli olarak karşı çıkarken, İran'a yönelik ekonomik ve siyasi yaptırımların da hafifletilmesini sağlamaktadır.²¹⁷

Rusya'nın, İran'ın nükleer programına destek vermesinin ve Buşehr projelerinin yapımında yer almasının arkasındaki en önemli sebeplerden bir tanesi ekonomik çıkar elde etme kaygısıdır. Geçmişte dönemin Rus Nükleer Enerji Bakanı Viktor Mikhailov'un, Rusya'nın dünya pazarlarına sunabileceği tek şeyin bilimsel ve teknik potansiyeli olduğunu ve bu potansiyel ile nükleer alanda lider olabileceğini ifade etmesi ve Buşehr projesinin başarılı bir şekilde tamamlanması ile Rus nükleer endüstrisinin reklamının yapılacağına inanması²¹⁸ bu kaygının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Gerçekten İran'a olan Batı desteğinin kesilmesinin ardından Rusya, İran'a nükleer teknoloji satışından, nükleer yakıt sağlamaktan, nükleer eğitim faaliyetlerinden ve ileri teknolojiye sahip silah satışlarından ciddi ekonomik fayda sağlamıştır²¹⁹ ve halen de sağlamaktadır.

Görünüşe bakıldığında Rusya'nın bu gelirlerden kolay vazgeçmesi pek mümkün gözükmemektedir. Üstelik Rusya İran'a olan yatırımlarının bölgedeki diğer devletlerle de benzer anlaşmalara yol açmasını beklemekte ve gelirlerini artırmak istemektedir.

Rusya'nın İran'a desteğinin arkasındaki diğer bir sebep politik ve stratejik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Rusya, İran ile iyi ilişkiler geliştirerek, İran'ın zengin petrol ve gaz yataklarına daha imtiyazlı bir erişim sağlayacağını hesap etmektedir ve böylece enerji oyununda etkin rol oynamak istemektedir. Rusya, İran ile enerji alanında

²¹⁵ Fatih Özbay, *Realpolitik, Pragmatizm, ...*, s. 193.

²¹⁶ Mark N. Katz, Putin, "Ahmadinejad And The Iranian Nuclear Crisis", *Middle East Policy*, Vol: XIII, No:4, 2006, s. 127.

²¹⁷ Habibe Özdal, "Rusya'nın Putin Dönemi Ortadoğu Politikası", (ed. Sedat Laçiner, Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde) USAK Yayınları, No: 51, Ankara 2011, s. 431.

²¹⁸ Vladimir A. Orlov, Alexander Vinikov, *The Great ...*, s. 51.

²¹⁹ Emanuele Ottolenghi, "Russia and Iran's Nuclear Program", *Journal of Energy Security*, 12 Ocak 2010, <www.ensec.org> (23.06.2011)

gerçekleştireceği işbirliği sayesinde petrol ve gaz fiyatlarını ayarlama da güçlü bir konumda olacak ve enerjiden politik olarak yararlanma şansı elde edecektir. Stratejik olarak bakıldığında da, İran, Rusya'nın Orta Doğu'ya giriş kapısıdır ve Orta Doğu'da kaybettiği etkiyi yeniden kazanmak için bu kapıyı kapatmaması gerekmektedir.²²⁰

Rusya'nın, İran'ı desteklemesinin daha başka sebepleri de vardır. İran ile ilişkilerine pragmatik bakan Rusya, bölgedeki çıkarlarının gerçekleşmesine katkıda bulunduğu için İran'a bazen açıkça minnetini ifade etmektedir. İran Rusya'nın çıkarlarına; Çeçenya konusunda sessiz kalarak, İslam Konferansı Örgütü'nden Rusya aleyhine sert kararların çıkmasını önleyerek ve BM Genel Kurulu'nda, Irak ve Afganistan konusunda Rusya'nın tutumuna benzer bir tutum takınarak katkı sağlamaktadır.²²¹

Rusya, İran'a nükleer teknoloji transferi konusunda destek çıkmakta ve İran'ı uluslararası arenada kollamaktadır ancak hemen yanı başında da nükleer silahlara sahip bir İran istememektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 2003 yılında CNN'e verdiği bir mülakat esnasında "Biz Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın (NSYÖA) sadece katılımcısı ve tarafı olan bir devlet değiliz. Biz bu anlaşmanın uygulanmasının çok aktif bir savunucusuyuz. Dolayısıyla güneyimizde yeni bir nükleer güç çıkarlarımız açısından istediğimiz bir şey olamaz"²²² diyerek bu tutumunu ortaya koymuştur. Rusya İran'ın nükleer silahlanmasının önüne geçilebilmesi için müzakerelere ve diplomasiye önem verilmesinden yanadır. İran'ın karşısında yer alan ülkelere müzakerelerle çözümünü vurgulayan Rusya, İran'a ise uranyum zenginleştirme ve nükleer silahlanma konusunda uluslararası toplumla işbirliği yapma ve BM kararlarına uyma yönünde çağrılar yapmaktadır.²²³

3. ÇİN'İN YAKLAŞIMI

İran'ın arkasındaki Batı desteğinin kesilmesinin ardından nükleer alanda destek gördüğü önemli ülkelerden bir diğeri de Çin'dir. Çin İran'daki çıkarları nedeniyle İran ile diplomatik ve ekonomik alanda işbirliği yapmakta ve İran'ın uluslararası platformlarda nükleer programı dolayısıyla karşı karşıya kaldığı baskıları hafifletmeye çalışmaktadır. Mesela ABD Başkanı Geroge W. Bush İran'ı 'şer eksenli' bir ülke olarak nitelendirdiği

²²⁰ Ibid.

²²¹ Vladimir A. Orlov, Alexander Vinikov, *The Great ...*, s. 57.

²²² Bülent Aras, Fatih Özbay, "Dances With Wolves: Russia, Iran And The Nuclear Issue", *Middle East Policy*, Vol: XIII, No:4 2006, s. 134.

²²³ Habibe Özdal, *Rusya'nın Putin Dönemi ...*, s. 431.

zaman Çin, İran'ı desteklemiş ve ABD'nin uluslararası ilişkilerde böyle bir dil kullanmaması gerektiğini ifade etmiştir. ABD'nin aksine Çin, İran'ın nükleer programı konusunda İran'ın söylediklerini dikkate almış. ABD'nin, İran'ın nükleer silah geliştirdiği iddialarına karşılık İran'ın UAEK ile tam bir işbirliği içerisinde olduğunu söylemiş ve İran konusunun BM Güvenlik Konseyi'ne getirilmesine karşı çıkmıştır. Tıpkı Rusya gibi Çin de, İran'ın nükleer programı konusunun müzakerelerle çözümlenmesinden yana tavır koymuştur.²²⁴

Bununla birlikte İran dosyası 2006 yılında BM Güvenlik Konseyi'ne geldiğinde Çin, oyunu ABD ile aynı istikamette kullanmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 1696 sayılı kararı ile Çin de İran'ın nükleer programı ile ilgili endişeye ortak olmuş, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması çağrısına katılmış ve İran'a uygulanacak yaptırımlara olumlu yönde oy vermiştir. Ancak Çin bu yaptırımların uygulanması aşamasında İran'ı köşeye sıkıştırmak yerine yaptırımların uygulanmasını geciktirmiş ve konunun UAEK'na geri gönderilmesi yönünde çaba harcamıştır.²²⁵

Çin'in İran'a olan bu desteğini anlayabilmek için İran-Çin ilişkilerinde önemli olan noktalara göz atmamız yerinde olacaktır. Öncelikle İran ve Çin ilişkileri tarihinde bir savaş veya çatışma olgusu yoktur. İki ülke arasında anti-empyrializm ve Üçüncü Dünya birliği bağlamında ideolojik bir bağlantı vardır ve bu bağlantı iki ülke arasında bir ittifak oluşturmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren gelişen bu yakın işbirliği neticesinde Çin-İran ekonomik ilişkileri -bazen azalma gösterse de- sürekli gelişmiş; 1950-1959 arasında 2,5 milyon dolar olan ticaret hacimleri 1980'li yıllarda 1,6 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.²²⁶

1988 yılında İran-Irak Savaşı'nın bitmesi ile Çin, İran'ın yeniden inşa edilmesi aşamasında yer alma fırsatı yakalamıştır. Ayrıca Çin, İran'ın ihtiyaç duyduğu silah ve teknolojiyi sağlayan bir tedarikçi olarak ortaya çıkmıştır. ABD ve Batı Avrupa ile sınırlı ilişkilere sahip olan İran, Çin için cazip bir pazar oluşturmuştur. Bu periyot aynı zamanda Çin'in de ekonomik olarak büyümeye başladığı, yeni enerji kaynaklarına ve yatırım yapacak alanlara ihtiyaç duyduğu bir döneme rastgelmiştir. İran da petrol ve gazını satacak

²²⁴ Nicolo Nourafchan, "Constructive Partner or Menacing Threat? Analyzing China's Role in the Iranian Nuclear Program", *Asian Security*, Vol: 6 No: 1, 2010, s. 34-39.

²²⁵ Ibid, s. 39.

²²⁶ Manochehr Dorraj and Carrie L. Currier, "Lubricated With Oil: Iran-China Relations In a Changing World," *Middle East Policy*, Vol: XV, No: 2, 2008, s. 66-70.

bir pazar ve silah ile teknoloji transferi yapabileceği bir kaynak bulduğu için iki ülke çıkarları örtüşmüştür.²²⁷

İran ile Çin arasındaki bu ticari ilişki günümüzde de sürmekte ve Çin ile İran birbirlerini desteklemeye devam etmektedirler. İran ile Çin günümüzde de ciddi bir ticaret hacmine sahiptirler ve Çin halen enerji açlığı çeken bir ekonomiye sahiptir. Bu yüzden Çin, enerji ihtiyacını karşılamak için İran'a büyük yatırımlar yapmıştır. 2009 yılı rakamlarına göre İran ile Çin arasındaki ticaret hacmi 21,2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir ve bu rakamlar Çin'in İran'ın en büyük ticaret ortaklarından biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca Çin Ulusal Petrol Şirketi ve Çin Petrol ve Kimyasal Şirketi, İran'ın South Pars ve Yadavaran bölgelerinde doğalgaz alanında çalışmalar yürütmektedirler.²²⁸

4. İSRAİL'İN YAKLAŞIMI

Şah döneminde İran ile İsrail, güvenlik konularının yanında politik ve ekonomik konularını da kapsayan iyi ilişkilere sahip olmuşlardır. Hatta bu yakın işbirliği İran'da Şah rejiminin düşmesine ve İslami rejimin kurulmasına katkı sağlayan nedenlerden bir tanesini oluşturmuştur. İran-İsrail iyi ilişkileri İslam Devriminden sonra Ayetullah Hamaney'in İsrail'i ezeli düşman olarak gördüğünü açıklamasından sonra bozulmuştur. Günümüzde İran İsrail'i tanımamaktadır ve İsrail'i Müslüman topraklarını işgal eden, Müslümanlara baskı yapan bir ülke olarak nitelemektedir.²²⁹

İsrail ise İran'ı, İsrail'in kuruluşundan bu yana karşılaştığı en büyük tehdit olarak nitelemektedir. İsrail'e göre İran, Hizbullah, Hamas ve İslami Cihat gibi İsrail karşıtı örgütleri desteklemektedir. Nükleer güce sahip bir İran ise İsrail açısından varoluşsal bir tehdit olacaktır. Eğer İran nükleer silahlara sahip olursa İsrail ile İran arasında bir dehşet dengesi kurulacak ve İsrail son çare olarak gördüğü nükleer seçeneğinden mahrum kalacaktır. Bu nedenle İsrail, İran'ın nükleer silah teknolojisine erişmesini engellemek için elinden geleni yapmaya karar vermiş görünmektedir.²³⁰

İsrail tarafında, İran'ın nükleer tesislerine yönelik askeri bir hareket fikri sıklıkla tartışılmakta ve gündeme getirilmektedir. Askeri saldırı fikrini savunanlara göre nükleer bir İran İsrail tarafından tolere edilemez ve İsrail nükleer güç sahibi bir İran'la yaşayamaz.

²²⁷ Ibid, s. 70.

²²⁸ Wyn Q. Bowen, Jonathan Brewer, "Iran's Nuclear Challenge: Nine Years and Counting", *International Affairs*, Vol: 87, No: 4, 2011, s. 936.

²²⁹ Gawdat Bahgat, *Nuclear Proliferation: ...*, s. 315.

²³⁰ Evren İşbilen, *Nükleer Satranç ...*, s. 140-141.

Çünkü İran'daki teokratik rejim İsrail'i yok etme konusunda bir bağlanmışlık içerisindedir.²³¹

Bazılarına göre ise İsrail'in İran tarafından fiziki olarak yok edilmesi ile Siyonizm Projesi'nin²³² başarısızlığa uğratılması arasında fark yoktur. Bu görüşe göre İran'ın nükleer silah teknolojisine sahip olması durumunda İsrail güvensiz bir bölge haline gelecektir. İsrail Hükümeti'nin kendilerini nükleer bir saldırıdan veya roket saldırılarından koruyamayacağını düşünen Yahudiler yaşamak için daha güvenli ülkeleri tercih edecektir. Böylece İsrail'e olan Yahudi göçü azalırken, İsrail'den başka ülkelere göç artacak ve İsrail'de Yahudi çoğunluğunu artırma hareketi tehlikeye düşecektir. Böyle bir durum ise Siyonizm Projesi'nin başarısızlığı anlamına gelecektir. Tüm bu nedenlerle pek çok İsraili İran'a karşı askeri bir müdahaleyi desteklemektedir.²³³

Ancak İsrail tarafından İran'a veya İran'ın nükleer tesislerine yönelik bir askeri müdahalenin başarılı olacağı da tartışmalı bir husustur. Bazı uzmanlar İsrail'in İran'a karşı askeri bir müdahalede bulunma seçeneğini düşünürken bazı hususları dikkate alması gerektiğini ifade etmektedirler.

Bu hususlardan birincisi İran'a yönelik bir saldırının pek çok İran vatandaşını İslami rejim etrafında toplayacağı ve büyük olasılıkla rejimi içeride güçlendireceğidir. İkincisi İran'ın nükleer tesislerini vurmanın zor olmasıdır. İran nükleer tesislerini vurulma olasılığına karşılık ülke içerisinde dağınık bir vaziyette ve bazılarını yerleşim yerlerine yakın olarak yerleştirmiş, pek çoğunu da yer altına iyi korunmuş bir şekilde inşa etmiştir. Üçüncü husus, İran, nükleer teknoloji konusunda epey ilerleme kaydetmiştir. Bu nedenle İsrail, İran'ın nükleer tesislerini vursa bile İran bu tesisleri yeniden inşa edecek ve faaliyete geçirecek kapasiteye sahiptir. Dördüncü olarak İsrail'in İran'a yönelik herhangi bir saldırısı, İran'ın NSYÖA rejiminden çıkmasına ve faaliyetlerinin UAEK gözetiminden çıkmasına neden olabilir. Böyle bir durum da İran'ın faaliyetleri konusundaki bilinmezliğin artması sonucunu doğurur. Beşinci husus İran'ın olası İsrail saldırısına karşılık verme kapasitesine sahip olmasıdır. İran'ın halihazırdaki füze sistemleri İsrail'i

²³¹ Leonard Weiss, "Israel's Future and Iran's Nuclear Program", *Middle East Policy*, Vol: XVI, No: 3, 2009, s. 81.

²³² Filistin'de Yahudiler için yeni bir vatan kurulmasını amaçlayan Yahudi siyasi hareketi. Bkz. Siyonizm, Wikipedi Özgür Ansiklopedi, <<http://tr.wikipedia.org/wiki/Siyonizm>> (11.04.2012)

²³³ Leonard Weiss, *Israel's Future...*, s. 82-84.

vrabilecek kapasitede olduğu gibi İran yabancı ülkelerdeki İsrail hedeflerine yönelik terörist saldırıları da destekleyerek İsrail'e karşılık verebilecektir.²³⁴

5. ARAP ÜLKELERİNİN YAKLAŞIMI

İran İslam Devrimi sonrasında, İran'ın bölgede etkisini artırma çabaları Arap ülkelerinde ciddi bir tepki oluşturmuştur. Bu nedenle İran-İrak savaşında Arap ülkeleri genellikle Irak'ı desteklemişlerdir. Bu dönemde oluşan İran-Arap soğukluğu günümüze kadar devam etmiştir. Her ne kadar 1990'lı yıllarda İran cumhurbaşkanları Haşimi Rafsancani (1989-1997) ve Muhammed Hatemi (1997-2005) sayesinde İran'ın komşuları ile ilişkileri düzelme eğilimine girmişse de, 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve dış politikada radikal bir tutum takınması bu ilişkilerin yeniden gerilmesine yol açmıştır.²³⁵

Arapların İran'ın nükleer programı karşısındaki tutumu yetkililer ile kamuoyu açısından farklılıklar göstermektedir. Arap halkının önemli bir kesimi İran'ın nükleer teknolojiye erişimini desteklemektedir. Ancak devlet kademesinde görev yapanlar konu hakkında daha temkinli bir tutum takınmaktadır.²³⁶ Ayrıca bazı Arap devletlerinin de tutumu farklılıklar arz etmektedir. Aşağıda bu ülkelerin tutumları ayrı ayrı incelenmeye çalışılacaktır.

5.1 Mısır

Tarih boyunca Mısır ve İran, Ortadoğu Bölgesi'nin güç dengesinin bir sonucu olarak şiddetli bir rekabet içinde bulunmuşlardır. Soğuk Savaş döneminde Mısır, Arap milliyetçiliğinin geleneksel koruyucusu misyonunu taşımış ve Sovyetler Birliği ile askeri bir ittifak içerisinde bulunmuştur. İran ise bu dönemde ABD ile aynı safta yer almıştır. Ancak 1970'li yılların sonunda Camp David Sözleşmesi'nin²³⁷ imzalanması ve İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından roller değişmiştir. Mısır, İsrail ile imzaladığı sözleşme ile İsrail ile dolayısıyla ABD ile ilişkilerini geliştirirken; İran, teokratik hükümeti sayesinde ABD'den uzaklaşmış ve Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler geliştirmeye

²³⁴ Gawdat Bahgat, *Nuclear Proliferation: ...*, s. 317.

²³⁵ Bayram Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 15, 2010, s. 92.

²³⁶ Ibid, s. 95.

²³⁷ Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile, İsrail Başbakanı Menahem Begin arasında yapılan gizli pazarlığın ardından Camp David'de 17 Eylül 1978 tarihinde imzalanan sözleşmedir. Sözleşme İsrail-Mısır barış antlaşmasının temelini oluşturmuştur. Bkz. Camp David Sözleşmesi, Vikipedi Özgür Ansiklopedi, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Camp_David_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi> (11.04.2012)

başlamıştır. Sonuç olarak İran ve Mısır 1980 yılında aralarındaki diplomatik ilişkiyi kesmişlerdir.²³⁸

İran-Mısır arasındaki düşmanlığı artıran bir diğer gelişme de İran-İrak Savaşı sırasında Mısır'ın Irak'ı desteklemesi olmuştur. Irak, Mısır'ı Camp David Sözleşmesi nedeniyle kınamasına rağmen, bu savaş Mısır'a Arap Dünyası'na yeniden girme şansı tanımıştır. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek Irak'ı 1985 Mart'ında ziyaret etmiş, ardından savaş boyunca Irak'a tank, mühimmat ve Sovyet Scud füzelerini kapsayan yaklaşık 5 milyar dolarlık silah desteği sağlamıştır.²³⁹

Mısır ise İran'ı terörist gruplara destek olmakla suçlamış ve İran'ı Hamas ve Hizbullah'ı desteklediği için bölgesel bir tehdit olarak algılamıştır. Çünkü Mısır'a göre Hamas Örgütü, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in bir koludur ve Mısır Hükümeti tarafından yasaklanmıştır. Bununla birlikte 2011'in Şubat ayında Hüsnü Mübarek'in hükümetten düşmesinin ardından Mısır-İran ilişkileri yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır.²⁴⁰

Mısır'ın İran'ın nükleer faaliyetleri karşısındaki yaklaşımına gelince, öncelikle Mısır bütün ülkelerin NSYÖA rejimi çerçevesinde nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanımını desteklediğini belirtmektedir. Bununla birlikte İran'ın NSYÖA çerçevesindeki sorumluluklarını da yerine getirmesini istemektedir. Bu nedenle Mısır, İran'ın nükleer silah geliştirmesini önlemek amacıyla ortaya konulan uluslararası girişimleri desteklemektedir. Mısır bu desteğini özellikle UAEK bünyesindeki girişimlerde ortaya koymaktadır. UAEK Yönetim Kurulu üyesi olan Mısır, İran dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi kararında (4 Şubat 2006 tarihli karar) olumlu oy kullanmıştır.²⁴¹

Mısır, İran'ın nükleer silah geliştirmesine karşı olmakla birlikte, sorunun güç kullanılarak çözülmesine de karşı olduğunu ifade etmektedir. Mısır Dışişleri Bakanı Ahmet Ebu'l-Geyt, 3 Aralık 2008 tarihli açıklamasında İran'a yönelik askeri bir operasyona karşı olduğunu açıklamış ve sorunun uluslararası diplomasi yolu ile çözümünü desteklediklerini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Geyt, aynı açıklamasında nükleer silahla sahip olduğu açık olarak deklare edilmeyen İsrail'e karşı da aynı tutumun gösterilmesini istemiş ve İran'a

²³⁸ Casey L. Addis (Koord.) *Iran: Regional ...*, s. 24.

²³⁹ "Egypt vii. Political and Religious Relations with Persia in the Modern Period", *Encyclopædia Iranica*, <<http://www.iranicaonline.org/articles/egypt-vii>> (11.04.2012)

²⁴⁰ Will Fulton, Ariel Farrar-Wellman, Robert Frasco, "Egypt-Iran Foreign Relations", *Iran Tracker*, 11 August 2011, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/egypt-iran-foreign-relations>> (10.04.2012)

²⁴¹ Bayram Sinkaya, *İran'ın Nükleer Programına Arap ...*, s. 93.

karşı uygulanan çifte standarda son verilerek Ortadoğu Bölgesi'nin nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge haline getirilmesi istemiştir.²⁴²

Dolayısıyla Mısır'ın, İran'ın nükleer programı karşısındaki resmi tutumu şu şekilde özetlenebilir. Mısır, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji geliştirme hakkının olduğunu kabul etmektedir. Sorunun çözümünün de müzakereler yöntemiyle diplomatik olarak çözülmesi için taraflara çağrı yapmaktadır. Mısır Hükümeti, farklı ülkelerin nükleer faaliyetleri karşısında uygulanan çifte standardı da kabul etmemekte ve İran ile ilgili sorunun Ortadoğu Bölgesini nükleer silahlardan arındıracak bir çerçevede çözülmesini istemektedir.²⁴³

5.2 Suriye

30 yılı aşkın bir süredir İran ile Suriye'nin geliştirdiği yakın ilişki Ortadoğu siyasetini belirleyen temel unsurlardan birisi olmuştur. İki ülke, kültürel ve dini benzerliklerden ziyade stratejik çıkarlar temelinde oluşturdukları ittifaklarını 1979 İran Devrimi'nden bu yana sürdürmüşlerdir.²⁴⁴ Bu ittifakın temelini oluşturan unsurlar kısaca; Ortadoğu'da Amerika nüfuzuna karşı koyma, Filistin ve Lübnan konularında benzer görüşleri paylaşma ve İsrail karşıtı olma, Avrupa ülkeleri ile gergin ilişkilere sahip olma ve Sünni Arap devletleriyle sorunlu ilişkilere sahip olma şeklinde sayılabilir.²⁴⁵

İran'ın nükleer programı konusunda Suriye, İran'ı desteklemekte ve sorunun çözümü için diyalog yönteminin kullanılmasını istemektedir. 2008 yılında, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Şam'a yaptığı ziyarette Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, İran'a nükleer programı konusunda verdiği desteği açıkça ifade etmiştir. Bu buluşmada Esad, İran'ın barışçıl nükleer teknoloji elde etme hakkına karşı çıkan ülkelerin haklı ve inandırıcı gerekçelere sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Esad, bölgenin kitle imha silahlarından temizlenmesi için işe İsrail'den başlamak gerektiğini söylemiş çünkü

²⁴² “Egypt Against Iran ‘Developing Nuclear Weapons’”, *AFP*, 3 December 2008, <http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5ju-AHI_NntJ3siqbNBy5RGJ6Twhw> (11.04.2012)

²⁴³ *Iran Relations, Brief History*, Arab Republic of Egypt Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.mfa.gov.eg/English/EgyptianForeignPolicy/EgyptianAsianRelation/BilateralRelations/Iran/Pages/History.aspx>> (10.04.2012)

²⁴⁴ Casey L. Addis (Koord.) *Iran: Regional ...*, s. 30.

²⁴⁵ Arif Keskin, “İran-Suriye İlişkilerine Analitik Bir Bakış”, *TÜRKSAM*, 29 Temmuz 2009, <<http://www.turksam.org/tr/yazdir1736.html>> (01.05.2012)

bölgedeki tek nükleer silaha sahip devlet İsrail'dir demiştir.²⁴⁶ 2009 yılının Aralık ayında İran'ın nükleer başmüzakereçisi Said Celili'nin Şam ziyaretinde, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad İran'a olan desteğini yinelemiştir. Dışişleri Bakanı Velid Muallim de İran ile Batı arasındaki sorunun politik yöntemlerle çözülmesinden yana olduğunu ifade ederek, İran'ın nükleer programı nedeniyle İran ile Batı'nın karşı karşıya gelmemesini umut ettiğini söylemiştir.²⁴⁷

5.3 Irak

Son otuz yıllık tarihinde Irak üç kez büyük savaş yaşamış, aynı zamanda ekonomik ambargo ve işgallere de maruz kalmıştır. Bu olaylar Irak'ta büyük can kaybı ve yıkıma yol açmış, Irak halkının felaketler, güvenlik sorunları ortasında kalmasına neden olmuştur.²⁴⁸ Bu nedenle 'Yeni Irak' bu güvensizlik ve felaket mirasından kurtulmak istemekte ve dış politikasını; Irak'ın güvenliğini toprak bütünlüğünü korumak, ülkeye istikrar kazandırmak, ülkeyi yeniden inşa etmek ve ekonomisini yeniden yapılandırmak amaçlarına göre şekillendirmektedir.²⁴⁹

İran ise Saddam rejiminin devrilmesinden sonra oluşan bu kargaşa ortamının kendisine sunduğu fırsatlardan yararlanmak istemekte, hayati çıkarlarını korumak için Irak'ta nüfuzunu artırmak istemektedir.²⁵⁰ İran, Irak'ta nüfuzunu artırmak için ülkedeki Şii partileri ile ittifak oluşturmak yönünde bir politika izlemekte ve bu nedenle Nuri El Maliki Hükümeti ve Ammar El-Hekim'in liderliğini yaptığı Irak İslam Yüksek Konseyi ile uzun soluklu ilişkiler geliştirme çabasını sürdürmektedir.²⁵¹

Mevcut Irak Hükümeti de İran ile güçlü ve istikrarlı ilişkilere sahip olmayı önemsemektedir. Çünkü Irak topraklarında barınan ciddi Şii nüfus nedeniyle hem Nuri El

²⁴⁶ Tariq Khaitous, "Is Syria a Candidate for Nuclear Proliferation?", *The Nuclear Threat Initiative (NTI)*, 01 March 2008, <<http://www.nti.org/analysis/articles/syria-candidate-nuclear-proliferation/>> (01.05.2012)

²⁴⁷ "Syria Defends Iran Nuclear Plans", *AFP*, 3 December 2009, <<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5iDqK3ASkWtQ0ShYDU5G9qZWVYiJQ>> (01.05.2012)

²⁴⁸ *Irak'ın Siyasi Görünümü*, Dışişleri Bakanlığı, <<http://www.mfa.gov.tr/irak-siyasi-gorunumu.tr.mfa>> (03.05.2012)

²⁴⁹ *The New Iraq*, Republic of Iraq Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.mofa.gov.iq/en/ForeignPolicy/default.aspx?sm=18>> (03.05.2012)

²⁵⁰ Kayhan Barzegar, "Understanding The Roots of Iranian Foreign Policy In The New Iraq", *Middle East Policy*, Vol: XII, No: 2, 2005, s. 49.

²⁵¹ Gareth Stansfield, "The reformation of Iraq's foreign relations: new elites and enduring legacies", *International Affairs*, Vol: 86, No: 6, 2010, s. 1405.

Maliki hem de Ammar El-Hekim kendi güçlerini ve statülerini korumak ve sürdürmek için İran ile güçlü ilişkilere sahip olma ihtiyacı hissetmektedirler.²⁵²

Yukarıdaki paragraflarda anlatılan politik nedenlerden dolayı Irak, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji geliştirmesini destekleyen açıklamalar yapmaktan çekinmemektedir. Ancak Irak'lı yöneticiler zaman zaman İran'ın nükleer silah geliştirmesine karşı olduklarını ifade etmekte ve İran'a Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasından kaynaklanan yükümlülüklerine uymasını konusunda çağrı yapmaktadırlar.

BM Genel Kurulu'nun 2011 yılının Eylül ayındaki oturumunda Irak Devlet Başkanı Celal Talabani, İran'ın nükleer programı ile ilgili olarak; İran'ın barışçıl nükleer enerjiye sahip olma hakkının olduğunu belirtmiş, İsrail'in NSYÖA'yı imzalamamış olmasını ve nükleer tesislerini UAEK'nin denetimine açmamasını bölgede barışın, istikrarın ve güvenliğin önünde duran bir engel olarak tanımlamıştır.²⁵³ Yine Celal Talabani, İsrail'i İran'a karşı saldırmaması konusunda uyarmakta, böyle bir saldırının İran halkını daha fazla birleştireceğini savunmaktadır. Ayrıca İran'a karşı askeri bir saldırı durumunda İsrail'in veya ABD'nin hava sahasını kullanmasına izin verilmeyeceğini belirtmektedir.²⁵⁴ Aynı şekilde Irak Başbakanı Nuri El Maliki de Irak topraklarının olası bir savaş durumunda savaş alanı olmasından duyduğu endişeyi dile getirmekte ve Irak topraklarının İran'a karşı yürütülecek askeri bir harekât için kullanılmasına karşı çıkmaktadır.²⁵⁵

5.4. Suudi Arabistan

Her ikisi de petrole dayalı ekonomik yapılara sahip olmaları, İslam Konferansı Örgütü ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü gibi uluslararası kuruluşlarda yan yana yer almaları gibi benzer yönlere sahip olmalarına rağmen, Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkileri belirleyen faktörler politik rekabet ve çıkar çatışmalarıdır.²⁵⁶ Suudi Arabistan,

²⁵² Ibid.

²⁵³ "Iraq supports Iran nuclear rights at UN", *Press TV*, 23 September 2011, <<http://edition.presstv.ir/detail/200817.html>> (03.05.2012)

²⁵⁴ "Iraqi president offers to mediate in Iran nuclear impasse", *IRNA*, 13 April 2012, <<http://irna.ir/News/Politic/Iraqi-president-offers-to-mediate-in-iran-nuclear-impasse/80076023>> (03.05.2012)

²⁵⁵ Brian Katulis, Rudy deLeon, "Iraq Must Face Iran's Nuclear Ambitions", *Center for American Progress*, 7 May 2010, <http://www.americanprogress.org/issues/2010/05/iraq_iran_nuclear.html> (03.05.2012)

²⁵⁶ Will Fulton, Ariel Farrar-Wellman, Robert Frasco, "Saudi Arabia-Iran Foreign Relations", *Iran Tracker*, 1 August 2011, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/saudi-arabia-iran-foreign-relations>> (12.04.2012)

ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden biridir ve ABD'ye petrol konusunda 1930'lu yıllardan beri ayrıcalık tanımaktadır. Karşılığında da ABD'den doğrudan mali yardımlar almaktadır.²⁵⁷ Diğer taraftan Suudi Arabistan İslam Dinini, Vahhabilik²⁵⁸ anlayışı çerçevesinde yorumlarken ve bu yorumu ülkesinde yerleştirmişken, İran ise Şii inancını benimsemiş; bölgede Şii nüfusu kullanarak Ortadoğu'nun lideri olma amacını gütmektedir. Suudi Arabistan ise Mısır'ın Arap Dünyasındaki liderliğini kaybettikten sonra bölgede kazandığı ağırlığını devam ettirmek istemektedir.²⁵⁹

Ortadoğu Bölgesinde ve İslam Dünyası üzerinde her iki ülkenin de liderlik iddiasında bulunması dolayısıyla Suudi Arabistan, İran'ın nükleer programından tedirginlik duymaktadır. İran'ın nükleer silahlara sahip olması ile birlikte bölgedeki üstünlüğün açık bir şekilde İran'a geçeceğinin farkında olan Suudi Arabistan yönetimi AB3+3 devletlerinin İran'a yönelik yaptırım kararlarını desteklemektedir. Suudi Arabistan bu politikasına uygun olarak İran'a NSYÖA hükümlerini uygulaması yönünde çağrı yapmaktadır.²⁶⁰

Suudi Arabistan 2020 yılı itibariyle ilk nükleer santralının inşaatını bitirerek işletmeye başlamayı planlamaktadır. Bu girişiminin arkasında nükleer teknoloji geliştirme konusunda İran'ın gerisinde kalmamak isteği ön plandadır.²⁶¹ Suudi Arabistan nükleer silah konusunda da aynı isteği sergilemektedir. Nitekim, İran'ın gizli nükleer faaliyetler yürüttüğünün 2002 yılında anlaşılmasında sonra, Suudi Arabistan'ın oluşturduğu bir güvenlik strateji belgesinde üç seçeneğe yer verdiği ortaya çıkmıştır. Bu seçeneklerden ilki bölgede nükleer silahlardan arınma konusunda diğer devletlerle konsensüse varmak, ikincisi bir nükleer güç ile ittifak yaparak kendini korumaya almak, üçüncüsü ise caydırıcılık kapasitesine erişmek için nükleer silah geliştirmektir.²⁶²

²⁵⁷ Cem Yılmaz, "İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 26, 2011, s. 58.

²⁵⁸ Vahhabilik 18. yy'da Muhammed bin Abdülvahhab tarafından kurulmuştur. Vahhabiler kendi mezhepleri dışındakilerin gerçek Müslüman olmadıklarını ileri sürerler. Bkz. Vahhabilik, Vikipedi Özgür Ansiklopedi,

²⁵⁹ Cem Yılmaz, İran ve ..., s. 54.

²⁶⁰ Muhittin Ataman, Rıdvan Kalaycı, "Suudi Arabistan 2009", (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yılığ 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 175.

²⁶¹ Peter Shaw-Smith, "Saudi Arabia targets first nuclear plant by 2020", *Financial Times*, 28 September 2011, <<http://www.ft.com/cms/s/0/d0af4606-e9b7-11e0-bb3e-00144feab49a.html#axzz1tJsXPXoV>> (29.09.2011)

²⁶² Ewen MacAskill, Ian Traynor, "Saudis consider nuclear bomb", *The Guardian*, 18 September 2003, <<http://www.guardian.co.uk/world/2003/sep/18/nuclear.saudiarabia>> (28.04.2012)

Suudi Arabistan bu seçeneklerinden üçüncüsünü zaman zaman dile getirmektedir. Nitekim Wikileaks tarafından ele geçirilen ve The Guardian gazetesi tarafından yayınlanan diplomatik belgelerde, Kral Abdullah'ın 2008 yılında ABD'yi, İran'ın nükleer silah geliştirmesi durumunda Suudi Arabistan dahil bölge ülkelerinin de aynısını yapacağı konusunda uyardığı ortaya çıkmıştır. Yine Suudi Prensi Türki El-Faysal, 2011 yılında yaptığı açıklamada İran'ın nükleer silahlara sahip olduğu fakat Suudi Arabistan'ın sahip olmadığı bir durumda yaşayamayacaklarını belirtmiştir. Bu sözlere açıklık getiren başka bir yetkili, böyle bir durumun (İran'ın nükleer silahlara sahip olduğu bir durum) kabul edilemez olduğunu ifade etmiş, İran nükleer silah geliştirse biz de aynısını yapmak zorunda kalacağız demiştir.²⁶³

5.5 Körfez Ülkeleri

Körfez ülkeleri, Basra Körfezi kıyısında bulunan ve Körfez İşbirliği Konseyi üyesi devletleri ifade etmektedir. Suudi Arabistan'ın yaklaşımını bir önceki bölümde ele aldığımız için burada Körfez ülkeleri kavramı ile Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman kastedilmektedir.

İran İslam Devrimi sonrasında Şah'ın devrilmesi ve yeni yönetimin Körfez ülkelerini rahatsız edici söylemine ilave olarak 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşının uzun süreceğinin anlaşılması üzerine Körfez ülkeleri duydukları askeri kaygıyı gidermek için Körfez İşbirliği Konseyi'ni 1981 yılında kurmuşlardır.²⁶⁴ Devrimden sonra; İran'ın değişen söylemi, dış politikada izlediği revizyonist tutum ve bölgedeki nüfuzunu artırma çabaları doğal olarak Körfez ülkelerinin İran-İrak savaşı sırasında Irak'ı desteklemeleri ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle de İran'ın Körfez ülkeleri ile ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. İran ile Körfez ülkeleri ilişkileri 1989 yılında Haşimi Rafsancani'nin devlet başkanı olmasından sonra yumuşamaya ve iyileşmeye başlamıştır.²⁶⁵

Ancak Körfez ülkeleri ile İran arasındaki ilişkiler birtakım güvenlik sorunları nedeniyle istikrarlı bir nitelik kazanamamıştır. Öncelikle Körfez ülkeleri, askeri olarak ABD'ye bağımlı olmaları ve deneyimsiz olmaları, nüfus ve yoprak bakımından yetersiz olmaları nedeniyle güvenlik endişesi duymaktadırlar. Her ne kadar Köfez İşbirliği Konseyi

²⁶³ Jason Burke, "Riyadh will build nuclear weapons if Iran gets them, Saudi prince warns", *The Guardian*, 29 June 2011, <<http://www.guardian.co.uk/world/2011/jun/29/saudi-build-nuclear-weapons-iran>> (30.06.2011)

²⁶⁴ Mehmet Haşgüler, Mehmet B. Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 394.

²⁶⁵ Bayram Sinkaya, *İran'ın Nükleer Programına Arap ...*, s. 92.

ülkeleri olarak 175.000 kişilik bir orduya sahip iseler de aralarında askeri bir ittifak olmadığı için bu sayının bir önemi kalmamaktadır. İkinci olarak Körfez ülkeleri, İran ile askeri anlamda karşı karşıya kalmaktan endişe duymaktadırlar. Bu nedenle ABD ile İran arasındaki nükleer anlaşmazlığın savaş dışı bir yöntemle halledilmesini istemektedirler.²⁶⁶

İran'ın nükleer programı konusunda da Körfez ülkelerinin, İran'dan genel olarak tehdit algıladığı söylenmektedir. Bununla birlikte Körfez ülkelerinin İran'a karşı net ve ortak bir politika geliştirdiği ve uyguladığı söylenemez. Katar ve Umman geleneksel olarak İran ile iyi ilişkiler geliştirme eğiliminde olmalarına karşın, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) İran'a karşı daha sert bir tutum takınma eğilimindedir. Kuveyt ise İran'a karşı çok da net olmayan bir politika izlemektedir.²⁶⁷ Körfez ülkelerinin bu konudaki yaklaşımları aşağıda ayrı ayrı incelenmiştir.

Birleşik Arap Emirlikleri

Birleşik Arap Emirlikleri ve İran, Abu Musa ve Tunb adaları nedeniyle 40 yılı aşkın bir süredir anlaşmazlık yaşamaktadır. İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından, 1971 yılında bu adalar İran egemenliğine geçmiş, fakat BAE bu durumu bir işgal olarak tanımlamış ve adaların kendi hakkı olduğunu iddia etmiştir. Bu anlaşmazlık günümüzde de sürse de, BAE tarafından iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından bir engel olarak görülmemektedir.²⁶⁸

İki ülke arasında ekonomik alanda ilerleme sağlamış olan ilişkiler, İran'ın nükleer programı ve BAE'nin İran'a karşı uygulanan yaptırımlara katılması nedeniyle yara almaktadır. BAE, İran'ın nükleer programı ile ilgili kaygısını zaman zaman dile getirmekte ve konu ile ilgili politikasını ifade etmektedir. Örnek olarak 2010 Ocak ayında BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed Al-Nahyan, İran'ın nükleer programı ile ilgili sürdürdüğü şeffaf olmayan politikasından ciddi kaygı duyduğunu belirtmiştir. İran'ın UAEK ile yeterince işbirliği içerisine girmediğini de ifade eden Dışişleri Bakanı, İran'ın

²⁶⁶ Özden Zeynep Oktav, "The Gulf States And Iran: A Turkish Perspective", *Middle East Policy*, Vol: XVIII, No: 2, 2011, s. 139.

²⁶⁷ Bayram Sinkaya, *İran'ın Nükleer Programına Arap...*, s. 95.

²⁶⁸ "UAE minister: Iran calls it misunderstanding, we call it occupation", *MENAFN-Khaleej Times*, 24.12.2009, <<http://www.menafn.com/menafn/1093291245/UAE-minister-Iran-calls-it-misunderstanding-we-call-it-occupation>> (10.05.2012)

daha aktif işbirliği içerisine girmesinin hem dünya hem bölge hem de İran'ın yararına olacağını ifade etmiştir.²⁶⁹

Katar

Katar, bölgede ABD müttefiki bir devlet olmasına rağmen, İran ile de iyi ilişkiler geliştirebilmiştir. Katar'ın İran'a yönelik politikasında belirleyici etkenlerden bir tanesi sahip olduğu doğalgaz kaynaklarıdır. İran, Rusya ve Katar'ın sahip oldukları doğalgaz rezervleri dünya doğalgaz rezervlerinin %50'sine tekabül etmektedir. Üç ülke arasında OPEC benzeri bir doğalgaz karteli oluşması durumunda Katar, hem ekonomik hem de siyasi olarak kazanç sağlayacaktır.²⁷⁰ Bu nedenle Katar, İran'a yönelik açıklamalarında daha dikkatli davranmaktadır.

Katar, İran'ın nükleer programına ilişkin sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesi yönünde açıklamalar yapmaktadır. Hatta ABD ile İran'ın sorunu doğrudan müzakere ederek çözmesi yönünde iki ülkeye çağrı yapmaktadır. Nitekim Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Hamad Bin Jassim Bin Jabor Al Thani 2010 yılında yaptığı bir açıklamada “eğer İran'ın nükleer silah niyetinden duyulan korku sebebiyle bölgede bir nükleer yarış başlarsa bunun herkes için sağlıksız bir yarış olacağını söylemiş ve İran ile ABD'den sorunu doğrudan müzakereler yoluyla çözmelerini istemiştir.²⁷¹

Umman

Umman, Körfez ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik olarak İran'a en yakın ülke olarak görülmektedir. Umman Sultanı, Qaboos Bin Said, genellikle Arap ülkelerinden farklı bir dış siyaset gütmektedir ve bu durumu ABD ile işbirliği durumu düşünüldüğünde bir tutarsızlık olarak görmemektedir.²⁷² Nitekim Umman ve İran'ın 2009 yılında iki ülke arasında 200 kilometrelik, 7-12 milyar dolarlık bir doğalgaz boru hattı döşenmesine ilişkin

²⁶⁹ “UAE, Germany urge Iran to abandon ‘uncooperative’ nuclear stand”, *AFP*, 10 January 2010, <http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5h9lAtsU68aWkXbdl40OK1jix_LEQ> (10.05.2012)

²⁷⁰ Arzu Celalifer Ekinci, “OPEC Benzeri Doğalgaz Karteli Tartışmaları”, *USAK*, 03.11.2008, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=760>> (10.05.2012)

²⁷¹ Indira A.R. Lakshmanan, “Clinton, in Mideast, Says Evidence Grows of Iran’s Nuclear Plan”, *Bloomberg*, 14 February 2010, <<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a7WhYGhU6Bdw>> (10.05.2012)

²⁷² Casey L. Addis, (Koord.), *Iran: Regional ...*, s. 16.

ön anlaşmayı imzalmaları ve 2011 yılında da bu anlaşmayı kontrata bağlamaları²⁷³ iyi ilişkilerinin bir göstergesi niteliğindedir.

Günümüzde de Umman yönetimi İran ile geliştirdiği bu geleneksel politikayı sürdürmektedir. Umman yönetimi, ABD ve diğer devletlerden gelen baskılara direnerek İran ile iyi ilişkilerine devam etmektedir. Nitekim 2008 yılının Mart ayında ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney Umman'ı ziyaret etmiş ve İran'a karşı ABD'nin izlediği politikayı desteklemesini istemiştir. Fakat Umman yönetimi böyle bir desteği vermeye yanaşmamıştır.²⁷⁴

Umman Yönetimi de diğer Körfez ülkeleri gibi İran'ın nükleer tesislerine yönelik bir saldırıya açıkça karşı çıkmaktadır. Aynı zamanda Umman, İran'ın sahip olduğu nükleer programının barışçıl olduğuna yönelik verdiği güvencelere inanmamasını gerektirecek bir gerekçeye de sahip olmadığını belirtmekte ve ABD'nin sorunu çözmek için İran ile doğrudan müzakerelere yönelmesini beklediğini ifade etmektedir.²⁷⁵

Kuveyt

Kuveyt İran ilişkilerininin yönünü genellikle Kuveyt'in Irak'a yönelik endişeleri belirlemiştir. Kuveyt, Irak'ta Saddam Hüseyin'in hüküm sürdüğü dönemde, İran'ı Körfez'deki Irak etkisine karşı bir denge unsuru olarak görmüştür. Günümüzde Kuveyt-İran ilişkileri orta seviyede devam etmektedir. Kuveyt'in İran'ın nükleer programı karşısındaki tutumu da ılımlı bir nitelik göstermektedir. Kuveyt, BM Güvenlik Konseyi ve ABD tarafından İran'a karşı uygulanan yaptırımlara destek vermekle birlikte, İran'ın nükleer programı nedeniyle gerginliğin artmasından endişe duymaktadır.²⁷⁶

Kuveyt, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji geliştirme hakkının olduğunu açıkça ifade etmektedir ve sorunun diplomasi kullanılarak barışçıl yöntemlerle çözülmesi yönünde çağrılar yapmaktadır. Kuveyt, Batı ülkeleri ve İran tarafından konu hakkında yapılan açıklamaların provakatif bir niteliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Kuveyt Milli Meclisi sözcüsü Jassem al-Kharafi 2008 yılında bir Kuveyt televizyonuna yaptığı

²⁷³ "Iran To Export Gas To Oman", *Press TV*, 10 July 2011, <<http://www.presstv.ir/detail/188379.html>> (11.05.2012)

²⁷⁴ Rıdvan Kalaycı, "Umman 2009", (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 361.

²⁷⁵ *Oman's Foreign Policy Priorities*, Sultanate of Oman Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.mofa.gov.om/mofanew/index.asp?id=2>> (11.05.2012)

²⁷⁶ Casey L. Addis (Koord.), *Iran: Regional...*, s. 15.

açıklamada “şu anki durumda Batı tarafından kışkırtıcı açıklamalar yapılıyor, İran da aynı şekilde karşılık veriyor” demiş ve diyaloga ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁷

Bahreyn

Bahreyn, bölgesindeki etkili bölgesel ve küresel güçlerin arasında küçük bir devlet olarak, güvenliğini ve istikrarını sağlayabilmek için dış aktörlerle iyi ilişkilere sahip olması gereken bir ülkedir. Bu nedenle Bahreyn hem bölgedeki Arap komşularıyla hem İran ile hem de ABD ile iyi geçinerek güvenliğini devam ettirmeyi amaçlamaktadır.²⁷⁸ Bahreyn İran ile iyi ilişkiler geliştirmeye çabalamakla birlikte, hem ülkesindeki Şii yoğunluğu hem de tarihsel olarak İran’ın Bahreyn topraklarında gözü olduğunu düşünmesi nedeniyle İran’dan ciddi olarak tehdit algılamaktadır. Bu durumda Bahreyn ABD’ye daha fazla yaklaşmakta, tarihsel olarak İngiltere ile olan bağları da dış politikasına yön vermektedir.²⁷⁹

Bahreyn’in algıladığı İran tehdidi, İran’ın nükleer programı nedeniyle daha da artmaktadır. Bu nedenle Bahreyn, İran’ın nükleer silah geliştirmesine karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte İran’ın barışçıl amaçlı nükleer enerji kullanma hakkına sahip olduğunu da ifade etmektedir. Nitekim Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Halid Bin Ahmed Bin Muhammed El Halife, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 65 inci oturumundaki açıklamasında İran halkının istikrar ve refah içerisinde yaşamasını çok arzu ettiklerini belirtmiştir. Bu nedenle İran’ın nükleer programının barışçıl olduğunu deklare etmesini memnuniyetle karşıladıklarını belirterek, İran’ın Nükleer Silahların Önlenmesi Anlaşması kurallarına ve UAEK’nin isteklerine tam olarak uyması gerektiğini vurgulamıştır.²⁸⁰

Dışişleri Bakanı 4 Aralık 2010 tarihindeki başka bir konuşmasında da her devlet gibi İran’ın da barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanma hakkının olduğunu ifade etmiştir. AB3+3 ile İran arasında gerçekleştirilen müzakerelerin de önemli olduğunun altını çizen Dışişleri Bakanı, bu müzakerelerin bölgedeki tansiyonu ve istikrarsızlığı yatıştırabilecek bir fonksiyonu olduğunu vurgulamıştır. Sorunun çözümü için de, UAEK gözetiminde uluslararası sivil bir nükleer yakıt bankası kurulması fikrini desteklediğini ifade etmiştir.

²⁷⁷ “West provoking Tehran, says Kuwait speaker”, *Gulf News*, 14 July 2008, <<http://gulfnews.com/news/region/iran/west-provoking-tehran-says-kuwait-speaker-1.118277>> (11.05.2012)

²⁷⁸ Casey L. Addis (Koord.), *Iran: Regional...*, s. 10.

²⁷⁹ Ahmet Öztürk, “Bahreyn 2009”, (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 385.

²⁸⁰ *Bahrain’s Statement to the 65th United Nations General Assembly*, Kingdom of Bahrain Ministry of Foreign Affairs, 27 September 2010, <<http://www.mofa.gov.bh/Default.aspx?tabid=7960&language=en-US>> (14.05.2012)

Böylece hem İran'ın nükleer yakıt tedariki güvenliği konusundaki endişeleri giderilmiş, hem nükleer yakıt döngüsü teknolojisinin kötüye kullanımının önüne geçmek için bir adım atılmış hem de Ortadoğu Bölgesinin nükleer silahlardan arındırılmasının gerçekleştirilmesi konusunda bir adım atılmış olacaktır.²⁸¹

6. DİĞER BÖLGE ÜLKELERİNİN YAKLAŞIMLARI

Tahmin edilebileceği gibi İran'ın, bölgede herhangi bir devlet -bölgesel veya küresel ölçekte etkisi olan- veya devletler topluluğu ile yaşayacağı gerilim tüm bölge devletlerini yakından etkileyecektir. Bu nedenle de böyle bir etkiye maruz kalabilecek olan İran'a komşu devletlerin, konu ile ilgili tutumları da önemli bir hale gelecektir. Ayrıca bu devletlerin konuya ilişkin tutumları da başta İran olmak üzere gerilimin taraflarına politikalarını oluşturma konusunda yön verecektir. Bu öneminden dolayı bu başlık altında İran'a komşu olan ve bölgesel etki kapasitesi olan diğer devletlerin İran'ın nükleer programı ile ilgili duruş ve söylemleri incelenecektir.

6.1 Azerbaycan

Kültürel ve dinsel benzerliklerine rağmen, Azerbaycan'ın Türkiye ve ABD ile olan yakın ilişkilerinden dolayı, Azerbaycan-İran ilişkileri hiçbir zaman bir dostluk havası içerisinde olmamıştır. Üstelik Hazar Denizi'nin statüsü nedeniyle İran, iki ülke arasındaki gerilimin tırmanmasından endişe etmektedir. Hazar konusunda iki ülkenin farklı tavrı ilişkilerin gelişmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır.²⁸²

Azerbaycan halkının, İran nüfusunun önemli bir kesimi²⁸³ ile aynı dili ve kültürü paylaşması iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen diğer bir faktördür. Çünkü İran içerisindeki ayrılıkçı hareketlere İsrail ve ABD tarafından destek verilmektedir. İran ise iki ülkedeki Azerbaycan Türkçesi ile konuşan nüfus arasında ileri düzeyde bağ kurulmasını hoş karşılamamakta ve Azerbaycan ile İran arasındaki kültürel ilişkilerin ilerlemesini istememektedir.²⁸⁴

²⁸¹ *Statement By His Excellency Shaikh Khalid Bin Ahmed Bin Mohamed Al Khalifa, Kingdom of Bahrain Ministry of Foreign Affairs, 4 December 2010, <<http://www.mofa.gov.bh/Default.aspx?tabid=7809&language=en-US>> (14.05.2012)*

²⁸² Elaheh Koolaee, Mohammad Hossein Hafezian, "The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics", *Iranian Studies*, Vol: 43, No: 3, 2010, s. 392-398.

²⁸³ Azerbaycan Halkı'nın %33'ünü Azeri Türkleri oluşturmaktadır. Bkz. İran, Vikipedi Özgür Ansiklopedi, <<http://tr.wikipedia.org>>

²⁸⁴ Elaheh Koolaee, Mohammad Hossein Hafezian, *The Islamic ...*, s. 398.

İki ülke arasındaki ilişkilerin mesafeli bir yapıya sahip olmasına rağmen Azerbaycan yönetimi, İran'ın nükleer programına karşı pozitif bir tutum sergilemiştir. Azerbaycan, İran'ın barışçıl nükleer enerji kullanma hakkının olduğunu açıkça ifade etmiş ve sorunun diplomasi yöntemiyle çözülmesi yönünde çağrı yapmıştır. Nitekim 2006 yılında Ahmedinejad'ın Bakü ziyaretinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'a yönelik olarak alınacak yaptırım kararlarının bölgeye büyük tesiri olacağını belirtmiş ve yaptırımlara karşı çıkmıştır.²⁸⁵

Benzer şekilde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov, 2010 yılında Bakü'de düzenlenen bir uluslararası ilişkiler konferansında, her ülkenin barışçıl amaçlarla nükleer enerji elde etme hakkının var olduğunu ve bu amaç peşinde koşan İran'ın UAEK ile işbirliği içerisinde olduğunu söylemiştir. Elmar Memmedyarov, iki ülke arasındaki pek çok ortak nokta olması nedeniyle ülkesinin İran ile ilişkilerini geliştirmek konusunda çok istekli olduğunu da ifade etmiştir. En yakın komşusu olarak nitelendirdiği İran ile bazı ortak projeler nedeniyle aralarında sıkı bir bağ olduğunu ifade eden Dışişleri Bakanı, İran'ın Astara'da yapımına devam ettiği demiryolu projesini örnek göstermiştir.²⁸⁶

6.2 Türkmenistan

İran, hem komşusu hem de Hazar Denizi'nde kıyıdaş olduğu Türkmenistan ile Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana siyasi ve diplomatik ilişkilerini sürekli geliştirmiştir. İran, Türkmenistan ile ilişkilerinde, tüm Orta Asya devletleri ile ilişkilerinde olduğu gibi öncelikli amaç olarak bölgenin petrol ve doğalgazının İran vasıtasıyla Basra Körfezi'nden taşınmasını belirlemiştir. ABD ise aksine bölgenin petrol ve doğalgazının Hazar Denizi'nden Avrupa'ya ve diğer yerlere taşınmasını istemektedir. İran, Basra Körfezi'nin daha güvenli ve pratik bir yol olduğunu iddia ederek Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkeleri ile ticaret ağını geliştirmek istemektedir.²⁸⁷ İran ile petrol ve doğalgaz alanında böyle bir işbirliği, Türkmenistan açısından da çok önem

²⁸⁵ "Azerbaijan Warns Against Iran Sanctions", *Radio Liberty*, 27 October 2006, <<http://www.rferl.org/content/article/1072356.html>> (16.05.2012)

²⁸⁶ "Azerbaijan Supports Diplomacy on Iran", *Press TV*, 24 October 2010, <<http://edition.presstv.ir/detail/147971.html>> (15.05.2012)

²⁸⁷ Simbal A. Khan, "Iran's Relations with Central Asia - A strategic analysis", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol: IX, No: 1, 2004, s. 50.

taşımaktadır zira Türkmenistan açık denizlere açılan kapısı olmayan bir ülke olarak böyle bir ülkeye muhtaçtır.²⁸⁸

İran'ın Orta Asya devletleri ile ilişkilerini karşılaştırdığımızda, en çok Türkmenistan ile birçok alanda ve başarılı bir şekilde ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. İran-Türkmenistan ilişkilerinin önemini gösteren husus ilk başta Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilk kez İran tarafından ziyaret edilmesi olmuştur.²⁸⁹ Günümüzde İran-Türkmenistan ticaret hacminin (2010 yılı rakamlarına göre) 5 milyar dolar düzeyine ulaşması ve İran'ın Türkmenistan'ın bir numaralı ticaret ortağı olması,²⁹⁰ enerji ve ulaşım alanında ortak yatırımlar yapmaları²⁹¹ iki ülke ilişkilerinin önemini gösteren diğer gelişmelerdir.

Türkmenistan, İran ile geliştirdiği bu dış ilişkiler çerçevesinde İran'ın barışçıl nükleer programına destek vermektedir. 2008 yılının Temmuz ayındaki bir açıklamasında Türkmenistan Dışişleri Bakanı Raşid Meredov ülkesinin İran'ın barışçıl nükleer araştırma programına destek verdiğini söylemiştir. Hatta 2007 yılında bir konferans esnasında Hazar Denizine kıyısı olan devletler (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan) birbirlerinin barışçıl nükleer program geliştirme haklarını destekleyeceklerini deklare etmişlerdir.²⁹² Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulu Bedirmuhamedov, bu desteği 2011 yılının Şubat ayında İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hamid Baghaey ile bir araya geldiği sırada yinelemiştir. Bu görüşme sırasında İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı da Türkmenistan ile başta bilimsel ve kültürel olmak üzere farklı alanlardaki tüm bağları güçlendirmek ve genişletmek isteğini dile getirmiştir.²⁹³

6.3 Afganistan

İran, İslam Devriminden sonra Taliban yönetimine karşıt bir politika izlemiştir. Ancak 2001 yılında Afganistan'da Taliban yönetiminin devrilmesinden sonra İran ile Afganistan arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamış ve İran Afganistan'ın yeniden inşasında

²⁸⁸ Ariel Farral-Wellman, Robert Frasco, "Turkmenistan – Iran Foreign Relations", *Iran Tracker*, 8 July 2010, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/turkmenistan-iran-foreign-relations>> (17.05.2012)

²⁸⁹ Mohiaddin Mesbahi, "Iran and Central Asia: paradigm and policy", *Central Asian Survey*, Vol: 23, No: 2, 2004, s. 123.

²⁹⁰ "Iran, Turkmenistan's top trading partner 2010", *Tehran Times*, 13 November 2011, <<http://tehrantimes.com/economy-and-business/92503-iran-turkmenistans-top-trading-partner-in-2010>> (17.05.2012)

²⁹¹ Mohiaddin Mesbahi, *Iran and ...*, s. 124.

²⁹² Ariel Farral-Wellman ve Robert Frasco, *Turkmenistan – Iran ...*,

²⁹³ "Turkmen President Renews Support for Iran's N. Rights", *Fars News Agency*, 08 February 2011, <<http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=8911191143>> (17.05.2012)

aktif bir rol oynamıştır. Afganistan'daki kırılğan ekonomik ve siyasi yapı da İran'ın Afganistan'da ekonomik, politik, ideolojik ve askeri olarak etkisini artırmasına fırsat sağlamıştır.²⁹⁴ İran, Afganistan'ın toparlanması için ekonomik yardım yapmaktadır. Taliban rejiminin düşmesinden beri, caddelerin ve okulların onarılması, elektrik sağlanması ve ticari hayatın canlandırılması amacıyla İran'ın Afganistan'a yaptığı yardım tutarı bir milyar doları aşmıştır.²⁹⁵

Her ne kadar İran ile Afganistan arasındaki ilişkiler artma eğiliminde ise de bazı nedenlerden dolayı sınırlıdır. Afganistan'daki ABD askeri varlığının oluşturduğu güvenlik endişesi ve bu endişeler nedeniyle İran'ın Taliban güçlerini desteklemesi²⁹⁶ ve düşmanımın düşmanı dostumdur ilkesinden hareketle El-Kaide örgütünü desteklemesi²⁹⁷ bu nedenlerden birkaçıdır.

Nükleer teknoloji konusunda Afganistan, barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanılmasını desteklemektedir ancak nükleer silahlara karşı çıkmaktadır. Afganistan Dışişleri Bakanı yaptığı bir açıklamasında bu politikasını şu şekilde özetlemiştir: “Biz, modern savaşın niteliğinden hareketle, kitle imha silahlarının kullanılmasının uluslararası kurallara aykırı olduğunu düşünüyoruz. Biz tüm dünya çapında nükleer silahsızlanma istiyoruz. Biz Asya ve Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arınmasını tam olarak destekliyoruz.”²⁹⁸

6.4 Pakistan

Pakistan ve İran; kültür, aşiret ve din unsurlarını içeren bağlara sahip iki ülkedir. 1947 yılında Pakistan bağımsızlığını kazanınca, bu ülkeyi ilk tanıyan ülke İran olmuş ve iki komşu ülke güçlü ilişkiler geliştirmişlerdir. İki ülke aynı zamanda bölgede ABD'nin müttefikleri olduğu için aralarındaki bağları geliştirebilmişlerdir. Ancak 1979 yılında Şah yönetiminin düşmesi Pakistan'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Ayetullah Humeyni'nin Amerikan karşıtı duruşu Pakistan'ı endişeye sevk etmiştir. Bununla birlikte Pakistan

²⁹⁴ Will Fulton ve Ariel Farral-Wellman, “Afghanistan-Iran Foreign Relations”, *Iran Tracker*, 5 August 2011, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/afghanistan-iran-foreign-relations>> (18.05.2012)

²⁹⁵ Casey L. Addis (Koord.), *Iran: Regional...*, s. 25.

²⁹⁶ Aryaman Bhatnagar, “Iran and the Taliban: A Problematic Alliance”, *Institute of Peace & Conflict Studies*, 02 December 2011, <<http://www.ipcs.org/article/south-asia/iran-and-the-taliban-a-problematic-alliance-3504.html>> (21.05.2012)

²⁹⁷ Seth G. Jones, “Al Qaeda in Iran”, *Foreign Affairs*, 29 January 2012, <<http://www.foreignaffairs.com/articles/137061/seth-g-jones/al-qaeda-in-iran?page=show>> (21.05.2012)

²⁹⁸ *Policy Areas*, Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan, <<http://mfa.gov.af/en/page/3873#wmd>> (21.05.2012)

yönetimi yeni İran yönetimine yaklaştırmaya çalışmış, İran'daki yönetimi tanıyan ilk ülkelerden birisi olmuştur. Pakistan İran'ın Irak ile yaptığı savaşta da Irak'ı desteklemeyen birkaç ülkeden birisi olmuştur.²⁹⁹

Pakistan, İran'ın nükleer teknolojinin imkanlarından yararlanma hakkının olduğunu resmi olarak ifade etmekte ve İran'ın nükleer programını desteklemekte ve İran'a uygulanan yaptırımlara karşı çıkmaktadır. Nitekim Pakistan Devlet Başkanı Asif Ali Zardari bunu açıkça ifade etmiş ve ABD ile AB'nin İran'ın enerji sektörüne uyguladığı yaptırımlara rağmen İran ile IP (İran-Pakistan) boru hattı projesine devam edeceklerini söylemiştir.³⁰⁰

Nükleer teknoloji konusunda İran ile Pakistan söz konusu olduğunda, Amerika menşeli araştırmacı ve bilim adamları Pakistan'ın İran'a nükleer silah geliştirmesi konusunda gizlice yardım ettiğini ileri sürmektedirler. Buna göre Pakistan, Pakistanlı bir bilim adamı olan Abdülkadir Han yoluyla İran'ın nükleer silah programına 1990'lı yılların ortalarına kadar gizlice yardım etmiştir.³⁰¹ Ancak bu konu hakkında ve İran-Pakistan nükleer işbirliği hakkında çok net ve kesin bilgiler henüz ortaya konulamamakta ve eğer geçmişte böyle bir işbirliği olduysa, bunun Pakistan Hükümeti'nin açık veya kapalı desteği olmadan gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir. Bu varsayımına göre uzun süre nükleer teknoloji ile ilgili gizli bilgileri koruması konusunda ABD baskısına maruz kalan Pakistan, zaman zaman ABD'ye karşı 'İran kartını' oynamak için böyle bir yola başvurmuştur.³⁰² Pakistan Hükümeti ise Abdülkadir Han ile Hükümet arasında bir bağ olduğunu kabul etmemekte ve İran'a nükleer silah geliştirme konusunda yardım ettiği iddialarını reddetmektedir.³⁰³

²⁹⁹ Harsh V. Pant, "Pakistan and Iran's Dysfunctional Relationship", *Middle East Quarterly*, Vol: 16, No: 2, 2009, s. 43,44.

³⁰⁰ "Islamabad backs Iran nuclear energy activities: Pakistan senate chief", *Press TV*, 26 March 2012, <<http://www.presstv.ir/detail/233321.html>> (31.05.2012)

³⁰¹ Pervez Hoodbhoy, "Iran's Bomb and Pakistan", *The Express Tribune*, 15 January 2012, <<http://www.presstv.ir/detail/233321.html>> (18.05.2012)

³⁰² Palash R. Ghosh, "Iran and Pakistan: Nuclear Partners?", *International Business Times*, 18 February 2012, <<http://www.ibtimes.com/articles/300921/20120218/pakistan-iran-nuclear-weapons-india-russia-china.htm?page=all>> (18.05.2012)

³⁰³ Jeffrey Smith, "Pakistani Scientist Cites Help to Iran", *The Washington Post*, 9 September 2009, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/09/08/AR2009090803731.html>> (18.05.2012)

BÖLÜM IV

BM, UAEK VE İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI

İkinci bölümde, 2003 yılından sonra nükleer teknoloji ekseninde ABD ile İran arasındaki gerginliğin tırmandığını ve bu gerginliğin daha da artmaması için AB'nin konuya müdahil olduğunu ancak AB'nin gerginliği azaltmak ve krizi çözmek için yürüttüğü müzakerelerden istenilen netice alınamayınca konunun BM Güvenlik Konseyi'ne havale edildiğini belirtmiştik.

Bu bölümde İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlar incelenecek ve genel olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Daha sonra da UAEK'nin İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik yaptığı denetimler ve bu denetimlere ilişkin yayınladığı raporlar ele alınacaktır. Bu çerçevede İran'ın nükleer programının niteliğinin uluslararası kurumlarca nasıl değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. BM KARARLARI VE ARKA PLANI, ETKİLERİ

Bu başlık altında öncelikle BM Güvenlik Konseyi'nin yetkisinin kapsamı anlatılacak daha sonra Konsey'in aldığı kararlar sırasıyla incelenecek ve kararların genel olarak ne getirdiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1 BM Güvenlik Konseyi'nin Yetkisinin Kapsamı

Güvenlik Konseyi, BM Anlaşması çerçevesinde, uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi konusunda başlıca yetkili organdır. Konsey onbeş üyeden oluşmaktadır. BM Genel Kurulu tarafından iki yıllık bir dönem için seçilen on üyenin yanında, Çin, Fransa, Rusya, İngiltere ve ABD sürekli üye olarak Güvenlik Konseyinde bulunmaktadır.³⁰⁴

304

BM Statüsü, Madde 23.

BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi konusunda bağlayıcı kararlar alma yetkisi BM Anlaşması'nın VII. Bölümünde düzenlenmiştir. İran ile ilgili alınan kararların da dayanağını oluşturan bu bölümün 39'uncu maddesi ile Güvenlik Konseyi'ne, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu veya bir saldırı durumunun gerçekleştiğini saptama ve 41 ile 42 nci maddelerde yer alan ekonomik, diplomatik ve askeri önlemler alma ve durumu tekrar eski haline getirme yetkisi verilmiştir. Ancak Güvenlik Konseyi, durumun ağırlaşmasını önlemek üzere 39 uncu madde gereğince hareket etmeden önce ilgili tarafları gerekli veya uygun gördüğü geçici önlemlere uymaya çağırabilir (Md. 40).

BM Güvenlik Konseyi'nin yetkisi incelenirken göz önünde tutulması gereken bir husus, Konsey'in harekete geçmesi için barışı tehdit eden veya bozan davranışların mutlaka hukuka aykırı davranışlardan kaynaklanması gerekmediğidir. Yani Konsey, uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye düştüğü bütün durumlarda harekete geçebilir ve uygun gördüğü önlemleri alabilir. Nitekim İran konusunda durum büyük bir ölçüde böyledir. Bununla birlikte Güvenlik Konseyi'nin BM Anlaşması'nın koyduğu kurallara uygun olarak aldığı kararların da her zaman meşru ve adil olduğu da tartışılabilir. Çünkü Güvenlik Konseyi'nin kararlarında, veto yetkisine sahip beş büyük devletin etkisi, Konsey'in kendi iradesi çerçevesinde hareket etmediği şeklinde iddialara neden olmaktadır.³⁰⁵

BM Güvenlik Konseyi'nin İran ile ilgili aldığı kararların meşruiyeti değerlendirilirken, İran'ın nükleer programının uluslararası barış ve güvenliğe yakın bir tehdit oluşturup oluşturmadığı sorusunun cevabı önem taşımaktadır. Bu noktada dönemin UAEK genel direktörü Mohamed ElBaradei'in 30 Mayıs 2006 tarihinde yaptığı açıklamaya değinmekte fayda vardır. Bu açıklamasında Mohamed El Baradei, İran'ın yakın bir nükleer tehdit oluşturmadığını ifade etmiş, dünyanın İran konusunda Irak ve Kuzey Kore'de yaptığı hataları tekrarlamaması için dikkatli olmaya davet etmiştir.³⁰⁶ Diğer taraftan NSYÖA'nın imzalanmasından sonra nükleer bomba sahibi ülkeler arasında katılım olmuştur. Ayrıca İsrail'in resmen açıklanmasa da nükleer bomba sahibi olduğu iddia

³⁰⁵ “Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyi'nin İran Ambargosu”, *ORSAM*, Rapor No: 25, Ocak 2011

³⁰⁶ “ElBaradei: Iran not an immediate nuclear threat”, *China Daily*, 31 May 2006, <http://www.chinadaily.com.cn/world/2006-05/31/content_604728.htm> (08.02.2012)

edilmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin silahsızlandırılması için hiçbir çaba göstermeyen devletlerin, İran konusunda bu kadar yaygara yapması yadırganmaktadır.³⁰⁷

1.2 İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne Havale Edilmesi ve 1696 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı

Daha önceki bölümde de anlatıldığı gibi İran'ın nükleer faaliyetlerinin ABD ile İran arasında gerginliğe neden olmasından sonra gerginliği azaltmak amacıyla AB3 ülkeleri araya girmiş ve müzakerelere başlamışlardır. Ancak AB3 ülkeleri ile İran arasındaki müzakerelerin bir sonuca varamaması üzerine İran, 3 Ocak 2006 tarihli bir mektupla UAEK'ye 9 Ocak 2006 tarihinden itibaren gönüllü olarak durduğu araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yeniden başlatma kararı aldığını bildirmiştir. 7 Ocak 2006 tarihli bir mektubunda da İran, UAEK'den Natanz, Farayand Teknik ve Pars Trash tesislerindeki mühürlerin sökülmesini istemiştir. Mühürler 10-11 Ocak 2006 tarihinde UAEK denetçileri gözetiminde sökülmüş ve İran bu tesislerdeki faaliyetlerine yeniden başlamıştır.³⁰⁸ Bunun üzerine UAEK Genel Kurulu 4 Şubat 2006 tarihli toplantısında İran dosyasını BM Güvenlik Konseyine havale etme kararı almıştır.³⁰⁹

UAEK Genel Kurulu'nun bu kararı üzerine, Genel Direktör Mohamed ElBaradei 8 Mart 2006 tarihinde İran'ın nükleer programı hakkındaki raporunu BM Güvenlik Konseyi'ne göndermiştir.³¹⁰ BM Güvenlik Konseyi, UAEK tarafından gönderilen raporun ilk kez 17 Mart 2006 tarihinde ele almış ancak daimi üyelerin anlaşabildiği ortak bir zemine 29 Mart tarihinde ulaşılabilmiştir. BM Güvenlik Konseyi 29 Mart 2006 tarihinde bağlayıcı olmayan, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden duyduğu endişeyi dile getiren ve UAEK'den sorunun çözümü için sürdürdüğü faaliyetlere devam etmesini isteyen bir çağrı yayınlamıştır. İran'dan UAEK ile işbirliği içinde davranmasını isteyen bu çağrı ile UAEK'den de 30 gün içerisinde İran'ın bu çağrıya uyup uymadığı ile ilgili bir rapor hazırlaması istenmiştir.³¹¹

³⁰⁷ Aftab Alam, "Sanctioning Iran Limits of Coercive Diplomacy", *India Quarterly*, Vol: 67, No:1, 2011, s. 47.

³⁰⁸ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, UAEK, GOV/2006/15, 27 February 2006.

³⁰⁹ *Implementation of ...*, GOV/2006/14, s. 2.

³¹⁰ *Report on Iran's Nuclear Programme Sent to UN Security Council*, International Atomic Energy Agency, 8 March 2006, <<http://www.iaea.org/newscenter/news/2006/bog080306.html#>> (02.01.2012)

³¹¹ *Security Council, In Presidential Statement, Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full, Sustained Suspension of Uranium Enrichment Activities*, United Nations Security Council, SC/8679, 29 March 2006.

UAEK Genel Direktörü istenen raporu 28 Nisan 2006 tarihinde ortaya koymuş ve raporunda İran'ın nükleer faaliyetlerinde şeffaflık sağlamak için atması gereken adımları atmadığını dolayısıyla UAEK'nin İran'da bildirilmemiş nükleer madde olmadığı konusunda bilgisinin sınırlı olduğunu bildirmiştir. Bu rapor ve takip eden gelişmeler üzerine BM Güvenlik Konseyi 31 Temmuz 2006 tarihinde, yaptırım içermeyen ancak İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin ilk resmi bağlayıcı karar niteliğini haiz 1696 sayılı kararı almıştır.³¹²

1696 sayılı karar ile Güvenlik Konseyi, BM Anlaşmasının VII. bölümünün 40. maddesi uyarınca hareket ederek:

- a) İran'ın gecikmeden UAEK'nin aldığı GOV/2006/14 sayılı kararda belirtilen güven ortamını tesis etmek ve çözüm bekleyen sorunları aşmak için gerekli görülen adımları atması konusunda çağrı yapmış,
- b) İran'ın tüm zenginleştirme ve yeniden işleme -araştırma geliştirme dahil faaliyetlerini askıya almasını istemiş,
- c) İran'ın nükleer faaliyetlerini askıya alması ve UAEK'nin istediği adımları attığı takdirde sorunun diplomatik bir çözümün ortaya çıkacağı konusunda inancını açıklamış,
- d) AB3+3 devletlerinin İran'a sunduğu öneriyi desteklemiş,
- e) Tüm devletlere İran'ın zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetleri ile balistik füze programına katkı sağlayacak malzemelerin transferini engelleyecek düzenlemeler yapması konusunda çağrı yapmış,
- f) UAEK'nin yetkisini güçlendirmek konusundaki kararlılığını ve UAEK Genel Kurulunun rolünü güçlü bir şekilde desteklediğini açıklamış, ayrıca İran'ı Ek Protokol hükümlerine uygun bir şekilde davranmaya çağırılmış,
- g) UAEK Genel Direktöründen 31 Ağustos 2006 tarihinde İran'ın bu karar hükümlerini yerine getirip getirmediği ve UAEK Genel Kurulunun istediği adımları atıp atmadığı konusunda rapor hazırlamasını istemiş,

³¹²

Resolution 1696 ...,

- h) İran'ın bu karar hükümlerini yerine getirmemesi ve kendisinden istenilen adımları atmaması halinde, BM Anlaşmasının VII. bölümünün 41. maddesi gereğince yaptırım uygulanacağı konusundaki kararını açıklamıştır.

Kararın içeriğinden de anlaşıldığı gibi BM Güvenlik Konseyi, İran'dan 31 Ağustos 2006 tarihine kadar uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetlerini askıya almasını istemiş, bu faaliyetlerin askıya alınmasının diplomatik bir çözüme ulaşılmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir. İran, BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararını kınamış ve hukuk dışı olduğunu savunmuştur. Kararın ardından bir açıklama yapan İran nükleer müzakerecisi Ali Larijani, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerine devam edeceğini duyurmuştur.³¹³

1.3 BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 Sayılı İlk Yaptırım Kararı

BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a verdiği süre 31 Ağustos 2006 tarihinde dolmuştur. UAEK Genel Direktörü'nün bu tarihte yayınladığı raporla, İran'ın, 1696 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında istenildiğinin aksine uranyum zenginleştirmeye devam ettiği ortaya konulmuştur. İran'ın uranyum zenginleştirme oranını %5 seviyesine çıkardığını da belirten bu rapor ile Genel Direktör, İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili çözüm bekleyen konularda da herhangi bir ilerleme kaydedilmediğini belirtmiştir.³¹⁴ Doğal olarak bu gelişmeler başta ABD olmak üzere Batı ülkelerini kızdırmış ve daha etkili kararlar alma yolunda bir irade ortaya çıkarmıştır.

Ancak alınacak kararın içeriği konusunda uzlaşmak çok kolay olmamıştır. ABD İran'a kapsamlı bir ticari ve ekonomik yaptırım uygulanması konusunda ısrarcı iken Rusya ve Çin daha düşük yoğunluklu önlemler alma taraftarı olmuş ve ABD'ye karşı çıkmışlardır.³¹⁵ Sonuç olarak AB3 devletlerinin taslağını ortaya koyduğu ve Çin ile Rusya'nın itirazları neticesinde defalarca değiştirilen karar 23 Aralık 2006 tarihinde oybirliği ile alınabilmiştir.

Alınan bu kararlar BM Güvenlik Konseyi, İran'ın 1696 sayılı karara uymasını sağlamak konusunda kararlı olduğunu göstermiş ve İran'dan UAEK'nin taleplerini yerine

³¹³ Michael Slackman, "Iran Says It Will Ignore U.N. Deadline on Uranium Program", *The New York Times*, 7 August 2006, <<http://www.nytimes.com/2006/08/07/world/middleeast/07iran.html?ref=world>> (02.01.2012)

³¹⁴ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/53, 31 August 2006.

³¹⁵ Shannon N. Kile, *Nuclear arms ...*, 2007, s. 493.

getirmesini istemiştir. Güvenlik Konseyi ayrıca İran'ın nükleer ve füze programına katkı sağlayabilecek hassas teknolojiler bakımından gelişimini engellemeye de kararlı olduğunu açıklamıştır. Güvenlik Konseyi bu kararlılığını, İran'ın izlediği nükleer program ile nükleer silahların yayılması riskini beraberinde getirmesine ve BM'nin uluslararası barış ve güvenliği sürdürme sorumluluğuna dayandırmıştır.³¹⁶ Bu çerçevede 1737 sayılı karar ile getirilen düzenlemelerden önem arz eden birkaç hüküm şöyle sıralanabilir:

- a) İran, gecikmeksizin, nükleer programının barışçıl olduğu konusunda güven sağlayacak adımları atmalı ve çözüm bekleyen sorunları çözmek için harekete geçmelidir,
- b) İran, gecikmeksizin araştırma geliştirme de dahil nükleer faaliyetlerini askıya almalıdır,
- c) İran, UAEK ile işbirliği içerisinde olmalı, Ek Protokol'ü onaylamalıdır,
- d) Tüm devletler, İran'a, uranyum zenginleştirme, yeniden işleme veya ağır su üretimi faaliyetleri veya nükleer silah geliştirme faaliyetlerine katkı sağlayabilecek malzemelerin satılmasını engellemek için gerekli tedbirleri almalıdır,
- e) Tüm devletler, bu kararın ekinde belirtilen, İran'ın nükleer faaliyetlerine destek sağlayan kişilerin ülkelerine girmeleri veya ülkelerinden transit geçişleri konusunda dikkatli davranmalıdırlar,
- f) Tüm devletler, bu kararın ekinde belirtilen kişilerin, ülkelerinde bulunan fonlarını, finansal varlıklarını ve ekonomik kaynaklarını dondurmalıdırlar,
- g) Tüm devletler, İran'ın nükleer faaliyetlerine katkı sağlayabilecek İran vatandaşlarının, ülkelerinde eğitim öğretim görmelerini engellemek konusunda dikkatli davranmalıdırlar.

Görüldüğü gibi Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararı İran'ı nükleer faaliyetlerinden vazgeçirmek için kapsamlı hükümler içeren bir karardır. Ancak bu kararda dikkat çeken bazı hususlar da vardır. Bunlardan bir tanesi, alınan kararın kapsamına Rusya'nın inşaatını sürdürdüğü Busehr hafif su reaktörünün dahil edilmemiş olmasıdır. Zaten Rusya'nın yaptırım kararına karşı çıkmasının esas nedeni maliyeti yaklaşık olarak

³¹⁶

Resolution 1737 ...,

bir milyar dolar civarında olan Buşehr Nükleer Santrali projesini yürütüyor olmasıydı.³¹⁷ Dolayısıyla Rusya bu taviz karşısında BM Güvenlik Konseyi kararına evet demiştir.

1.4 BM Güvenlik Konseyi'nin 1747 Sayılı Kararı

BM Güvenlik Konseyi, 27 Aralık 2006 tarihinde aldığı 1737 sayılı kararla İran'ın 60 gün içerisinde nükleer faaliyetlerini durdurmasını istemiş ve UAEK Genel Direktörün de bu konuda bir rapor hazırlamasını istemiştir. UAEK Genel Direktörü Mohamed ElBaradei istenilen raporu 2007 Şubatında hazırlamış ve raporunu hem UAEK Genel Kuruluna hem de BM Güvenlik Konseyine sunmuştur.³¹⁸

UAEK Genel Direktörü, raporunda İran'ın 1737 sayılı kararda belirtilen uranyum zenginleştirme ve nükleer yakıt çevrimine ait aktivitelerini durdurmadığını aksine İran'ın faaliyetlerini artırarak devam ettirdiğini belirtmiştir. Rapora göre, İran Atom Enerjisi Kurumu tarafından Natanz'da bulunan tesislerde ilave P-1 tipi gaz santrifüjleri kurulmuş ayrıca bu tesislerde uranyum zenginleştirme işlemi aralıklı olarak devam etmiştir. Rapor, İran'ın, Esfahan'da bulunan Uranyum Dönüştürme Tesisinde UF6 üretimini artırdığını ayrıca IR-40 ağır su reaktörünün yapımının da devam ettiğini ortaya koymuştur.

UAEK Genel Direktörü'nün İran'ın 1737 sayılı karara riayet etmediğini belirten raporu üzerine, BM Güvenlik Konseyi 24 Mart 2007 tarihinde İran'a yönelik olarak ikinci yaptırım kararını almıştır. Daha önceki yaptırım kararında olduğu gibi oybirliği ile alınan 1747 sayılı bu karar, İran'a uygulanan yaptırımları daha da ağırlaştırmış ve İran'dan tekrar vakit kaybetmeden faaliyetlerini durdurmasını ve Ek Protokol'ün onaylanması dahil UAEK'nin istediği adımları atmasını istemiştir. Güvenlik Konseyi, İran'ın söz konusu adımları atması halinde BM yaptırımlarının durdurulmasına aksi halde yaptırımların artarak devam etmesine karar vermiştir.³¹⁹

Güvenlik Konseyi, 1747 sayılı kararı ile sorunun müzakerelerle çözümünden yana olduğunu da belirtmiştir. Bu nedenle AB3+3 ile İran'ın müzakerelere devam etmesinin desteklendiği kararda belirtilmiş, İran'a 2006 Haziranında yapılan önerinin halen masada olduğu hatırlatılmıştır. İran'ın çözüm bekleyen tüm sorunları UAEK ile çözmesi ve Ek

³¹⁷ Arzu Celalifer Ekinci, "BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Yönelik 1737 Sayılı Kararı", *USAK Stratejik Gündem*, 27 Aralık 2006, <<http://www.usakgundem.com/yazar/535/bm-g%C3%BCvenlik-konseyi%E2%80%99nin-iran%E2%80%99a-y%C3%B6nelik-1737-sayili-karari.html>> (25.01.2012)

³¹⁸ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolution 1737 (2006) in the Islamic Republic of Iran*, International Atomic Energy Agency, GOV/2007/8, 22 February 2007

³¹⁹ *Resolution 1747 ...*,

Protokolü uygulamaya devam etmesi karşılığında İran'ın barışçıl nükleer enerji elde etme hakkının tanınacağı ve bu amaçla yardımcı olunacağı gibi önerilerin yer aldığı metnin tamamına karara ek olarak yer verilmiştir.

Ancak İran, bu kararı kabul etmeyip faaliyetlerine devam edeceğini ilan etmiştir. İran, 29 Mart tarihinde UAİK'yi Güvenlik Denetimi ile alakalı Tamamlayıcı Düzenlemelerin revize edilmiş 3.1 maddesini uygulamayı durdurduğu konusunda bilgilendirmiş ve 1976 yılında imzaladığı orijinal metni³²⁰ uygulayacağını açıklamıştır. İran bununla birlikte IR-40 reaktörünün proje bilgilerinin doğrulanması amacıyla yürütülen UAİK denetimine de daha fazla müsaade etmeyeceğini bildirmiştir.³²¹ İran çok geçmeden 9 Nisan 2007 tarihinde de endüstriyel seviyede nükleer yakıt üretebildiğini duyurmuştur. İran'da Nükleer Teknoloji Günü olarak ilan edilen bu günde söz konusu açıklama Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad tarafından yapılmıştır.³²²

1.5 BM Güvenlik Konseyi'nin 1803 Sayılı Kararı

BM Güvenlik Konseyi'nin 1696 ve 1737 sayılı kararlarını tanımadığını ilan eden İran Yönetimi, 1747 sayılı kararı da tanımadığını ilan etmiş ve Güvenlik Konseyi'nin taleplerini yerine getirmeme konusunda direnmeye devam etmiştir. Bu nedenle BM Güvenlik Konseyi 3 Mart 2008 tarihinde tepkisel niteliğe haiz 1803 sayılı kararı almıştır.

1803 sayılı Güvenlik Konseyi kararına bakıldığında, İran'a transfer edilmesi kısıtlanan nükleer maddelerin kapsamının, ambargo kapsamında sıkı denetime tabi tutulacak olan kişi ve kurumlar listesinin biraz daha genişletildiği görülmektedir.³²³ 1696 ve 1747 sayılı kararlarda ortaya konulan hükümlerin tekrarı niteliğinde görülebilecek bu kararın getirdiği bir yenilik, devletlerin havaalanlarında ve limanlarında İran'a ait şirketlerin uçak ve gemilerinde denetim yürütme yetkisine sahip kılınmalarıdır. Bu hükme göre devletler, havaalanlarında ve limanlarında deniz hukuku ve uluslararası sivil havacılık kurallarına uygun olarak İran Hava Kargosu ve İran Deniz Yollarına ait olan veya bunlar

³²⁰ Orijinal metin İran'ın nükleer tesislerinin proje bilgilerini, bu tesislere ilk kez nükleer madde sokmadan 180 gün önce UAİK'ye vermesi konusunda yükümlülük getirmekte iken 2003 yılında revize edilmiş metin proje bilgilerini hemen bildirme yükümlülüğü getirmektedir.

³²¹ Shannon N. Kile, *Nuclear arms ...*, 2008, s. 340.

³²² "Iran 'enters new nuclear phase'", *BBC*, 9 April 2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/6538957.stm>> (27.01.2012)

³²³ *Resolution 1803 (2008) Adopted by the Security Council at its 5848th meeting, on 03 March 2008*, United Nations Security Council, S/RES/1803 (2008), 3 March 2008.

tarafından işletilen uçak ve gemilerdeki kargoları -İran'a girmesi yasaklanmış olan yük taşıdıkları konusunda makul şüphe duyulması halinde- denetleyebileceklerdir.

1803 sayılı karar daha önceki kararlar gibi, UAEK Genel Direktöründen belli bir süre (90 gün) içerisinde İran'dan istenilen yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediği konusundan rapor yazmasını istemiştir. Güvenlik Konseyi, kararında, yazılacak bu rapora göre hareket edeceğini belirterek, İran'ın kendisinden istenilenleri yerine getirmesi halinde yaptırımlara son vereceğini aksi takdirde yaptırımlarını artıracığını ifade etmiştir. Bu karar da İran yönetimi tarafından haksız ve adaletsiz olarak nitelendirilmiştir. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, karardan sonra yaptığı açıklamada İran'ın uranyum zenginleştirmesinin müzakere edilecek bir konu olmadığını belirtmiş, İran'ın nükleer bir ülke olduğunu ve nükleer teknolojiye vazgeçmesi için herhangi bir sebebin olmadığını söylemiştir.³²⁴

1.6 BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 Sayılı Kararı

BM Güvenlik Konseyi, İran'a karşı yaptırım içeren dördüncü kararını 9 Haziran 2010 tarihinde almıştır. Bu karar da, daha önce alınan yaptırım kararları gibi ABD ve AB3 devletleri tarafından kaleme alınmış, BM Güvenlik Konseyinde kabul edilerek hayata geçirilmiştir. Aslında ABD, daha sert yaptırımlar içeren bir karar alınması yönünde çaba sarf etmiştir ancak Rusya ve Çin ile yapılan müzakereler sonucunda daha yumuşak bir karar çıkmıştır. Çin ve Rusya, İran'ın günlük ekonomik faaliyetlerini çok fazla etkileyecek bir karar çıkarılması yönündeki çabalar karşısında inatçı bir şekilde durmuşlardır.³²⁵

1929 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı'nın gerekçesi de daha önceki kararlarda olduğu gibi İran'ın endişeye yol açan nükleer faaliyetleri olmuştur. BM Güvenlik Konseyi, UAEK raporlarına dayanarak, İran'ın uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetleri ile ağır su reaktörü projesini durdurmadığını tespit etmiş, ayrıca 1696, 1737, 1747 ve 1803 sayılı kararlar ile istenen, Ek Protokol çerçevesinde UAEK ile işbirliği sağlama şartını da yerine getirmediğini belirlemiştir. İran'ın Qom şehrinde yeni bir uranyum zenginleştirme tesisi inşa etmesi ve bunu Eylül 2009'a kadar UAEK'ye bildirmemesi hususu ile uranyum

³²⁴ "Iran vows to reject deal to suspend uranium enrichment", *Iran Focus*, 4 April 2008, <http://www.iranfocus.com/en/?option=com_content&task=view&id=14763> (01.02.2012)

³²⁵ Aftab Alam, *Sanctioning Iran ...*, s. 45.

zenginleştirme seviyesini %20'ye çıkarması Güvenlik Konseyi'ni endişelendiren diğer konular olmuştur.³²⁶

İran'a yönelik olarak silah ambargosunu genişleten, finansal ve taşımacılık alanında ilave kısıtlamalar getiren 1929 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı, 2 karşı (Türkiye ve Brezilya) ve 1 çekimser (Lübnan) oya karşılık 12 lehte oy ile alınmıştır.³²⁷ Brezilya ve Türkiye, 17 Mayıs tarihinde İran ile imzaladıkları uranyumun İran toprakları dışında zenginleştirilmesini içeren deklarasyon³²⁸ ile müzakere kapılarının açıldığını, dolayısıyla bu kapıyı kapatmamak için Karar'a karşı olduklarını açıklamışlardır. Lübnan da aynı şekilde, 17 Mayıs'ta imzalanan anlaşma ile çözüm konusunda bir adım atıldığını ifade etmiş, ayrıca İran'ın nükleer enerjiden barışçıl olarak yararlanmasının hakkı olduğunu belirtmiştir. Lübnan, diğer taraftan yaptırımların, diplomatik çabalara ciddi darbe indirdiğini dile getirerek, 1929 sayılı karar karşısında çekimserliğini ilan etmiştir.³²⁹

1929 sayılı karar ile getirilen en dikkat çekici tedbir, devletlere, uluslararası deniz hukuku kurallarına uygun olarak kendi ülkelerinden İran'a sevk edilen veya İran'dan kendi ülkelerine sevk edilen malları taşıyan gemilere açık denizlerde de denetim uygulama yetkisinin verilmiş olmasıdır. Buna göre devletler, ambargo kapsamına giren malları taşıdığı yönünde makul şüpheler içeren bilgiye ulaştıklarında söz konusu gemileri arama ve bu mallara el koyma yetkisine sahip olmaktadır.³³⁰

Bunun yanında mali baskıyı artırmaya yönelik tedbirler de öngörülmüştür. Bu konuda öncelikle devletlere, İran menşeli şirketlerle iş yaparken dikkatli olmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca devletlere, İran bankalarının, ülkelerinde şube, yan kuruluş veya temsilcilik açmalarını, ortak girişim kurmalarını yasaklamak için gerekli önlemleri almaları için çağrı yapmıştır.³³¹ Böylece Güvenlik Konseyi, İran'ın nükleer teknolojisine katkı sağlayabilecek finansal ve ekonomik faaliyetlerin önüne geçmeyi tasarlamıştır.

³²⁶ *Resolution 1929 (2010) Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 09 June 2010, United Nations Security Council, S/RES/1929 (2010), 9 June 2010*

³²⁷ *Security Council Imposes ...*

³²⁸ "İran, Türkiye ve Brezilya ile nükleer anlaşmayı imzaladı", *BBC Türkçe*, 17 Mayıs 2010, <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/05/100517_turkey_iran.shtml> (08.02.2012)

³²⁹ *Security Council Imposes ...*

³³⁰ *Resolution 1929 ...*

³³¹ *Ibid.*

1.7 BM Güvenlik Konseyi Kararlarının Genel Değerlendirmesi

BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a karşı aldığı yaptırım kararlarını değerlendirdiğimizde, ilk olarak karar taslaklarının AB3 devletleri tarafından sert hükümler içeren bir şekilde yazıldığı fakat Rusya ve Çin'in karşı çıkmaları nedeniyle yumuşatılmış metinlerin kabul edildiğini söyleyebiliriz. Bunun nedeni Çin ve Rusya'nın İran ile olan ticaret hacimleridir. Rusya ve Çin, İran ile olan ticari ilişkilerini göz önüne alarak İran'a karşı kendi çıkarlarına zarar verecek ölçüde ağır bir yaptırım kararına itiraz etmektedirler.³³² Dolayısıyla İran üzerinde ciddi etkiler oluşturacak bir karar Güvenlik Konseyi'nden çıkarılamamaktadır.

İkinci olarak İran, BM Güvenlik Konseyi kararları ile kendisinden istenilenleri kabul edilmez bulmuş ve Konsey'in isteklerini yerine getirme konusunda isteksiz davranmıştır. O nedenle de kararlar bir öncekinin tekrarı niteliğinde olmuştur. Kararların tümüne baktığımızda BM Güvenlik Konseyi İran'dan; nükleer programının barışçıl olduğu konusunda güven verecek adımları atmasını, faaliyetlerini askıya almasını, UAEK ile işbirliği içerisinde olmasını ve UAEK'nin isteklerini yerine getirmesini, Ek Protokol'ü onaylamasını istemiştir. Ancak İran bu istekleri yerine getirmek için herhangi bir adım atmış değildir.

BM Güvenlik Konseyi kararlarına baktığımızda üçüncü olarak göze çarpan husus ekonomik yaptırımlara ilişkindir. Konsey, İran'ın nükleer programını yavaşlatmak için bir takım ekonomik tedbirler de almıştır. İran'ın nükleer programı ile ilişkili olduğu saptanan kişi ve kurumlara yönelik ekonomik ambargo yanında İran'ın nükleer programına katkı sağlayabilecek maddelerin İran'a satışına sınırlama getiren tedbirler bu kapsamdadır. Bu kapsamda tüm devletlerden, BM Güvenlik Konseyi kararları ekinde sayılan kişi ve kuruluşların mal varlıklarını dondurmaları istenmiştir. Ayrıca İran'a hassas malzemelerin girmesini önleme amacıyla, devletlerin havaalanları ve limanlarında İran'a ait gemi ve uçaklarda denetim yapmaları istenmiştir.

2. UAEK'NİN DENETİM FAALİYETLERİ VE İRAN

İran'ın nükleer faaliyetleri, NSYÖA hükümleri çerçevesinde denetlenmektedir. Bu denetim de özerk bir niteliğe sahip olan UAEK tarafından yerine getirilmektedir. İran'ın nükleer tesislerine ve faaliyetlerine ilişkin denetim sonuçlarını içeren raporlar, UAEK

³³² Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizi ...*, s. 156.

tarafından kamuoyuna sunulmakta, UAİK Genel Kuruluna da sunulmaktadır. UAİK Genel Kurul'u kendisine sunulan bu raporları tartışmakta ve gerek gördüğünde konu ile ilgili Kurul Kararı almaktadır. Bu başlık altında İıan'ın nükleer faaliyetlerinin niteliğini, konuyla ilgili bilgileri daha sistemli bir şekilde sunan UAİK raporları çerçevesinde anlamaya çalışacağız.

2.1 Genel Olarak UAİK'nin Denetim Yetkisi ve Faaliyetleri

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAİK), 1957 yılında, nükleer enerjinin ortaya çıkardığı derin korkuya bir cevap olarak kurulmuştur. Bu nedenle UAİK'nin temel amacı atom enerjisinin dünya çapında barışa, sağlığa ve refaha katkısını artırmak olmuştur.³³³ Halihazırda 152 devletin ye olduğu UAİK, BM ile eşgüdümlü olarak özerk bir şekilde çalışmaktadır.

Bilindiği gibi NSYA, anlaşmaya taraf olan ülkeleri nükleer silahlara sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayrıma tabi tutmuş ve nükleer silahlara sahip olmayan ülkeler de nükleer silah edinmek için herhangi bir girişimde bulunmamayı taahhüt etmişlerdir. (Md. 2) Ayrıca bu devletler bu taahhütlerinin yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesi amacıyla UAİK ile bir anlaşma imzalayarak, UAİK'nin yerine getireceği güvenlik denetimlerini de kabul etmeyi üstlenmişlerdir. (Md. 3) Dolayısıyla UAİK, NSYA'ya taraf ülkelerin taahhütlerine ne kadar riayet ettiklerini kontrol yetkisine sahip olmuştur.

UAİK taraf ülkelerin taahhütlerine yönelik denetimlerinin nasıl gerçekleştirileceği hususunda 1971 yılında bir Model Protokol hazırlamıştır. Bu protokol ile taraf ülkelerin nükleer faaliyetleri üzerinde üç çeşit denetim ngrlmştir. Bu denetimlerin ilki ülkede bulunan nükleer maddelerin miktar ve bileşenini doğrulama amacına (ad hoc) yönelik olarak yapılan denetimdir. Ad hoc denetimler genel olarak taraf devletlerin verdikleri rapor ve bilgiler üzerine bu bilgilerin doğrulanması amacıyla yapılan denetimlerdir. UAİK tarafından yapılan ikinci tür denetim rutin denetimlerdir. Rutin denetimler, belli bir plan dahilinde yapılan denetimler olup, denetim yapılacak olan ülkenin UAİK'ye bildirdiği nükleer tesisler ile sınırlıdır. nc tür denetim olan özel denetimler ise UAİK'nin, taraf ülkenin nükleer faaliyetleri hakkında edindiği bilgiler üzerine denetim yapmak istemesi

³³³

The Statute of the IAEA, Article II.

veya rutin denetimler esnasında edindiği bilgileri yetersiz bulması nedeniyle denetim sorumluluğunu yerine getirmek için yapmak isteyeceği denetimdir.³³⁴

UAEK, 1990'lı yılların başlarına kadar denetimlerini, yukarıda anlatılan denetim sürecine uygun olarak, üye ülkeler tarafından bildirilen nükleer materyal ve aktivitelerin doğruluğunu teyit etmek üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu denetimlerde doğal olarak UAEK denetçileri ancak üye ülkelerin izin verdiği tesislere girebilmekteydiler. Ancak 1990'lı yıllarda Irak'ın gizli bir nükleer silah programının olduğunun ortaya çıkarılması ve Kuzey Kore'nin UAEK'ye bildirmedeği nükleer materyallerin olduğunun saptanması UAEK'nin denetim sisteminin yetersizliğini ortaya koymuştur. Buradan hareketle Mayıs 1997'de UAEK Yönetim Kurulu, yeni bir model protokol onaylamıştır. Güvenlik Denetimi Anlaşmasına Ek Model Protokol olarak adlandırılmış olan bu protokolle, UAEK'ye ilave denetim yetkileri verilmiştir.³³⁵

Ek Protokol ile UAEK denetçileri, öncelikle bu protokolü onaylayan üye ülkelerin uranyum madenleri, zenginleştirme tesisleri ve nükleer atık alanları dahil tüm nükleer tesisleri yanında nükleer materyal olma ihtimali olan tesislere de istedikleri zaman denetimler yapma yetkisine sahip olmaktadır. Ayrıca Ek Protokol, bu protokole taraf olan devletlere, nükleer enerji konusundaki tüm araştırma ve geliştirme aktiviteleri ile nükleer teknoloji ile ilgili olan tüm üretim, ithalat ve ihracat faaliyetleri hakkında UAEK'ye tam ve zamanında bilgi vermeyi yüklemektedir.³³⁶ Ancak nükleer silahlara sahip olmayan ülkelerin Ek Protokole taraf olma yükümlülükleri yoktur. Bu nedenle NSYÖA'ya taraf olan 152 ülkeden 40 tanesi Ek Protokolü onaylamamıştır. Halihazırda 136 ülke Ek Protokolü imzalamış, 112 devlet de onaylamış ve resmi olarak uygulamaya başlamıştır.³³⁷

2.2 UAEK'nin İran'da Yürüttüğü Denetimler ve Ortaya Koyduğu Raporlar

UAEK'nin, İran'ın nükleer programını denetleme yetkisi veren Güvenlik Denetimi Anlaşması 15 Mayıs 1974 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ile İran UAEK'nin Model Protokol ile ortaya koyduğu üç çeşit denetim yetkisini de kabul etmiştir. Bu husus

³³⁴ “IAEA Safeguards Overview: Comprehensive Safeguards Agreements and Additional Protocols”, International Atomic Energy Agency,

<http://iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html> (05.12.2011)

³³⁵ IAEA Safeguards Agreements and Additional Protocols, Verifying Compliance with Nuclear Non-Proliferation Undertakings, International Atomic Energy Agency, s. 6,

<<http://iaea.org/Publications/Booklets/Safeguards3/safeguards0408.pdf>> (05.12.2011)

³³⁶ IAEA Safeguards Overview: ...,

³³⁷ Conclusion of Additional Protocols: Status as of 31 Oct 2011, International Atomic Energy Agency, <http://iaea.org/OurWork/SV/Safeguards/documents/AP_status_list.pdf> (05.12.2011)

Güvenlik Denetimi Anlaşmasının³³⁸ ‘Denetimlerin Amacı’ başlıklı 71, 72 ve 73 üncü maddelerinde yer almış ve UAİK İran’ın bildirdiği nükleer tesislerde Güvenlik Denetimi Anlaşmasının öngördüğü denetimlerini yerine getirmiştir.³³⁹ İran Ek Protokolü 18 Aralık 2003 tarihinde imzalamış ve 6 Şubat 2006 tarihine kadar gönüllü olarak uygulamıştır. Ancak İran henüz Ek Protokolü onaylamadığı ve 2006 yılından beri de uygulamasını durdurduğu için UAİK’nin İran üzerindeki denetim yetkisi sınırlı olmaktadır.

İran’ın nükleer programı 2002 yılından sonra UAİK gündeminde önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. İran’ın nükleer programı hakkında, 2003 yılı ile 2011 yılının Aralık ayına kadar geçen süre içinde, UAİK Genel Direktörü tarafından 34 rapor yayınlanmıştır. Bu raporlar vasıtasıyla UAİK, İran konusunda uluslararası toplumun gözü kulağı olmakla kalmamış, İran’ın nükleer faaliyetlerini takip eden siyasetçi ve bilim insanlarının da en önemli bilgi kaynağı olmuştur. Ancak UAİK tarafından İran’ın nükleer tesislerinin bu zaman zarfında defalarca denetime tutulmasına rağmen İran’ın nükleer programının askeri amaçlara yönelik olduğuna dair kesin bir kanıt bulunamamıştır. Bununla birlikte UAİK, İran’ın nükleer faaliyetlerinin tamamen barışçıl olduğu konusunda da bir hüküm verebilmiş değildir.

2.2.1 Ek Protokol Öncesi Dönemde UAİK Denetimleri ve Raporları

2002 yılının sonlarına kadar UAİK, İran’ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak herhangi bir şüpheli durum tespit etmemiştir. Bununla birlikte 2002 yılında İran’ın Natanz’daki uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak’taki ağır su reaktörlerinin ortaya çıkması üzerine UAİK harekete geçme ihtiyacı duymuş ve Eylül 2002’deki UAİK Olağan Konferansında İran Atom Enerjisi Kurumu (İAEK) Başkanı Reza Aghazadeh’e medyaya yansıyan konuların doğru olup olmadığını sormuştur. Reza Aghazadeh konu ile ilgili bazı bilgiler vermiş ve 2002 sonlarında Natanz ve Arakta’ki tesislere UAİK yetkilileri tarafından bir ziyaret gerçekleştirilmesini kabul etmiştir. Ekim ayı içerisinde gerçekleştirilmesi planlanan ziyaret ancak 21 ve 22 Şubat 2003 tarihlerinde gerçekleştirilebilmiştir.³⁴⁰

³³⁸ *The Text Of The Agreement Between Iran And The International Atomic Energy Agency For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/214, 13 December 1974,

³³⁹ *Communication Received From The Islamic Republic Of Iran*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/406, 14 July 1992, Annex 2.

³⁴⁰ *Implementation of the ...*, GOV/2003/40.

Bu ziyaret sırasında UAEK Genel Direktörü, İran'ın Natanz'da faaliyet gösteren iki tesiste yürütülen uranyum zenginleştirme programı hakkında bilgilendirilmiştir. Natanz'da yer alan iki tesis (Yakıt Zenginleştirme Tesisi ve Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi) UAEK'ye ilk defa bu ziyaret sırasında bildirilmiştir. İran aynı zamanda Arak'ta yapımı süren ağır su üretim tesisinin varlığını da kabul etmiştir. Yine İran, UAEK'nin İran'a transfer edilen nükleer materyaller ile ilgili soruşturma kapsamında, 1991 yılında henüz UAEK'ye bildirmediği 1000 kg UF6 (Uranyum Heksaflorid), 400 kg UF4 (Uranyum Tetraflorid) ve 400 kg UO2 (Uranyum Dioksit) formunda doğal uranyum ithal ettiğini kabul etmiştir. Bu materyallerin Tahran Nükleer Araştırma Merkezinde bulunan Jabr Ibn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarı'nda depolandığı da İran tarafından kabul edilmiştir.

UAEK Genel Direktörü İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili edindiği bilgileri kapsayan raporunu 6 Haziran 2003 tarihinde yayınlamıştır. Rapora göre İran, ithal ettiği nükleer materyalleri, bu materyallerin dönüştürülmesi ve depolanması süreçleriyle ilgili UAEK'ye bilgi verme konusunda ihmalkar davranarak NSYÖA hükümlerini yerine getirme açısından başarısız olmuştur. İran aynı ihmalkarlığı Tahran'da bulunan tesislerinin proje bilgilerini sunmak ve uranyum zenginleştirmeye yönelik geliştirdiği tesisleri bildirmek konusunda da yapmıştır.³⁴¹ Ancak İran, Güvenlik Denetimi Anlaşması hükümlerine göre nükleer tesislerini, bu tesislere nükleer materyal girmeden 180 gün önce bildirmekle yükümlü olduğunu, dolayısıyla bu tesislere nükleer materyal girmede için herhangi bir ihmal ile suçlanamayacağını ifade etmiştir. UAEK ise İran'ın uranyum zenginleştirme, nükleer yakıt çevrimi ve ağır su reaktörü gibi konuların takipçisi olacağını belirterek İran ile bir Ek Protokol imzalanması gerekliliği üzerinde durmuştur. Aksi takdirde UAEK'nin İran'ın tüm nükleer faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olamayacağını ifade etmiştir.³⁴²

UAEK Genel Direktörü bir sonraki raporunu 26 Ağustos 2003 tarihinde yayınlamıştır.³⁴³ Haziran 2003 tarihinden itibaren meydana gelen gelişmeleri ele alan bu raporda, UAEK uzmanlarının, Natanz'daki tesislerden alınan örneklerde İran'ın bildirimlerinin aksine yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum tespit ettikleri belirtilmiş ve İran'ın bu durumu ivedi bir şekilde açıklığa kavuşturması istenmiştir. Raporda ayrıca İran'ın 19 Ağustos 2003 tarihli bir mektupta, 1990'lı yılların başında UAEK'ye

³⁴¹ Ibid.

³⁴² Ibid.

³⁴³ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/63, 26 August 2003*

bildirmediği uranyum dönüştürme deneyleri yaptığını kabul ettiği ve bu konuda düzeltici önlemleri alacağını açıkladığı da yer almıştır. Bununla birlikte bu raporla İran'ın UAİK ile işbirliğini artırarak sürdürdüğü, Ek Protokol konusunda müzakerelere başlama kararı almak gibi olumlu adımlar attığı ifade edilmiştir.

UAİK Genel Direktörü'nün sunduğu bu iki raporu ve diğer gelişmeleri değerlendiren UAİK Genel Kurulu 12 Eylül 2003'te aldığı bir kararla³⁴⁴ İran'dan işbirliğini daha da artırmasını, NSYÖA'ya ve Güvenlik Denetimi Anlaşmasına aykırı faaliyetler içerisinde olmadığını garanti edecek davranışlar sergilemesini ve yükümlülüklerini yerine getirmede gösterdiği başarısızlıkları bir an önce telafi etmesini istemiştir. UAİK bu kararla üçüncü ülkelerden de, İran'ın nükleer programındaki soru işaretlerinin giderilmesi için UAİK ile yakın işbirliği içerisinde bulunmasını istemiştir.

10 Kasım 2003 tarihinde, UAİK Genel Direktörü, Eylül ve Ekim ayındaki gelişmeleri içeren yeni bir raporu³⁴⁵ UAİK Genel Kurulu'na sunmuştur. Bu raporla UAİK, İran'ın Ek Protokol'ü imzalamaya hazır olduğunu açıklamasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş; uranyum zenginleştirme ile ilgili tüm faaliyetlerini durdurmaya karar vermesini de memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca rapor İran'ın tüm nükleer tesislerini UAİK'nin denetimine açtığını³⁴⁶ da ortaya koymuştur. Rapora göre UAİK yetkilileri 14-18 Eylül tarihleri arasında, 13 ve 22 Ekim tarihlerinde ve 27 Ekim ile 1 Kasım tarihleri arasında İran'da denetimler yürütmüşlerdir. Ayrıca bu dönemde İran'lı yetkililerden UAİK'ye ciddi bir bilgi akışı olmuştur.

Tüm bu verileri değerlendiren UAİK, İran'ın nükleer programının, yakıt çevriminin önemli aşamalarını başarmış bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ancak İran'ın söz konusu faaliyetlerinin, nükleer silah yapabilmek için henüz yeterli olmadığını da ifade etmiştir. Raporda, UAİK'nin yaptığı denetimlerde nükleer silah yapımına yönelik herhangi bir faaliyet tespit edilmediği belirtilmiştir. Ancak İran'ın nükleer programının tümüyle barışçıl bir niteliğe sahip olduğunu ilan etmenin de, İran'ın o güne kadar izlediği gizleme politikası yüzünden mümkün olmadığı ifade edilmiştir. UAİK Genel Direktörünün bu raporunun ardından, UAİK Genel Kurulu da, İran'ın NSYÖA ve

³⁴⁴ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted by the Board on 12 September 2003*, International Atomic Energy Agency GOV/2003/69, 12 September 2003

³⁴⁵ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/75, 10 November 2003

³⁴⁶ İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve Ek protokol'ü imzalaması AB'nin etkisiyle olmuştur. 21 Ekim 2003 tarihinde İran Tahran Deklarasyonu ile bu koşulları kabul etmiştir.

Güvenlik Denetimi Anlaşması hükümlerini yerine getirme konusundaki başarısızlıklarını kınayan ancak İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurma ve Ek Protokol'ü imzalayarak gönüllü olarak uygulama kararlarını memnuniyetle karşılayan bir karar³⁴⁷ yayınlamıştır.

2.2.2 Ek Protokol'ün Gönüllü Olarak Uygulandığı Dönem

İran'ın nükleer yakıt çevrimini konusundaki başarısını ortaya koyan UAİK raporları üzerine İran-Batı gerginliği artmıştır. Bunun üzerine gerginliğin tırmanmasını istemeyen İran, Ek Protokol'ü 18 Aralık 2003 tarihinde imzalamış ve onay aşamasını beklemeden gönüllü olarak uygulamaya başlamıştır. Böylece UAİK, İran'da 2004 yılından itibaren daha geniş denetimler yapma imkanına sahip olmuştur. Hatta İran bilinen nükleer tesislerine ilaveten bazı askeri alanlarına da denetim izni vermiştir.

UAİK, Ocak ve Şubat aylarında yapılan denetimlerden sonra yayınladığı raporunda,³⁴⁸ İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili çözülmesi gereken birkaç sorunu ön plana çıkarmıştır. Bunlardan birincisi, Kalaye Elektrik ve Natanz'daki yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum içeren parçaların nereden geldiği konusunda UAİK'ye bir bilgi sağlanmamış olması, ikincisi İran'ın P-2 santrifüjleri ile ilgili faaliyetlerinin kapsamının bilinmiyor olması ve son olarak da lazer izotop zenginleştirme faaliyetlerinin içeriğinin bilinmiyor olmasıdır. Bu üç konu UAİK Genel Direktörü'nün 1 Haziran 2004 tarihli raporunda³⁴⁹ da yer almış, bunun üzerine UAİK Genel Kurulu tarafından İran'ın bu zamana kadar UAİK ile işbirliği yaptığını belirten ancak bu işbirliğinin olması gerekenden az olduğunu ortaya koyan bir karar³⁵⁰ alınmıştır. Bu karara tepki olarak İran, UAİK'ye, nükleer faaliyetleri ile ilgili gönüllü olarak attığı bazı adımları durdurmaya karar verdiğini belirten bir mektup göndermiş³⁵¹ ve ortam biraz gerilmiştir.

Her ne kadar İran – Batı ilişkileri gergin bir hale gelmişse de UAİK denetçileri başta Natanz ve İsfahan başta olmak üzere İran'ın nükleer tesislerinde denetimlerine devam

³⁴⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted by the Board on 26 November 2003*, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/81, 26 November 2003

³⁴⁸ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/11, 24 February 2004

³⁴⁹ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/34, 24 June 2004

³⁵⁰ *Implementation of the ...*, GOV/2004/49

³⁵¹ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/60, 1 September 2004

etmişlerdir. UAİK Genel Direktörünün Eylül ayında yayınladığı raporda³⁵² bu denetimler sonucunda UAİK'nin daha önce çözülmesi gereken ciddi sorunlardan biri olarak gösterdiği, Kalaye Elektrik ve Natanz Tesislerindeki yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarının İran'da yapılan üretim sonucunda oluşmadığı hususunda ikna olduğu ifade edilmiştir. Böylece UAİK'nin kaygı verici bulunduğu sorunlardan bir tanesi çözüme kavuşmuştur.

UAİK'nin İran'daki denetimlerine 2005 yılında da devam etmiştir. UAİK Genel Direktörünün 2 Eylül³⁵³ ve 18 Kasım³⁵⁴ tarihli raporlarına bakıldığında Bu denetimler esnasında daha önceki bulgulardan farklı bir bulgu edinilmediği görülmekte, İran'ın NSYÖA rejimi çevresinde başarısız olduğu konular özetlenmektedir. Buna göre İran aşağıdaki konularda başarısız olmuştur.

a) Rapor Verme Konusundaki Başarısızlıkları

- 1- 1991 yılında ithal edilen uranyum ve bu uranyumun zenginleştirmek üzere transferinin rapor edilmesi,
- 2- İthal edilen bu uranyumun zenginleştirilmek üzere geçtiği süreçler ve atıklarının akıbetinin rapor edilmesi,
- 3- 1993 yılında ithal edilen uranyum metalinin rapor edilmesi,

b) Bildirme Konusundaki Başarısızlıkları

- 1- Kalaye Elektrik Şirketi Atölyesindeki pilot zenginleştirme tesisinin bildirilmesi,
- 2- Tahran Nükleer Araştırma Merkezindeki lazer zenginleştirme santralının ve Lashkar Ab'ad'da bulunan pilot uranyum lazer zenginleştirme santralının bildirilmesi,

c) Proje Bilgisi Verme Konusundaki Başarısızlıkları

- 1- 1991 yılında ithal edilen uranyumun depolandığı ve işlendiği tesislerin (Jabr Ibn Hayan Çok Amaçlı Laboratuvarları), Tahran Araştırma Reaktörü, İsfahan

³⁵² *Implementation of the ...*, GOV/2004/60

³⁵³ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2005/67, 2 September 2005*

³⁵⁴ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2005/87, 18 November 2005*

Nükleer teknoloji Merkezinin ve İsfahan ve Anarak'ta bulunan atık depolama tesislerinin proje bilgilerinin verilmesi,

- 2- Kalaye Elektrik Şirketi Atölyesinde bulunan pilot zenginleştirme tesisinin proje bilgisinin verilmesi,
- 3- Tahran Nükleer Araştırma Merkezindeki lazer zenginleştirme santralının ve Lashkar Ab'ad'da bulunan pilot uranyum lazer zenginleştirme santrallerinin proje bilgilerinin verilmesi.

2.2.3 Ek Protokol'ün Uygulanmasının Askıya Alınmasından Sonraki Dönem

2006 yılı UAEK'nin İran'da yürüttüğü denetim faaliyetlerinin kapsamını daraltan olaylara tanık olmuştur. 2005 yılının Ağustos ayında Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Mahmud Ahmedinejad'ın oturması ile birlikte İran, UAEK'ye İsfahan'daki uranyum dönüştürme faaliyetlerine kaldığı yerden devam edeceğini bildiren bir not iletmiştir. İran 6 Şubat 2006 tarihinde de UAEK'ye, Ek Protokol'ün gönüllü olarak uygulanmasının askıya alındığını bildirmiş ve UAEK'den, İran'daki denetçilerini sadece Güvenlik Denetimi Anlaşmasında öngörüldüğü şekilde yeniden planlamasını ve halihazırda Güvenlik Denetimi Anlaşması'nın öngördüğünün ötesinde uygulanan denetimlere son vermesini istemiştir. İran 7 Ocak tarihli bir mektupla da UAEK'den Natanz'da bulunan tesislerindeki mühürlerin kaldırılmasını talep etmiştir.³⁵⁵

Bu gelişmelerin ardından UAEK Genel Direktörü tarafından bir rapor yayınlanmış³⁵⁶ ve İran'ın 11 Şubat itibarıyla Natanz'daki tesislerinde zenginleştirme deneylerine başladığını açıklamıştır. Genel Direktör aynı raporunda UAEK'nin bildirilmemiş nükleer materyal olmadığını söyleyecek durumda olmadığını belirtmekle birlikte o tarihe kadar İran'daki nükleer materyallerin hiçbir şekilde nükleer silah veya diğer nükleer patlayıcılar üretmeye yönelik kullanımının da görülmediğini söylemiştir. Ancak UAEK, daha sonraki raporlarında, İran'ın Ek Protokol hükümlerini uygulamayı askıya almasından sonra çözüme kavuşturulması gereken konularda ilerleme kaydedilemediği belirtmiştir.³⁵⁷

UAEK, İran'ın Ek Protokol'ü askıya almasından sonra denetimlerini mevcut Güvenlik Denetimi Anlaşması çerçevesinde yürütmeye devam etmiştir. Bu çerçevede

³⁵⁵ *Implementation of the ...*, GOV/2006/15,

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General*, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/27, 28 April 2006

denetimler sadece İran'ın UAİK'ye bildirdiği tesisler ve maddeler ile sınırlı olmaya başlamıştır. Bu sınırlılık İran'ın 29 Mart 2007'de, 2003 yılında kabul ettiği revize edilmiş Tamamlayıcı Düzenlemelerin uygulanmasını da askıya alması ile daha da artmıştır. Ayrıca İran 17 Ocak 2007 tarihinde UAİK'nin İran'a atadığı 10 müfettişin atamasını onaylamayı reddettiğini ve atamaları devam eden 38 müfettişin atamalarına da karşı çıktığını bir mektupla ifade etmiştir.³⁵⁸ Tüm bu nedenlerden dolayı UAİK, İran'ın nükleer faaliyetlerinin denetiminde üçüncü ülkelerin bilgilerinden ve uydu görüntülerinden daha fazla faydalanmaya çalışmıştır. Ancak şu belirtilmelidir ki, UAİK'nin İran'ın nükleer faaliyetleri hakkındaki bilgisi, İran'ın Ek Protokol'ü uygulamayı durdurması neticesinde ciddi olarak azalmıştır.³⁵⁹

İran'ın Ek Protokol'ü askıya almasından sonra UAİK raporları ile ortaya konulan gelişmelere baktığımızda ortaya çıkan tablo şu şekildedir.

Uranyum Zenginleştirme Faaliyetleri: İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini artırarak sürdürdüğü görülmektedir. İran halihazırda ikisi Natanz'da biri de Qom'da olmak üzere üç tesisinde uranyum zenginleştirme işlemi gerçekleştirmektedir. Natanz'da bulunan Yakıt Zenginleştirme Tesisi (YZT) iki bölümden oluşmaktadır. A Bölümü her ünite 18 kaskattan oluşacak şekilde 8 ünite olarak planlanmıştır. B Bölümü için henüz UAİK'ye proje bilgisi sunulmamıştır. A Bölümünün 3 ünitesinde, 2 Kasım 2011 tarihine kadar 54 kaskad kurulmuş durumdadır ve İran 37 kaskatta uranyum zenginleştirme işlemi gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Her biri 164 santrifüjden oluşan bu kaskadlarda IR-1 tipi santrifüjler kullanılmaktadır.³⁶⁰

İran YZT'de uranyum zenginleştirmeye Şubat 2007'de başlamış³⁶¹ ve 22 Mart 2007'de, UAİK'ye söz konusu tesise aylık denetimler yanında habersiz denetim ve gözetim imkanı veren yeni bir Güvenlik Denetimi yaklaşımını kabul etmiştir. Bu çerçevede ilk habersiz denetim 13 Mayıs 2007 tarihinde gerçekleşmiş,³⁶² habersiz denetim sayısı 2010 Mayıs'ına kadar olan sürede 38'e ulaşmıştır.³⁶³ İran'ın % 5 seviyesinde

³⁵⁸ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2007/22, 23 May 2007*

³⁵⁹ Ibid.

³⁶⁰ *Implementation of the ...*, GOV/2011/65

³⁶¹ *Implementation of the ...*, GOV/2007/8,

³⁶² *Implementation of the ...*, GOV/2007/22

³⁶³ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2010/28, 31 May 2010*

zenginleştirilmiş uranyum ürettiği bu tesiste, üretime başladığı tarihten 1 Kasım 2011'e kadar ulaştığı üretim miktarı 4922 kg olarak tespit edilmiştir.³⁶⁴

İran'ın uranyum zenginleştirme yaptığı Natanz'daki ikinci tesisi Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi (PYZT)'dir. İlk defa Ekim 2003'te faaliyete geçen bu tesis araştırma ve geliştirme yanında pilot DZU üretimi için kullanılmaktadır. Toplam 6 kaskattan oluşan bu tesisin iki kaskadı %20'ye kadar zenginleştirilmiş uranyum üretimi için ayrılmış, diğer dört kaskadı ise araştırma ve geliştirme faaliyetleri için tasarlanmıştır.³⁶⁵ İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başladıktan sonra bu tesisi de aktif hale getirmiştir. Şubat 2006'da P-1 türü santrifüjlerde UF6 gazını işleme deneylerine başlamış ve 13 Nisan 2006'da %3.6 oranında zenginleştirilmiş uranyum elde etmeyi başarmıştır.³⁶⁶

15 Ocak 2008 tarihinde İran, Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi'nde yeni nesil (IR-2) santrifüjler kurma konusunda UAEK'yi bilgilendirmiş ve bu konudaki proje bilgisini sunmuştur. UAEK denetçileri 29 Ocak tarihinde İran'ın bir tane IR-2 test santrifüjü ve bir tane de IR-2 test kaskadı (10 santrifüjden oluşan) kurduğunu ve yeni nesil santrifüjlerini hemen faaliyete geçirdiğini teyit etmiştir.³⁶⁷ İran 10 Nisan 2008 tarihinde de IR-3 tipi gelişmiş santrifüjler kurmayı tasarladığını açıklamış, UAEK 19 Nisan 2008 tarihinde Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisinde iki adet IR-3 santrifüjün kurulduğunu tespit etmiştir.³⁶⁸

İran, PYZT'de Şubat 2010'dan beri %20 oranında zenginleştirilmiş uranyum üretimi yapmaktadır. Burada elde ettiği zenginleştirilmiş uranyumu Tahran Araştırma Reaktöründe yakıt olarak kullanmak amacı güden İran'ın tesisten elde ettiği %20 DZU miktarı UAEK tarafından toplamda 79.7 kg olarak tespit edilmiştir.³⁶⁹

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürdüğü diğer bir tesis Qom şehri yakınlarında inşa ettiği Fordow Yakıt Zenginleştirme Tesisi (FYZT)'dir. İran, 21 Eylül 2009 tarihinde UAEK Genel Direktörüne yazdığı bir mektupta, uranyum zenginleştirme faaliyetleri ile ilgili olarak yeni bir kararını daha açıklamıştır. Bu mektupla İran, Qom kenti yakınlarında yeni bir pilot yakıt zenginleştirme tesisi daha inşa etmeye karar verdiğini ve

³⁶⁴ *Implementation of the ...*, GOV/2011/65

³⁶⁵ Ibid.

³⁶⁶ *Implementation of the ...*, GOV/2006/27

³⁶⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/4, 22 February 2008*

³⁶⁸ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/15, 26 May 2008*

³⁶⁹ *Implementation of the ...*, GOV/2011/65

tesisin yapım aşamasında olduğunu UAEK'ye iletmiştir. Bu karar üzerine UAEK, Ekim ayında verilen proje bilgilerini doğrulamak amacıyla Fordow Yakıt Zenginleştirme Tesisinde denetimler yapmış ve yaklaşık üçbin santrifüj ihtiva edecek olan tesisin yapıldığını doğrulamıştır.³⁷⁰

Eylül 2010'da UAEK'ye verdiği proje bilgisinde tesisin amacının %5 DZU üretiminin yanında araştırma ve geliştirme faaliyetleri olduğunu ifade eden İran, Haziran 2011'de verdiği proje bilgisini revize ederek, FYZT'nin amacının %20 DZU üretmek olduğunu beyan etmiştir. Böylece İran Natanz'da ürettiği %20 DZU miktarını üç katına çıkarmak istemektedir. Bununla birlikte bu tesiste UAEK tarafından Kasım 2011 tarihi itibarıyla zenginleştirilmiş uranyum izine rastlanmamıştır.³⁷¹

Ağır Su Üretimi Faaliyetleri: İran ağır su üretimi ve deneyleri ile ilgili faaliyetlerini Arak şehrinde bulunan Ağır Su Üretimi Tesisi (ASÜT) ve İran Nükleer Araştırma Reaktöründe (IR-40) yapmayı planlamaktadır. UAEK, İran'ın Arak'ta yürüttüğü ağır su elde etme çalışmalarını, Ek Protokol'ün uygulamasını askıya almasından sonra da izlemeye devam etmiştir. Bu kapsamda 5 Şubat 2008, 13 Mayıs 2008 ve 27 Ağustos 2008 tarihlerinde IR-40 reaktöründe proje bilgisi doğrulama denetimi gerçekleştirmiştir. Bu denetimlerde tesisin yapımının devam ettiği gözlenmiştir.³⁷² Ancak İran daha sonra bu denetimlerin yapılmasına Ek Protokol'ü onaylamadığını gerekçe göstererek izin vermemiştir. Bu nedenle 26 Ekim 2008 tarihinde yapılması planlanan denetimler gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla UAEK'nin bu konudaki bilgisi uydudan edindiği bilgilerle sınırlı kalmıştır.³⁷³ İran, UAEK'nin defalarca yaptığı çağrılara Haziran 2009'da olumlu yanıt vermiş ve IR-40 reaktörünün kapılarını tekrar denetime açmıştır. 19 Haziran tarihindeki denetimde UAEK, reaktörün %63 oranında tamamlandığını tespit etmiştir.³⁷⁴ Reaktörün yapımı halen devam etmektedir.

UAEK, Arak'ta yapımı devam eden diğer tesis olan Ağır Su Üretim Tesisi'nin yapım çalışmalarını 17 Ağustos 2011 tarihine kadar sadece uydudan izlemiş ve yeterli bilgi elde

³⁷⁰ *Implementation of the ...*, GOV/2009/74

³⁷¹ *Implementation of the ...*, GOV/2011/65

³⁷² *Implementation of the ...*, GOV/2008/38

³⁷³ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/59, 19 November 2008*

³⁷⁴ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2009/55, 28 August 2009*

edememiştir. İran bu tesise 2005 yılından bu taraf ilk kez 17 Ağustos 2011 tarihinde erişim izni vermiştir. Tesisin faal olduğunu tespit eden UAİK yetkililerine İran, yaklaşık olarak 60 ton ağır su ürettiğini belirtmiştir.³⁷⁵

Yeniden İşleme Faaliyetleri: İran'ın yeniden işleme faaliyetleri ile ilgili iki tesisi UAİK tarafından izlenmektedir. Tahran Nükleer Araştırma Merkezinde bulunan bu tesislerden birisi Tahran Araştırma Reaktörü (TAR), diğeri de Molybdenum Iodine ve Xenon Radyoizotop Üretim (MIX) Tesisi'dir. Bu tesislerde denetimlerine devam eden UAİK şu ana kadar sürdürülen herhangi bir yeniden işleme faaliyetine rastlamamıştır.³⁷⁶

Uranyum Dönüştürme ve Nükleer Yakıt Üretimi: İran, Haziran 2006'da İsfahan'da bulunan Uranyum Dönüştürme Tesisindeki (UDT) faaliyetlerine start vermiş ve UF6 formunda uranyum elde etmeye başlamıştır.³⁷⁷ İran bu tesiste Mart 2004 ile 10 Ağustos 2009 tarihleri arasında 366 ton UF6 formunda uranyum elde etmiştir. 10 Ağustos tarihinden itibaren de tesisteki faaliyetlerini bakım onarım yapmak amacıyla durdurmuştur.³⁷⁸ İran tesiste bir takım değişiklikler yaparak Temmuz 2011 tarihinde UF6 formundaki uranyumu, UO2 formuna dönüştürmek üzere araştırma ve geliştirme faaliyetlerine başlamıştır. UAİK denetçilerinin 18 Ekim 2011 tarihinde yaptığı denetimler esnasında bu bilgi doğrulanmış ve İran 6.8 kg UF6'dan 113 gr UO2 elde ettiğini denetçilere bildirmiştir.³⁷⁹

İran Nükleer Araştırma Reaktörü ve Buşehr Nükleer Santrali için yakıt üretme amacıyla İsfahan'da kurulan Yakıt Üretim Tesisinde (YÜT), UAİK denetçileri 10 Mayıs 2008 tarihinde proje bilgisi doğrulama denetimi yapmışlar ve ağır su reaktörü yakıtı için pelet üretimi sürecinin neredeyse tamamlandığını ve bir takım test peletlerinin üretildiğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte bu denetimler sırasında yakıt çubuğu üretimi için bir takım ekipman gerekli olduğu gözlenmiştir.³⁸⁰ Tesiste Eylül 2011 tarihi itibarıyla henüz yakıt çubuğu üretimi tespit edilmemiştir.³⁸¹

³⁷⁵ *Implementation of the ...*, GOV/2011/54

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency*, GOV/2006/64, 14 November 2006

³⁷⁸ *Implementation of the ...*, GOV/2009/74

³⁷⁹ *Implementation of the ...*, GOV/2011/65

³⁸⁰ *Implementation of the ...*, GOV/2008/15

³⁸¹ *Implementation of the ...*, GOV/2011/54

SONUÇ

Günümüzde de dünya gündeminin ön sıralarını işgal eden İran'ın nükleer programı meselesi, bu programa karşı küresel ve bölgesel güçlerin yaklaşımı bu çalışmada incelenmeye çalışılmıştır. Konuya genel olarak baktığımızda ABD, AB ve bölgedeki müttefiklerinden bazıları İran'ın nükleer programının gelişimini engellemek için yoğun çaba sarf etmektedirler. İran ise NSYÖA'nın bir tarafı olarak nükleer teknoloji elde etme hakkının olduğunu belirtmekte ve bu hakkını sonuna kadar savunma gayreti içerisinde dir.

İran'ın geçmişine bakıldığında, büyük bir medeniyetin şekillenmesinde rol oynayan büyük bir ülke olduğu görülmektedir. İran günümüzde de stratejik konumu ve zengin doğal kaynakları ile Ortadoğu bölgesinde etkili bir ülke olarak varlığını devam ettirmektedir. İran nükleer silah elde etme becerisini de elde ettiği takdirde bölgedeki etkisi daha da artacak ve bölgedeki güç dengesi yeniden belirlenecektir. Bu nedenle bölgede şu anda etkili olan güçlerin İran'ın böyle bir beceriyi kazanmasını istemeyecekleri kolaylıkla tahmin edilebilir.

İran'ın nükleer programının gelişimine baktığımızda, programın temellerinin ABD desteğiyle atıldığını, bazı Avrupa ülkelerinin de programın gelişimine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak ABD yanlısı Şah rejiminin devrilmesinden sonra İran'ın nükleer programının bölgeye ve dünyaya zararlı bir unsur olduğu ortaya atılmıştır. Buradan da anladığımız gibi asıl sorun İran'ın nükleer teknoloji elde etmesinden ziyade İran'da ABD karşıtı bir yönetimin nükleer teknoloji elde etmeye çalışmasıdır. Dolayısıyla İran'daki mevcut yönetim anlayışı devam ettikçe İran'ın nükleer programı meselesi de bir sorun olarak kalmaya devam edecektir.

İran'ın nükleer programının bir sorun olarak devam edip etmeyeceğiyle ilgili diğer bir konu ABD'nin petrole olan yaklaşımıdır. Petrol, ABD açısından önemini koruduğu ve dış politikası ile ulusal güvenliğinin bir parçası olduğu müddetçe İran-ABD gerginliği sürecek ve nükleer program da bu gerginliğin bir parçası olacaktır.

İran'ın nükleer programı NSYÖA hukuku çerçevesinde özerkliğe sahip bir kurum olan UAEK tarafından denetlenmektedir. Bu kurumun raporlarına baktığımızda İran'ın dışarıdan edindiği nükleer materyalleri ve uranyum zenginleştirme ile ilgili yapımına

başladığı tesisleri UAEK'na bildirme yükümlülüklerini ihmal ettiğini görmekteyiz. Ancak aynı raporlarda İran'ın nükleer silah geliştirdiğine dair kesin bir kanıt bulunamadığını ifade edebiliriz.

Bununla birlikte İran, görünürde barışçıl olan nükleer programının arkasında nükleer silah geliştirdiği şeklindeki bir şüphe ile BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmiş ve Güvenlik Konseyi'nden İran'a karşı yaptırım öngören dört tane karar çıkarılmıştır. Bu kararların alınışına baktığımızda, ABD ve AB3 devletlerinin kararlarda önemli bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim karar taslakları ABD ve AB3 tarafından sert hükümler içeren bir şekilde yazılmış fakat Rusya ve Çin'in çabaları ile yumuşatılmıştır. Çin ve Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nden kendi çıkarlarına ağır zararlar verecek yaptırım kararlarının geçmesini engellemişlerdir.

AB, İran'a yer yer sert yaptırımlar uygulamıştır. Ancak ABD'den farklı olarak İran'a askeri müdahale konusunu gündeme getirmemiştir. AB, İran meselesinde diplomatik bir çözümün daima birinci seçenek olmasını istemiştir. AB'nin enerji ihtiyacının ciddi bir kısmını İran'dan temin etmesi ve İran ile ulaştığı ticaret hacmi AB'nin İran'ı gözden çıkarmaması için en önemli nedenlerin başında gelmektedir.

Bölge ülkelerine baktığımız zaman, pek çoğunun İran ile geçmişten gelen ve günümüzde de devam eden güvenlik sorunları yaşamaları, kültür ve mezhep farklılığı nedeniyle tedirginlik hissetmeleri ve bölgede ABD'nin önemli müttefiklerinden olmalarına rağmen İran'ın nükleer meselesinde diplomatik bir çözüm yolu istediklerini ve bu konuda benzer tutumlara sahip olduklarını söyleyebiliriz. Suudi Arabistan ve BAE dışında bölge ülkelerinin tutumları şu noktalarda yoğunlaşmaktadır:

- a) Bölge ülkelerinden hiçbirisi bölgede kitle imha silahları istememektedir. Bu nedenle ülkeler İran'dan NSYÖA çerçevesindeki sorumluluklarını yerine getirmesini istemektedirler.
- b) Bölge ülkeleri İran'ın barışçıl nükleer teknoloji geliştirme hakkının olduğunu ifade etmektedirler. Bu nedenle İran'a uygulanan yaptırımlara pek çoğu karşı çıkmaktadır.
- c) Bölge ülkelerinden hiçbirisi bölgede yeni bir savaş istememektedir. Hiçbir devlet İran'a karşı güç kullanılmasından yana değildir. Herkes diplomatik bir çözümden yanadır ve diplomatik bir çözüm için çağrı yapmaktadırlar.

Bölge ülkeleri yeni bir savaşın bölge için yeni bir felaket olacağı düşüncesinde birleşmektedirler.

- d) Bölge devletleri İran'a karşı ABD ve AB'nin gösterdiği hassasiyetin İsrail'e karşı da gösterilmesini istemektedirler. İsrail'in varlığı bilinen nükleer silahlarına ses çıkarılmazken İran'a sert yaptırımlar uygulanmasını çifte standart olarak değerlendirmektedirler.

Konuyu genel olarak değerlendirdiğimizde İran'ın nükleer programının henüz askeri bir niteliğe sahip olmadığını söyleyebiliriz. Ancak İran'ın nükleer teknoloji seviyesini yoğun ekonomik yaptırımlara rağmen gün geçtikçe artırması İran'ın amacının nükleer silah yapma kapasitesine erişmek olduğunu göstermektedir. İran bu kapasiteye erişerek kendini güvenceye almak istemektedir.

İran cephesine baktığımızda, İran bir müddet daha şimdiki tutumunu sürdürecektir. İran nükleer programının amacı ile ilgili belirsizlik politikasını devam ettirerek ABD ve AB'den tavizler koparmaya çalışmaya devam edecektir. İran nükleer teknolojisinin seviyesini artırma çalışmalarına hız kesmeden devam etmek isteyecektir. Ancak uygulanan yaptırımlar nedeniyle dışarıdan teknolojik destek almakta sıkıntı çekeceği için nükleer teknolojide istediği noktaya ulaşması zaman alacaktır.

İran'ın nükleer programına yönelik olarak AB ve bölge ülkelerinin tutumunu göz önüne aldığımızda ABD'nin İran'a yönelik güç kullanma olasılığının da zayıf olduğu kanaatimiz arasındadır. Zaten Irak ve Afganistan deneyimini de yaşamış olan ABD kamuoyunun yeni bir macera için yönetimine destek vereceği düşünülmemektedir. Bu nedenlerden dolayı ABD'nin bundan sonra takip edeceği politika İran'ın tutumunu diplomatik yöntemlerle değiştirmeye çalışmak olacaktır.

Bu çerçevede İran'ın nükleer meselesinin diplomatik araçlarla çözülmesi imkanı vardır ve önümüzdeki dönemde kullanılabilir. Bu bağlamda meselenin içinde yer alan güçlerin, İran'ın uluslararası hukuktan doğan hakları başta olmak üzere; Rusya'nın, Çin'in, bölge ülkelerinin tutumlarını ve diğer faktörleri de göz önünde bulundurarak sorunu yeniden tanımlamaları ve politikalarını buna göre şekillendirmeleri meselenin çözümüne yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAP VE MAKALELER

- Addis, Casey L. (Koord.). *Iran: Regional Perspectives and U.S. Policy*, Congressional Research Service, 2009
- Akdemir, Erhan. “11 Eylül Sonrası Amerika’nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları”, (ed. Sedat Laçiner, Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde) USAK Yayınları, No: 51, Ankara 2011, 281-332
- Akdevelioğlu, Atay. İran-İrak Savaşı Kutusu, (ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (içinde) Cilt II, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002,
- Alam, Aftab. “Sanctioning Iran Limits of Coercive Diplomacy”, *India Quarterly*, Vol: 67, No:1, 2011, 37-52
- Aras, Bülent. “Ahmedinecad Başkanlığında İran’da Siyasal İktidarın Haritasını Çıkarmak”, (Ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran ‘Nükleer Program’*, (içinde) Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, 21-36
- Aras, Bülent; Fatih Özbay. “Dances With Wolves: Russia, Iran And The Nuclear Issue”, *Middle East Policy*, Vol: XIII, No:4 2006, 132-147
- Ataman, Muhittin; Rıdvan Kalaycı. “Suudi Arabistan 2009”, (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yılığ 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, 159-181
- Bağcı, Hüseyin; Bayram Sinkaya. “Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme”, *4. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul, 24 Eylül 2005, Atatürk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008
- Bahgat, Gawdat. “Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran”, *Iranian Studies*, Vol: 39, No: 3, 2006, 307-327

- Barzegar, Kayhan. "ABD ile İran'ın Nükleer Uzlaşması", *New Perspectives Quarterly*, Cilt: 8, Sayı: 5, 2011, s. 21-22
- Barzegar, Kayhan. "Understanding The Roots of Iranian Foreign Policy In The New Iraq", *Middle East Policy*, Vol: XII, No: 2, 2005, 49-57
- Bowen, Wyn Q.; Jonathan Brewer. "Iran's Nuclear Challenge: Nine Years and Counting", *International Affairs*, Vol: 87, No: 4, 2011, 923-943
- Bozkurt, Giray Saynur. "11 Eylül Sonrası Amerika-İran İlişkileri", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, 79-98
- Büyükbaş, Hakkı. "Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2006, 37-66
- Cordesman, Antony H. *Iran and Nuclear Weapons, Background Paper for the Senate Foreign Relations Committee*, Center for Strategic and International Studies, Washington, 24 March 2000
- Çakmak, Cenap. "ABD ve Nükleer İran Krizi: Sorun Nereye Gidiyor?", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, 99-123
- Çaman, Efe. "Avrupa Birliği'nin Güvenlik Algılamaları ve Politikalarında İran'ın Nükleer Programı", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, 137-150
- Dağcı, Kenan. "AB-İran İlişkileri ve Parametreleri", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, 125-135
- Dorraj, Manochehr; Carrie L. Currier. "Lubricated With Oil: Iran-China Relations In a Changing World," *Middle East Policy*, Vol: XV, No: 2, 2008, 66-80
- Dupont, Pierre-Emmanuel. "The EU-Iran Dialogue in the Context of the Ongoing Nuclear Crisis", *CEJISS*, Vol: 3, No: 1, 2009, 97-112

- Ekinci, Arzu Celalifer. “11 Eylül Sonrasındaki Gelişmeler Işığında İran-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, (Ed. Sedat Laçiner, Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde) USAK Yayınları, Ankara 2011, 115-172
- Ekinci, Arzu Celalifer. *İran Nükleer Krizi*, Birinci Baskı, USAK Yayınları, No:22, Ankara, Ocak 2009,
- El-Khawas, Mohamed A. “Iran’s Nuclear Controversy: Prospects for a Diplomatic Solution”, *Mediterranean Quarterly*, Vol.16, No:4, 2005, 20-41.
- El-Masri, Samar. “Iran: Between International Right and Duty”, *Middle East Policy*, Vol: XVII, No:3, 2010, 88-100
- Hasgüler, Mehmet; Mehmet B. Uludağ. *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 394.
- İnat, Kemal. “Türkiye’nin İran Politikası 2009”, (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, 9-37
- İşbilen, Evren. *Nükleer Satranç, İran’ın Nükleer Politikası ve Türkiye*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Kalaycı, Rıdvan. “Umman 2009”, (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, 357-371
- Katz, Mark N. “Putin, Ahmadinejad And The Iranian Nuclear Crisis”, *Middle East Policy*, Vol: XIII, No:4, 2006, 125-131
- Kazgan, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus Devlet, Yeni Ekonomik Düzen*, 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009
- Khan, Simbal A. “Iran’s Relations with Central Asia - A strategic analysis”, *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol: IX, No: 1, 2004, 45-60
- Kibaroğlu, Mustafa. “Iran’s Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West”, *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No: 2, 2007, 223-245

- Kile, Shannon N. "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2006, 607-638
- Kile, Shannon N. "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2007, 477-513
- Kile, Shannon N. "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2008, 337-365
- Kile, Shannon N. "Nuclear arms control and non-proliferation", *SIPRI Year Book*, (içinde) 2009, 387-412
- Koolae, Elaheh; Mohammad Hossein Hafezian. "The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics", *Iranian Studies*, Vol: 43, No: 3, 2010, 391-409
- Mesbahi, Mohiaddin. "Iran and Central Asia: paradigm and policy", *Central Asian Survey*, Vol: 23, No: 2, 2004, 109-139
- Negm, Namira. *Transfer of Nuclear Technology under International Law Case Study of Iraq, Iran and Israel*, Martinus Nijhoff Publishers, Ekim 2009,
- Nourafchan, Nicolo. "Constructive Partner or Menacing Threat? Analyzing China's Role in the Iranian Nuclear Program", *Asian Security*, Vol: 6 No: 1 2010, 28-50
- Oktav, Özden Zeynep. "The Gulf States And Iran: A Turkish Perspective", *Middle East Policy*, Vol: XVIII, No: 2, 2011, 136-147
- Orlov, Vladimir A.; Alexander Vinikov. "The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue", *The Washington Quarterly*, Vol: 28, No: 2, 2005, 49,66
- Ottolenghi, Emanuele. "Russia and Iran's Nuclear Program", *Journal of Energy Security*, 12 Ocak 2010, <www.ensec.org> (23.06.2011)
- Özbay, Fatih. "Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünyeden Bugüne Rusya-İran İlişkileri", (ed. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı), *Satranç Tahtasında İran 'Nükleer Program'*, (içinde), Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, 151-218

- Özcan, Nihat Ali; Özgür Özdamar. “Uneasy Neighbors: Turkish – Iranian Relations Since the 1979 Islamic Revolution”, *Middle East Policy*, Vol: XVII, No: 3, 2010, 101-117
- Özdal, Habibe. “Rusya’nın Putin Dönemi Ortadoğu Politikası”, (ed. Sedat Laçiner, Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde) USAK Yayınları, No: 51, Ankara 2011, 413-453
- Özkan, Güner. “ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 44, Sayı: 509, 2007, 21-34
- Öztürk, Ahmet. “Bahreyn 2009”, (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, 373-393
- Pant, Harsh V. “Pakistan and Iran’s Dysfunctional Relationship”, *Middle East Quarterly*, Vol: 16, No: 2, 2009, 43-50
- Santini, Ruth Hanau. “European Union discourses and practices on the Iranian nuclear programme”, *European Security*, Vol: 19, No: 3, 2010, 467-489
- Shabriar, Sabet-Saedi. “Iranian European Relations: A Stratejic Partnership?”, (ed. Esteshami, Anoushiravan, Zweiri Mahjoob), *Iran’s Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, (içinde) Ithaca Press, 2008, 55-72
- Sinkaya, Bayram. “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 18, 2010, 66-78
- Sinkaya, Bayram. “İran’ın Nükleer Programına Arap Ülkelerinin Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 15, 2010, 88-97
- Stansfield, Gareth. “The reformation of Iraq’s foreign relations: new elites and enduring legacies”, *International Affairs*, Vol: 86, No: 6, 2010, 1395-1409
- Tarock, Adam. “Iran’s Nuclear Programme and the West”, *Third World Quarterly*, Vol: 27, No: 4, 2006, 645-664
- Tocci, Nathalie; Benedetta Voltolini. “Europe, the Mediterranean, and the Middle East: A Story of Concentric Circles”, (ed. Tiersky, Ronald, John Van Oudenaren), *European*

Foreign Policies: Does Europe Still Matter?, (içinde) Rowman & Littlefield Publishers Inc, Plymouth, 2010

Tütüncü, Ayşe Nur. “Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2004, 9-26

Ünver Noi, Aylin. “Iran’s Nuclear Programme: The EU Approach to Iran in Comparison to the US’ Approach”, *Perceptions Journal of International Affairs*, X, Spring 2005, 79-95

Weiss, Leonard, “Israel’s Future and Iran’s Nuclear Program”, *Middle East Policy*, Vol: XVI, No: 3, 2009, 79-88

Yeşiltaş, Murat. “İran 2009”, (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Cenap Çakmak), *Ortadoğu Yıllığı 2009*, (içinde), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, 61-95

Yılmaz, Cem. “İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 26, 2011, 53-62

Yuvacı, Abdullah. “Ekonomik Yaptırımlar, İran Ambargosu ve Türkiye”, *Stratejik Düşünce*, Yıl: 2, Sayı: 17, 2011, 37-42

‘*How Iran Went Nuclear*, New Statesman, 22 June 2009, 26-33

‘Iran Sanctions, *International Debates*, Vol: 8, No: 9, 2010, 2-12

DIĞER KAYNAKLAR

- Albright, David; Christina Walrond. “Determining the purpose of Iran’s growing stock of 19.75 percent enriched uranium: Production should be capped.”, *Institute for Science and International Security*, 21 September 2011, <<http://isis-online.org/isis-reports/detail/determining-the-purpose-of-irans-growing-stock-of-19.75-percent-enriched-ur/>> (22.09.2011)
- Bhatnagar, Aryaman. “Iran and the Taliban: A Problematic Alliance”, *Institute of Peace & Conflict Studies*, 02 December 2011, <<http://www.ipcs.org/article/south-asia/iran-and-the-taliban-a-problematic-alliance-3504.html>> (21.05.2012)
- Bilefsky, Dan. “Europe Approves More Sanctions Against Iran”, *The New York Times*, 24 April 2007, <<http://www.nytimes.com/2007/04/24/world/europe/24nukes.html>> (06.10.2011)
- Bogdanov, Konstantin. “Bushehr power plant: Russia balances on the edge of a sword”, *Ria Novosti*, 23.08.2010, <<http://en.rian.ru/analysis/20100823/160312619.html>> (23.06.2011)
- Borger, Julian. “Iran nuclear talks end on a vague note”, *The Guardian*, 7 December 2010, <<http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/07/iran-nuclear-talks-end>> (28.11.2010)
- Borger, Julian. “Iran nuclear talks reach draft deal to export enriched uranium”, *The Guardian*, 21 October 2009, <<http://www.guardian.co.uk/world/2009/oct/21/iran-nuclear-talks-vienna>> (25.11.2011)
- Burke, Jason. “Riyadh will build nuclear weapons if Iran gets them, Saudi prince warns”, *The Guardian*, 29 June 2011, <<http://www.guardian.co.uk/world/2011/jun/29/saudi-build-nuclear-weapons-iran>> (30.06.2011)
- Cooper, Helene. “Obama Offers Engagement in Video Message to Iranians”, *The New York Times*, 20 March 2010, <<http://www.nytimes.com/2010/03/21/world/middleeast/21nowruz.html>> (20 Ağustos 2011)
- Cowell, Alan. “Berlin Court Says Top Iran Leaders Ordered Killings”, *The New York Times*, 11.04.1997, <<http://www.nytimes.com/1997/04/11/world/berlin-court-says-top-iran-leaders-ordered-killings.html?pagewanted=all&src=pm>> (14.11.2011)
- Ekinci, Arzu Celalifer. “BM Güvenlik Konseyi’nin İran’a Yönelik 1737 Sayılı Kararı”, *USAK Stratejik Gündem*, 27 Aralık 2006, <<http://www.usakgundem.com/yazar/535/bm->

[g%C3%BCvenlik-konseyi%E2%80%99nin-iran%E2%80%99a-y%C3%B6nelik-1737-sayili-karari.html](http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=760)> (25.01.2012)

- Ekinci, Arzu Celalifer. “OPEC Benzeri Doğalgaz Karteli Tartışmaları”, *USAK*, 03.11.2008, <<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=760>> (10.05.2012)
- Farral-Wellman, Ariel; Robert Frasco. “Turkmenistan – Iran Foreign Relations”, *Iran Tracker*, 8 July 2010, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/turkmenistan-iran-foreign-relations>> (17.05.2012)
- Fulton, Will; Ariel Farral-Wellman. “Afghanistan-Iran Foreign Relations”, *Iran Tracker*, 5 August 2011, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/afghanistan-iran-foreign-relations>> (18.05.2012)
- Fulton, Will; Ariel Farrar-Wellman; Robert Frasco. “Saudi Arabia-Iran Foreign Relations”, *Iran Tracker*, 1 August 2011, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/saudi-arabia-iran-foreign-relations>> (12.04.2012)
- Fulton, Will; Ariel Farrar-Wellman; Robert Frasco. “Egypt-Iran Foreign Relations”, *Iran Tracker*, 11 August 2011, <<http://www.irantracker.org/foreign-relations/egypt-iran-foreign-relations>> (10.04.2012)
- Ghosh, Palash R. “Iran and Pakistan: Nuclear Partners?”, *International Business Times*, 18 February 2012, <<http://www.ibtimes.com/articles/300921/20120218/pakistan-iran-nuclear-weapons-india-russia-china.htm?page=all>> (18.05.2012)
- Hafezi, Parisa. “Iran gets another nuclear fuel batch from Russia: report”, *Reuters*, 11 May 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/05/11/us-nuclear-iran-russia-idUSTRE74A44F20110511>> (11 Mayıs 2011)
- Hoodbhoy, Pervez. “Iran’s Bomb and Pakistan”, *The Express Tribune*, 15 January 2012, <<http://www.presstv.ir/detail/233321.html>> (18.05.2012)
- Jones, Seth G. “Al Qaedain Iran”, *Foreign Affairs*, 29 January 2012, <<http://www.foreignaffairs.com/articles/137061/seth-g-jones/al-qaeda-in-iran?page=show>> (21.05.2012)
- Katulis, Brian; Rudy deLeon. “Iraq Must Face Iran’s Nuclear Ambitions”, *Center for American Progress*, 7 May 2010, <http://www.americanprogress.org/issues/2010/05/iraq_iran_nuclear.html> (03.05.2012)
- Katzman, Kenneth. *Iran: U.S. Concerns and Policy Responses*, Congressional Research Service, CRS Report for Congress, 8 August 2011, RL32048

- Keskin, Arif “İran-Suriye İlişkilerine Analitik Bir Bakış”, *TÜRKSAM*, 29 Temmuz 2009, <<http://www.turksam.org/tr/yazdir1736.html>> (01.05.2012)
- Khaitous, Tariq. “Is Syria a Candidate for Nuclear Proliferation?”, *The Nuclear Threat Initiative (NTI)*, 01 March 2008, <<http://www.nti.org/analysis/articles/syria-candidate-nuclear-proliferation/>> (01.05.2012)
- Lakshmanan, Indira A.R. “Clinton, in Mideast, Says Evidence Grows of Iran’s Nuclear Plan”, *Bloomberg*, 14 February 2010, <<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a7WhYGhU6Bdw>> (10.05.2012)
- MacAskill, Ewen; Ian Traynor. “Saudis consider nuclear bomb”, *The Guardian*, 18 September 2003, <<http://www.guardian.co.uk/world/2003/sep/18/nuclear.saudiarabia>> (28.04.2012)
- Osborn, Andrew “Iran’s nuclear power station hooked up to national grid”, *The Telegraph*, 04.09.2011, <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/8740328/Irans-nuclear-power-station-hooked-up-to-national-grid.html>> (09.09.2011)
- Sahimi, Mohammad. Iran’s Nuclear Program, Part I: Its History, 10.02.2003. <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>> (12.06.2011)
- Sahimi, Mohammad. Iran’s Nuclear Program. Part III: The Emerging Crisis, 10.06.2003, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1039.html>> (12.06.2011)
- Sciolino, Elaine. “The World; Nuclear Ambitions Aren’t New for Iran”, *The New York Times*, 22 June 2003, <<http://www.nytimes.com/2003/06/22/weekinreview/the-world-nuclear-ambitions-aren-t-new-for-iran.html?pagewanted=all&src=pm>> (02.10.2011)
- Shaw-Smith, Peter. “Saudi Arabia targets first nuclear plant by 2020”, *Financial Times*, 28 September 2011, <<http://www.ft.com/cms/s/0/d0af4606-e9b7-11e0-bb3e-00144feab49a.html#axzz1tJsXPXoV>> (29.09.2011)
- Sinkaya, Pınar Arıkan. “Başbakan Erdoğan’ın Son İran Ziyaretine Dair”, *ORSAM*, 02 Nisan 2012, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3380>> (10.04.2012)
- Slackman, Michael. “Iran Says It Will Ignore U.N. Deadline on Uranium Program”, *The New York Times*, 7 August 2006, <<http://www.nytimes.com/2006/08/07/world/middleeast/07iran.html?ref=world>> (02.01.2012)

- Smith, Jeffrey. "Pakistani Scientist Cites Help to Iran", *The Washington Post*, 9 September 2009, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/09/08/AR2009090803731.html>> (18.05.2012)
- Taniş, Tolga. "Türkiye'den Yaptırıma Hayır", *Hürriyet*, 10 Haziran 2010, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14980061.asp>> (10.04.2012)
- Warrick, Joby. "Nuclear talks with Iran edge toward collapse", *The Washington Post*, 21 January 2011, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/01/21/AR2011012106297_pf.html> (25.11.2011)
- '2518th, Council Meeting on External Relations, Council of the European Union, 10369/03 (Presse 166), Luxembourg, 16 June 2003
- '*Bahrain's Statement to the 65th United Nations General Assembly*, Kingdom of Bahrain Ministry of Foreign Affairs, 27 September 2010, <<http://www.mofa.gov.bh/Default.aspx?tabid=7960&language=en-US>> (14.05.2012)
- '*Communication dated 25 June 2008 received from the Resident Representative of the United Kingdom to the Agency concerning a letter and offer of 12 June 2008 delivered to the Islamic Republic of Iran*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/730, 01 July 2008.
- '*Communication dated 26 November 2004 received from Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/637, 26 November 2004
- '*Communication dated 8 August 2005 from the Resident Representatives of France, Germany and the United Kingdom to the Agency*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/651, 8 August 2005.
- '*Communication From The Commission To The European Parliament And The Council EU Relations With The Islamic Republic Of Iran*, EU Commission, 07.02.2001. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52001DC0071:EN:NOT>> (11.11.2011)
- '*Communication Received From The Islamic Republic Of Iran*, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/406, 14 July 1992

- ‘*Conclusion of Additional Protocols: Status as of 31 Oct 2011*, International Atomic Energy Agency, <http://iaea.org/OurWork/SV/Safeguards/documents/AP_status_list.pdf> (05.12.2011)
- ‘*Conclusions*, Council of the European Union, EUCO 13/10, 17 June 2010
- ‘*Council Common Position 2007/140/CFSP of 27 February 2007 concerning restrictive measures against Iran*, Official Journal of the European Union, 28.02.2007
- ‘*Council Conclusions – Iran – 2004-2008*, European Union External Action, <http://eeas.europa.eu/iran/docs/iran_council_2004-08_en.pdf> (24.11.2011)
- ‘*Council conclusions on Iran, 2938th GENERAL AFFAIRS Council meeting*, Council of the European Union, Luxembourg, 27 Nisan 2009
- ‘*E3+3 Statement on Iran’s nuclear programme*, Council of the European Union, S214/09, New York, 23 September 2009, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)
- ‘*Elements of Proposal to Iran as approved on 1 June 2006 at the meeting in Vienna of China, France, Germany, the Russian Federation, the United Kingdom, the United States of America and the European Union*, European Union External Action, S202/06, <http://eeas.europa.eu/iran/docs/index_en.htm> (15.11.2011)
- ‘*Günümüzde Nükleer Enerji*, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, Temmuz 2010
- ‘*IAEA Safeguards Agreements and Additional Protocols, Verifying Compliance with Nuclear Non-Proliferation Undertakings*, International Atomic Energy Agency, s. 6, <<http://iaea.org/Publications/Booklets/Safeguards3/safeguards0408.pdf>> (05.12.2011)
- ‘*Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted on 24 September 2005*, International Atomic Energy Agency, GOV/2005/77, 24 September 2005
- ‘*Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted on 4 February 2006*, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/14, 4 February 2006
- ‘*Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the*

Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2009/74, 16 November 2009

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/29, 24 May 2011

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/54, 24 September 2011

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/7, 25 February 2011

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/38, 15 September 2008.

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2011/65, 8 November 2011

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolution 1737 (2006) in the Islamic Republic of Iran, International Atomic Energy Agency, GOV/2007/8, 22 February 2007

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2007/22, 23 May 2007

‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2010/28, 31 May 2010

- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006) and 1747 (2007) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/4, 22 February 2008*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/15, 26 May 2008*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2008/59, 19 November 2008*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council Resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2009/55, 28 August 2009*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/40, 6 June 2003.*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution Adopted by the Board on 18 June 2004, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/49, 18 June 2004*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, UAEK, GOV/2006/15, 27 February 2006.*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/53, 31 August 2006*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/63, 26 August 2003*

- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted by the Board on 12 September 2003, International Atomic Energy Agency GOV/2003/69, 12 September 2003*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/75, 10 November 2003*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Resolution adopted by the Board on 26 November 2003, International Atomic Energy Agency, GOV/2003/81, 26 November 2003*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/11, 24 February 2004*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/34, 24 June 2004*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2004/60, 1 September 2004*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2005/67, 2 September 2005*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2005/87, 18 November 2005*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/27, 28 April 2006*
- ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, International Atomic Energy Agency, GOV/2006/64, 14 November 2006*
- ‘Introductory remarks by Javier SOLANA, EU High Representative for the CFSP, at the press conference in Geneva following his meeting with Saeed JALILI, Secretary of*

the Iranian Supreme National Security Council, Council of the European Union, S220/09, Geneva, 1 October 2009, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)

'Irak'ın Siyasi Görünümü, Dışişleri Bakanlığı, <<http://www.mfa.gov.tr/irak-siyasi-gorunumu.tr.mfa>> (03.05.2012)

'Iran Profile, Nuclear Chronology, '1957-1985'. <http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Nuclear/chronology_1957_1985.html> (14.06.2011)

'Iran Relations, Brief History, Arab Republic of Egypt Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.mfa.gov.eg/English/EgyptianForeignPolicy/EgyptianAsianRelation/BilateralRelations/Iran/Pages/History.aspx>> (10.04.2012)

'Iran's Nuclear Programme, European Union External Action, <http://eeas.europa.eu/iran/nuclear_en.htm> (18.11.2011)

'İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu, Dışişleri Bakanlığı, 17 Haziran 2010, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf> (23.03.2012)

'Joint Statement on Iran Sanctions, U.S. Department of State, 23 June 2011, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/06/166814.htm>> (24.09.2011)

'New Information On Top Secret Projects Of The Iranian Regime's Nuclear Program, Remarks by Alireza Jafarzadeh U.S. Representative Office, National Council of Resistance of Iran, Iran Watch, 14 August 2002, <<http://www.iranwatch.org/privateviews/NCRI/perspex-ncri-topsecretprojects-081402.htm>> (05.10.2011)

'Nuclear Iran, Nuclear History, <<http://www.isisnucleariran.org/nuclear-history/>> (27.09.2011)

'Nuclear Overview, February 2011, <http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Nuclear/index.html> (05.10.2011)

'Oman's Foreign Policy Priorities, Sultanate of Oman Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.mofa.gov.om/mofanew/index.asp?id=2>> (11.05.2012)

'Policy Areas, Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan, <<http://mfa.gov.af/en/page/3873#wmd>> (21.05.2012)

- 'Presidency Conclusions*, Council of the European Union, 11638/03, Brussels, 1 October 2003
- 'Press Release 2996th Council Meeting*, Council of the European Union, 6739/10, 22 February 2010, s. 7, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)
- 'Protocol Of Negotiations Between Iran and Russia, Signed by V.N. Mikhailov and R. Amrollakhi*, 1995, <<http://www.iranwatch.org/government/Russia/russia-iran-protocolofnegotiations.htm>> (29.09.2011)
- 'Report on Iran's Nuclear Programme Sent to UN Security Council*, International Atomic Energy Agency, 8 March 2006, <<http://www.iaea.org/newscenter/news/2006/bog080306.html#>> (02.01.2012)
- 'Resolution 1696 (2006) Adopted by the Security Council at its 5500th meeting, on 31 July 2006*, United Nations Security Council, S/RES/1696 (2006), 31 July 2006.
- 'Resolution 1737 (2006) Adopted by the Security Council at its 5612th meeting, on 23 December 2006*, United Nations Security Council, S/RES/1737 (2006), 27 December 2006.
- 'Resolution 1747 (2007) Adopted by the Security Council at its 5647th meeting, on 24 March 2007*, United Nations Security Council, S/RES/1747 (2007), 24 March 2007
- 'Resolution 1803 (2008) Adopted by the Security Council at its 5848th meeting, on 03 March 2008*, United Nations Security Council, S/RES/1803 (2008), 3 March 2008
- 'Resolution 1929 (2010) Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 09 June 2010*, United Nations Security Council, S/RES/1929 (2010), 9 June 2010
- 'Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, Voting 12 in Favour To 2 Against With 1 Abstention*, United Nations Security Council, SC/9948, 9 June 2010, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm>> [(28.11.2011)]
- 'Security Council in Presidential Statement Underlines Importance of Iran's Re-Establishing Full Sustained Suspension of Uranium-Enrichment Activities*, United Nations Security Council, SC/8679, 29 March 2006

- ‘Security Council, In Presidential Statement, *Underlines Importance of Iran’s Re-Establishing Full, Sustained Suspension of Uranium Enrichment Activities*, United Nations Security Council, SC/8679, 29 March 2006
- ‘Statement By His Excellency Shaikh Khalid Bin Ahmed Bin Mohamed Al Khalifa, Kingdom of Bahrain Ministry of Foreign Affairs, 4 December 2010, <<http://www.mofa.gov.bh/Default.aspx?tabid=7809&language=en-US>> (14.05.2012)
- ‘Statement by HR Catherine Ashton, on Iranian nuclear activities, Council of the European Union, A14/10, 9 February 2010, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)
- ‘Statement by the EU High Representative Catherine Ashton on behalf of E3+3 following the talks with Iran in Istanbul, 21 and 22 January 2011, Council of the European Union,
- ‘Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers, International Atomic Energy Agency, 21 October 2003, <http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaيران/statement_iran21102003.shtml> (17.11.2011)
- ‘Statement by the President of the Security Council, United Nations Security Council, 29 Mart 2006, S/PRST/2006/15
- ‘Statement on Iran’s Nuclear Programme, Council of the European Union, 2 Mayis 2008, <<http://consilium.europa.eu>> (21.11.2011)
- ‘Statistical Review of Worl Energy, BP, June 2011, <www.bp.com/statisticalreview> (04.10.2011)
- ‘The EU’s Approach to Iran, European Parliament Speech by Catherine Ashton,, SPEECH/11/160, 09.03.2011 <<http://europa.eu>> (23.11.2011)
- ‘The New Iraq, Republic of Iraq Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.mofa.gov.iq/en/ForeignPolicy/default.aspx?sm=18>> (03.05.2012)
- ‘The Text Of The Agreement Between Iran And The International Atomic Energy Agency For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons, International Atomic Energy Agency, INFCIRC/214, 13 December 1974
- ‘Azerbaijan Supports Diplomacy on Iran”, Press TV, 24 October 2010, <<http://edition.presstv.ir/detail/147971.html>> (15.05.2012)

- “Azerbaijan Warns Against Iran Sanctions”, *Radio Liberty*, 27 October 2006,
<<http://www.rferl.org/content/article/1072356.html>> (16.05.2012)
- “COUNCIL IMPLEMENTING REGULATION (EU) No 503/2011 of 23 May 2011
implementing Regulation (EU) No 961/2010 on restrictive measures against Iran”,
Official Journal of the European Union, L136/26, 24 May 2011
- “Egypt Against Iran ‘Developing Nuclear Weapons’”, *AFP*, 3 December 2008,
<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5ju-AHI_NntJ3siqbNBy5RGJ6Twhw>
(11.04.2012)
- “Egypt vii. Political and Religious Relations with Persia in the Modern Period”,
Encyclopædia Iranica, <<http://www.iranicaonline.org/articles/egypt-vii>> (11.04.2012)
- “ElBaradei: Iran not an immediate nuclear threat”, *China Daily*, 31 May 2006,
<http://www.chinadaily.com.cn/world/2006-05/31/content_604728.htm> (08.02.2012)
- “Erdogan says sanctions on Tehran based on presumptions unacceptable”, *Mehr News*, 26
September 2011, <<http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?NewsID=1417469>>
(28.09.2011)
- “Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyi’nin İran Ambargosu”, *ORSAM*, Rapor
No: 25, Ocak 2011
- “IAEA Safeguards Overview: Comprehensive Safeguards Agreements and Additional
Protocols”, International Atomic Energy Agency,
<http://iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html> (05.12.2011)
- “Iran ‘enters new nuclear phase’”, *BBC*, 9 April 2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/6538957.stm>>
(27.01.2012)
- “Iran says can produce nuclear fuel”, *RIA Novosti*, 08.01.2011
<<http://en.rian.ru/world/20110108/162075715-print.html>> (23.06.2011)
- “Iran To Export Gas To Oman”, *Press TV*, 10 July 2011,
<<http://www.presstv.ir/detail/188379.html>> (11.05.2012)
- “Iran, Turkmenistan’s top trading partner 2010”, *Tehran Times*, 13 November 2011,
<<http://tehrantimes.com/economy-and-business/92503-iran-turkmenistans-top-trading-partner-in-2010>> (17.05.2012)
- “Iraq supports Iran nuclear rights at UN”, *Press TV*, 23 September 2011,
<<http://edition.presstv.ir/detail/200817.html>> (03.05.2012)

- “Iraqi president offers to mediate in Iran nuclear impasse”, *IRNA*, 13 April 2012,
<<http://irna.ir/News/Politic/Iraqi-president-offers-to-mediate-in-Iran-nuclear-impasse/80076023>>
(03.05.2012)
- “Islamabad backs Iran nuclear energy activities: Pakistan senate chief”, *Press TV*, 26
March 2012, <<http://www.presstv.ir/detail/233321.html>> (31.05.2012)
- “Islamic Republic of Iran’s Response to the Package Presented on June 6, 2006”, *Institute
for Science and International Security*, <[http://isis-
online.org/publications/iran/responsetext.pdf](http://isis-online.org/publications/iran/responsetext.pdf)>, (24.11.2011)
- “İlk yakıt çubuğu yüklendi”, *CNN Türk*, 16.02.2012,
<<http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/02/16/ilk.yakit.cubugu.yuklendi/649375.0/index.html>>
(30.05.2012)
- “İran, Türkiye ve Brezilya ile nükleer anlaşmayı imzaladı”, *BBC Türkçe*, 17 Mayıs 2010,
<http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/05/100517_turkey_iran.shtml> (08.02.2012)
- “Rice: Iran ‘central bank for terrorism’”, 9 Mart 2006,
<[http://www.msnbc.msn.com/id/11724558/ns/world_news-mideast_n_africa/t/rice-iran-central-bank-
terrorism/](http://www.msnbc.msn.com/id/11724558/ns/world_news-mideast_n_africa/t/rice-iran-central-bank-terrorism/)> (12.09.2011)
- “Spiegel Interview with Former Nuclear Watchdog, The Iranians ‘Tricked and Mised Us’”,
Spiegel Online International, 06.10.2011,
<<http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,790042,00.html>> (06.10.2011)
- “Syria Defends Iran Nuclear Plans”, *AFP*, 3 December 2009,
<<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5iDqK3ASkWtQ0ShYDU5G9qZWVYiJQ>>
(01.05.2012)
- “Turkey ‘trusts Iran nuclear aims’”, *BBC News*, 16 March 2010,
<http://www.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8570842.stm> (23.03.2012)
- “Turkey Secures Iran-E.U. Talks”, *The journal Of Turkish Weekly*, 22 April 2007,
<<http://www.turkishweekly.net/news/44402/turkey-secures-iran-e-u-talks.html>> (10.04.2012)
- “Turkmen President Renews Support for Iran’s N. Rights”, *Fars News Agency*, 08
February 2011, <<http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=8911191143>> (17.05.2012)

- “U.S. to join nuclear talks with Iran, State Department says”, *CNN*, 08 April 2009,
<http://articles.cnn.com/2009-04-08/politics/us.iran.nuclear_1_un-s-nuclear-watchdog-agency-nuclear-program-iranian-program?_s=PM:POLITICS> (25.11.2011)
- “UAE minister: Iran calls it misunderstanding, we call it occupation”, *MENAFN-Khaleej Times*, 24.12.2009, <<http://www.menafn.com/menafn/1093291245/UAE-minister-Iran-calls-it-misunderstanding-we-call-it-occupation>> (10.05.2012)
- “UAE, Germany urge Iran to abandon ‘uncooperative’ nuclear stand”, *AFP*, 10 January 2010,
<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5h9lAtsU68aWKXbdl40OK1jix_LEQ>
(10.05.2012)
- “West provoking Tehran, says Kuwait speaker”, *Gulf News*, 14 July 2008,
<<http://gulfnews.com/news/region/iran/west-provoking-tehran-says-kuwait-speaker-1.118277>> (11.05.2012)